І. ЧЕТВЕРТА ЗАПОВІДЬ

Той був душегубцем з починy

і в правді не встояв.

Св. Йоана, VIII

Тут тобі не жити, не жити!

Християнської крові не пити,

Кісток не сушити,

Хрещеної душі не в'ялити!

Згинь! Згинь! Згинь! Пропади!..

Здавалось, що жебрущий Абель йшов не з власної волі, а інша, міцніша за його бажання сила підштовхує його вперед. І від того, що його щось пхало, Абелеві нерозмірно довгі руки вимахували над великою головою, мов крила вітряка. Зморщене, безбороде й безброве обличчя судомили корчі: хвороба святого Віта шарпала й кидала на всі боки розв'язле в суглобах тіло каліки.

Дощ, прудкий і злісний, що зірвався раптом з чиста-ясна, заливав жебрака й ткав перед ним густу заслону з водяної мережі. Та ж Абель все йшов уперед, чвакаючи стоптаними постолами, з яких при кожному кроці виливалась цівками вода крізь дірки в передках. Абель сковзався, коливався, як тростина під вітром, смикав собою й зникав на мить, падаючи и болото. Але за хвилину виринав знову, мов корабель у розбурханих хвилях.

Та видно все це не впливало на його настрій: він то белькотав йому одному зрозумілі слова, то знов виводив пісню-закляття на адресу диявола. І тоді слова, котрі в розмові ніяк не хотіли злітати з Абелевих тремтячих уст, в пісні виходили не замикуваті й кожному зрозумілі. "Згинь, згинь, згинь! Пропади!" — покривав його голос шарудіння дощу по листю.

Абель не мав свого постійного осідку, а жив у вічних мандрах по всій околиці Гюнтерсталю. Його здибували тут і там, чули його закляття й пісні, але мало хто бачив, як жебрак сидів чи спав: і вдень, і вночі його зустрічали в ході, немовби він ніколи не спиняв свого руху по знайомій землі. Тепер вже довший час блукав Абель довкола "старого замку на Шпичаку", що з незапам'ятних часів стояв на шпилі серед шпарпнальдських скель і належав лицареві Анклітценові.

Сьогодні Абель попробував достукатись в самий замок, міцний, нездобутній, але ще за дня ясно-ясно освітлений зсередини. З його розчинених вікон лунає широко-далеко довкола веселий гармидер бенкету: гучні музики, жартівливі зойки, п'яні пісні й різкий, як блискуча мідь, голос мисливського рогу. Громовиця перешкодила призначеному полюванню, й веселе товариство, не гаючи марно часу, засіло за довгі столи. Сказано-бо: "За столом сидячи, не постарієш".

Навіть і віддалені частини замку, де вояцтво, собакарі, челядь,— залиті гучними вигуками бенкету. Гармидер просмоктується й крізь зачинені дубові двері рогової вежі, де, мов чужинець, живе в батьківській оселі єдиний Анклітценів син Константин.

— Ви ж бо не духовна особа й богові не складали чернечих шлюбів. Чому ж ви не хочете вчинити панові лицареві по волі? Ну, чому?.. Пішли б, побавилися б гарненько. Радив би я вам щиро,— розважно умовляв Константина замковий капелан.

Юнак мовчки майстрував біля спіднього краю велетенського портрета, що висів на стіні проти його столу. Він не обертався на капеланові слова, яких призвичаївся не чути ще з дитинства, а часами відступав від образа й тихо, без слів, неначе розмовляв з ніжною жінкою, що була не досить майстерно намальована на полотні. Її негарне обличчя — напрочуд біле, мов з крейди; рука, що тримає кругленьку, як яблучко, троянду — неначе порцелянова. Але на цім неживім тілі цілком певно живуть трагічні, притягаючі очі. Прозорі, глибокі, іскристі, вони дивляться з невимовним сумом і світять темно-фіалковим відблиском. Мов два аметисти.

Нарешті Константин, видимо задоволений працею, відкладає щемки, ще раз оглядає портрет і підходить до вікна, спершись на лутки, вдивляється в чорні, пошматовані вітром хмари. Це ж не хмари, а вороні коні, що прудко женуть над землею. От би скочити на котрогось і втекти під цих нудних навчань та порад! І юнак чує, як громовиця, що вже майже затихла за вікном, наростає в його серці. Бо ж справді, той безбарвний голос, той дурний рух — раз у раз м'яти собі руки, немов вони перемерзлі, роздратує хоч кого. Щоправда, Константин знає, що лише зі страху перед його батьком переконує його капелан іти на бенкет. В душі ж цілком поділяє Константинів несмак до батькових гостей, грубої пиятики, розбишацьких розваг, бо ж капелан — єдиний Константанів приятель в цім темнім, студенім замку.

Та чого варті приятелі, що з переляку дають брехливі навчання? А особливо — цей, що, мов з казальниці, може говорити без кінця й краю?

— Хто промарнує весну свого життя, гірко на осінь днів своїх жалує...

Константин має добру пам'ять і ясно пригадує, що перед кількома днями на тім же місці капелан говорив:

— Хто регіт посіє на весні днів своїх, сум і порожнечу збере на осінь життя свого.

Константин прикушує губу й переходить до столу. Вдивляється в пописані аркуші, намагаючись "бути неприсутнім" в покою й непомітно затикає собі пальцями вуха, підпершись руками. Та подих вітру заносить в кімнату грізні закляття Абелеві:

— Згинь! Згинь! Згинь!

Каліка вже видерся на самий шпиль і вигукує під Константиновою вежею. Що він кричить? І юнак відтуляє вуха.

— ...не слід уникати пристойних розваг в товаристві однолітків лицарського стану...

Морський шквал гніву налітає на Константина. "Анклітценівський" гнів, який сліпить, глушить, полонить, іскрами сипле з очей й велить убити. І високим, мов жіночим, зойком вививає ться з поблідлих уст:

— Дайте мені спокій з вашими чортячими приятелями...

Але, як вирвався верескливий крик, злість враз опала, як вода, що знайшла вихід. Кинув молоток на стіл і тремтячими руками почав розпалювати в горні.

Капелан, тручи собі руки, м'яким котячим кроком походжав попід стіною великої лабораторії й приглушеним голосом сам собі мимрив щось під ніс. Він чекав, поки Константин цілком охолоне й звернеться до нього перший. І не помилився: юнак повернув голову до панотця й, не встаючи з колін, на які став був, щоб зручніше розпалювати, спокійно промовив:

— Ви ж знаєте, що вони самі, оті мудрі однолітки, мене уникають.

— Бо ж бачать вашу до них неприязнь...

— Скажіть: бо ж бояться моїх книжок, горна, реторт.

Капелан розклав руки:

— Не хочу, Боже борони, нікого не хочу осуджувати, але тепер такі часи, що... починається вченим горном, а кінчається... так, що й смаженим запахне...

Щось зашаруділо за дверима, Константина знову враз обняв гнів.

— А, до біса! Виходьте по-людському, а не підслуховуйте, як шпиги! — гукнув він до прихожого, наперед знаючи, що це — якийсь новий посланець по нього від п’яного батька чи гостей.

Увійшов блазень Лекерле.

— Не жартуйте, молодий пане,— промовив Лекерле цілком поважно. —— Не жартуйте сьогодні, бо нині один з "лихих днів" пана лицаря.

Сказав і спустив додолу очі. Мав такі, що ніколи не показували ні сміху, ні обурення, але непереможну певність в своїй силі. Лекерле це добре знав і користав зі своїх очей в трудних випадках життя, як заклинач гадів для притримання ворожого проти себе наміру. Ніби думаючи вголос, Лекерле додав:

— Щойно винесли Ганса Кучерявого з переломаним плечем. Подав не те вино й гірко заплатив за помилку.

Капелан зітхнув і перехрестився:

— Улюблений слуга пана лицаря! Ох, Боже, Боже!

— Улюблений, — притакнув блазень.

Константин смикнув собою і заметався по покою.

— Лекерле! Ну, скажи ти, ти — розумний...

— Пане! Мені платять за дурість, а не за розум...

— Ні, лиши. Без дотепів, поважно...

— Вибачте,— перепинив юнака блазень,— без довгих слів: хочете спокою у більшому — мусите вступитись в малому. Здавіть серце й негайно йдіть додолу, поки не пізно. Побавтеся з синівського обов'язку, — додав з іронією

Константин глянув на свої приладдя, махнув рукою й оправив волосся.

— Ох, камінь філософів! Як я ще далеко від тебе!

— Камінь філософів є лиш метафора,— радо вскочив у в розмову капелан,— в дійсності це ж бо — скарби духовні: покора родителям, терпеливість та відданість волі Божій. І скарби ці в нас самих...

— Молодий пане, не відповідайте,— сказав блазень,— лише махніть рукою, бо ж у такім положенні — найліпше махати руками, і це ми всі тут і робимо. Я ж лише додам,— обтрусив він на колінах юнака скіпочки, що прилипли при розтоплюванні горна,— що найбільший скарб, що є в нас самих, це вміння володіти волею, але чужою, щоб без перешкод робити свою. — Підемо!

— Згинь собі, пропади,

А до мене не ходи!—

в хвилевій паузі долетіло до вікна Абелеве заклинання. Константин глянув у вікно й гукнув до каліки. Той витягнув до юнака руки й почав пританцьовувати на місці, як мале ведмежа. Жебрак дуже любив молодого пана, котрий не дозволяв кривдити дурника, пам'ятаючи, що він — лицар і оборонець безсилих.

— Що ти їв сьогодні?

— Ма-ли-ну! — відспівав Абель.

— А ще що? Хліб їв?

— Ма-ли-ну!

— Ну, то піди купи собі хліба. В замок тебе вже не пустять!— і юнак кинув жебракові гаманець. — Лови!

Кинув зручно, бо за хвилину Абель вже гукав:

— Вже маю. Маю!

— Покиньте, пане. Ходім,— повторив Лекерле.— Там чекають.

— А переодягтися?

— Добре буде й так. Не зволікайте.

Далеко за лісами, як переливчасті перлини на матово-срібну миску, впав удар великого дзвона. Другий, третій... попливли у вогкому повітрі, легко коливаючись, як білі лебеді. Вечірній Angelus.

Константин перехрестися, блазень також похилив голову, зірвавши з неї свій блазенський каптур, тихо й побожно відповідаючи капеланові, який відмовляв перші слова молитви. Але в ту тишу ввірвались звуки важких кроків, бряжчання зброї й все наростаючий галас: немов знову повертала громовиця, лише надходила не з неба, на землю, а з долини підносилась вгору по сходах.

— Спізнились ми,— неначе без жодної досади промовив Лекерле.— Тримайтеся ж, пане: буде хуртовина!

"Засов!" — промайнуло в думці Константина. Але враз згадав, що перед кількома днями батько звелів познімати всі засови в його вежі, щоб можна було без затримок контролювати його працю й наглядати за способом його життя.

Дубові двері гучно вдарились об одвірок й на порозі з'явилась кремезна постать Анклітцена. За ним посипались в лабораторію різні люди: зацні й простіші гості, свої мисливці, жонглери, музиканти, "забавні дівчата", лютнистки, співачки.

Капелан обережно протискувався попід стінкою між тими, що все входили. Одна з жінок зачепила його вільним жартом і вхопилась за мосяжну клямку біля дверей, чаруючи проти шкідливого впливу зустрічі з попом. Лицар Зігварт з Гелленталю, Анклітценів друг і союзник, перегородив капеланові дорогу.

— Куди ж? Куди? — питав він, витираючи собі пітне обличчя. Зігвартові завше було дуже парко.

— Покинь! Покинь мого "Пілата",— озвався жартом Анклітцен в оборону капелана, що, ніяково посміхаючись, м'яв, немов умивав, руки. — Він же при всяких обставинах вміє тільки "вмивати руки". Нехай біжить... туди його головою! — й повернувся до сина:

— Годі вже тобі сидіти, мов сич у дуплі. Хіба ж на те дав тобі Господь життя молоде, щоб заглиблюватись у старі книги аж до смерті, туди його головою?! Як не чиниш добра, принаймні можеш грішити...

— Істинно! — згодився Зігварт.

— А що твоя пиха не дозволила тобі знизитись додолу, до нас,— то ми вже самі піднеслись до тебе, нагору... туди його головою!

— Ergo bibamus! — закінчив Зігварт і витер чоло. — Хіба не однаково, де пити? Аби було що! Амінь.

Старий господар вгруз у фотель перед Константиновим столом. Поважні гості посідали, на чому могли. Решта стояла.

Анклітцен був на свій вік дуже міцний і кремезний, як дуб з його безмежних лісів. Тільки колишня рана у в'язи, яку дістав на турнірі, не дозволяла йому підносити вгору голову. Тому голова, примусово схилена додолу, та зв'язаний з тим погляд з-під брів, робили старого лицаря подібним до пораненого вовка.

Він поклав лікті на стіл, але купа синових книжок та записів перешкодила руці, й лицар змахнув книжки на підлогу, як пилюку. Константин зробив рух вперед — і це, напевно, вже викликало б сварку, коли б іскри його гнівного погляду не впали в сталеві, фасцинуючі блазневі очі, котрі й прив'язали юнака до його місця. Він закусив губу й лишився нерухомий.

Анклітцен знизав плечима й оглянув присутніх.

— От так синаш! Що б йому батько не говорив, воно ж мовчить тобі, мов зарізане! Порадь хоч ти, блазне, як його вмовляти?

— Навіщо шукаєш поради у блазня, коли ж на цей випадок існує рада філософа Пітагора? —сказав Лекерле.

— Яка?

— "Коли не маєш сказати чогось ліпшого за мовчання, то ліпше мовчи".

Гості посміхнулись, а Зігварт голосно зареготав:

— Дивись: твій Лекерле й філософа пошиває в блазні!

Анклітцен теж відчув легкий блазнів глум над собою, а тому презирливо відказав:

— Філософ чи блазень — одна їм ціна...

— А звісно — перепинив його Лекерле,— обидва ж існують лише для розваги шляхетного панства.

Анклітцен усміхнувся й моргнув пажеві.

На Константиновім столі посеред його вчених приладів заблищали келихи й заграло вино. Зігварт простяг важкий срібний кухоль Константинов!:

— In vino veritas!

Рудий, веснянкуватий Зігварт радо вихвалявся своїм "гуманізмом", хоч і вмів лише три, конечні для кожної "вихованої людини" речі: по-мистацьки їздити верхи, бездоганно розрізувати печеню й гарними великими літерами підписувати своє наймення. Латині ж знав, як влучно

висловився колись Лекерле, рівно на "лепту вдовиці", а може, ще й мусив би здати решти.

— In vino veritas, юначе! — повторив Зігварт, все ще тримаючи в руці кухоль. — Безперечно, той, хто сказав це вперше, мав велику рацію й велику практику. Бо враз до таких мудрих речей не додумаєшся.

Константин не прийняв простягненого вина й не відповів. Тому Зігварт перехилив кухоль сам, пробурмотівши незв'язно про "пекельну Анклітценову гордість".

І цей кінець сцени заспокоїв знову старого лицаря:

— Так! Лицар, справжній лицар мусить бути гордим, туди його головою! Бо ж я завжди говорю, що в світі існують: пан Бог, святіший отець наш папа і потім — стан лицарський. Потім — нічого. Далі — лицарів кінь, а потім — вже знов-таки рішуче нічого, туди його головою!

Регіт і підхлібні оплески та вигуки вкрили розмову, раптом змінюючи настрій кімнати для праці в якусь корчму. Константинові стало гидко до нудоти, до фізичного болю. Тремтів. Ніздрі розширились, як у загнаного коня, а перед очима хитались червоні кола. До нього підступив сусід, Зігвартів син, трохи старший за Константина, й щось йому розповідав. Але юнак не чув нічого. Лише з огидою дивився на батька, котрий, розвалившись в фотелі, в сотий раз переказував їм пригоду про те, як пограбував переодягнених ченцями купців, що везли нібито до Рима дорогоцінні золоті вироби. Дивився, як сміється його батько, гикаючи й трусячи переливчастими фалдами шовкового зодягу на випнутому череві.

— ...і я взяв під свою охорону ті дорогоцінні дари, пообіцявши, що збережу їх у себе, аж поки святіший отець не пришле по них до мене. Хочете подивитись у замковій каплиці, коли хто не бачив?

Товариші й союзники Анклітценові від задоволення стукали келихами об стіл, сміялись і сипали дотепами.

— Ех! Весело жити на світі! — промовив знову господар. — А ти, сину,— звернувся він ще до Константина, що відсунувся до вікна й мовчки слухав оповідання юнаків, — а ти от так марнуєш життя. Йди-но сюди, туди його головою! Скажи: що тобі дати, щоб ти розвеселився? Соколів нових? Коня? Таж можеш користати зі всіх! Чи ти хочеш медіоланську зброю?

Серед гостей, дарма що п'яних, перебігло шепотіння захоплення: медіоланська-бо зброя оцінювалась дослівно на вагу золота. Але Константин не підводив очей і вперто мовчав.

Погляд Анклітцена сковзнув по усміхнених обличчях "забавних дівчат". Лицар поманив одну, луснувши пальцями, як на пса.

— Ось що найліпше помагає обтрушувати з себе порох старих фоліантів. Й розумніші за тебе — й ті перед цим кодлом здавались. Для себе її беріг, ну, та вже... туди його...— й він штовхнув до Константина прекрасне дівчатко. Чи штовхан був засильний, чи дівча навмисне піддалось йому, але ж воно так і впало на юнака.

Це був кульмінаційний пункт Константинової терпеливості. Тут він забув на рецепт Лекерле й перестав "панувати над чужою" і своєю волею.

— Геть звідси! — зойкнув він високим, майже жіночим фальцетом і штовхнув дівчину, яка полетіла між гостей. — Геть звідси! — повторив напнутим до найвищої сили голосом, звертаючись до батька. — Геть із сороміцькими вашими подарунками, і з кухонною латинню. Розбишаки ви з великих шляхів. Ганьба лицарського стану, вовки й вовчиці. Геть в цій хвилі!

І, вхопивши велику реторту з отруйно-зеленою рідиною, Константин щосили жбурнув її в батька. Однак рух був занадто прудкий і непевний — реторта перелетіла над батьковою головою й розлетілась в дрібні скалочки на рамі материного портрета. Бризки скла й купервасу посипались на присутніх. Крики, жіноче вищання, брязкіт переверненого посуду злилися в шалений гармидер. Але ж загальна метушня й переляк надзвичайно збільшилися ще й тим, що портрет, в який влучила реторта, раптом зник: немовби провалився в підлогу чи неначе його здмухнув вітер. На місці Копстантинової матері тепер у повний зріст стояв чернець. Спокійний, з довгою, золотистою бородою, що, мов мед. спливала з гарного, трохи більш як годилося ченцеві, випещеного обличчя, на якому сяяли прозорі блакитні очі. Чернець спирався на згорнений сувій і ніби чекав, поки все заспокоїться. Образ був надзвичайно майстерний і для багатьох присутніх не було сумніву, що в амбразурі стіни стояв живий чоловік, котрий ось-ось, має озватись. І тому на мить все в хаті завмерло в повній тиші, яку раптом прорвав істеричний, божевільно-жахливий зойк Абеля:

— Диявол! Диявол! Тікайте!..

Жінки з верещанням кинулись врозтіч. Когось з старших гостей перевернули на калюжі вина й він стогнав, можливо, з вивихненою ногою. Всі душили один одного біля дверей. Дехто хрестився, дехто голосно плакав. А вікном нісся в покій, мов півневий крик, короткий, уривчастий зойк кретина.

Перший отямився старий Анклітцен. Труснувши головою, він відогнав від себе містичний сполох, що охопив також і його. Бо, крім несподіванки, враз згадав і родинну легенду, котра повідала, що хто з Анклітценового роду несподівано вглядить цього "ченця-вартівника", той мусить померти в найближчому часі. Бо ж чернець вартує, щоб вчасно вписати належне наймення до свого сувою — memento.

Востаннє це сталось перед смертю Константинової матері, й тоді ж лицар звелів викинути портрет із замку. Він не знав, що син випадково

натрапив на нього в порожній вежі, де колись була стара катівня, й хитро вигаданим механізмом прикріпив той портрет в спільну з материною картиною раму. Часто, коли бував сам, юнак відтуляв портрет ченця й закохано дивився на нього. Хоч як бував би тоді роздратований чи сумний,— враз в тих прозорих очах знаходив спокій і рівновагу.

Хто саме був цей "вартівник", коли і як потрапив у "замок на Шпичаку" — Константин ні в кого не міг докладно розпитатися і тому постать ченця була для нього ще більше повною містичності.

Анклітцен струснувся ще раз і, вихопивши меч, обернувся до сина. Тепер його п'яну голову залило кров'ю роздратування, оп'яняючись гнівом, більш як вином. Константин не ворухнувся. Він не мав сумніву, що батько зараз уб'є його тут же, на місці. Але одночасно його підносило почуття тріумфу. Дух вже ніби відділився від тіла, а тому не було й страху. Блакитна безодня в очах Вартівника всмоктувала його в себе і він неначе плив у повітрі. На губах починав грати блаженний усміх.

Тим часом Зігварт, що вже також отямився, цілою вагою свого тіла повис на руці Анклітцена. Але розлючений союзник шалено пручався, струшував його й рвався на сина. Зненацька між батьком і сином виросла колоритна постать блазня.

— Не ображай, лицарю, шляхетного меча,— спокійно, ніби лише продовжуючи припинену розмову, проказав Лекерле. — На того, хто забуває про четверту заповідь, вистачить і блазня,— й він, не моргаючи, вдивлявся на налиті кров'ю очі свого господаря.

Старий замахнувся на блазня й міцно штовхнув його. Лекерле хитнувся, але не впав. Очі блиснули, мов лезо кинджала на сонці, одначе вмить стали знову спокійними й притягуючими.

— Геть, псе! — хрипів Анклітцен на адресу Лекерле, що заступав йому Константина.

Дехто з гостей, отямившись, повернули до хати й з переляком дивилися на боротьбу, що мала скінчитися, без сумніву, трагічно. Але Зігварт все ще тримав за руку господаря, напружуючи всі сили й мало що бачачи, бо рясний піт цілком заливав йому очі.

— Геть! — кричав разом блазневі й Зігвартові старий.— Геть!.. Вб'ю оте скажене щеня!

— Тому ж і тримаю тебе, що вб'єш! — відповідав засапаний Зігварт переконано.

— Ба, ні! — промовив Лекерле. — Не вб'є, бо не може ж він знищити власною рукою цілий рід. Константин — це ж останній Анклітцен!

Анклітцен опустив додолу меч й зітхнув, переставши пручатись. Червоність помалу збігла з його обличчя, а жили на шиї зменшувались.

— І не дивись на мене так, чорте! — вже без крику промовив він до блазня. — Маєш правду: я ще не зовсім збожеволів!

Сперся на Зігварта й тяжко зітхнув ще раз. Потер рукою чоло, потім стягнув зі своїх грудей важкий золотий ланцюг майстерної флорентійської праці й кинув його на Лекерле.

— Такого пса варто припнути на золотий ретязь,— з задоволенням і з досадою сказав до Зігварта.

Дехто з гостей дивився на Лекерле з явною заздрістю, а він підхопив ланцюг, але не промовив слова подяки. Обличчя його було бліде, погляд втуплений в підлогу.

— А ти, щеня скажене... Не вдарю тебе сьогодні, бо моя п’яна рука занадто важка. Постривай до завтра: поговоримо на самоті... Завтра...— і раптом упав, похитнувшись. Був би упав, як зрубаний дуб. Але його підхопили й винесли непритомного.

Знов запанувала тиша. Люди повільно виходили з Константинової лабораторії, без слів.

Константин поглянув з презирством на рейвах, на загиджені килими й відвернувся до вікна. Заскреготав зубами й напівголосно промовив:

— Нема чого говорити: або ти, або я!..— й помацав держално сарацинського кинджала при боці.

— Гони диявола! — знову гукнув з-під вікна безпокійний Абель.

— Замовкни там,— роздражнено крикнув йому юнак і повернув очі на таємний портрет. Освітлений знизу мигтячими свічками, з яких вже довго ніхто не познімав згарі, він згори був облитий м'яким зеленкуватим світлом місяця. Очі фосфоресціювали й зневажливо усміхались. Константин повернув фотель, що в ньому перед тим сидів батько, й умостився проти портрета. Спокій помалу входив у його душу...

— Тихо! — прошепотів блазень капеланові, стоячи на дверях лабораторії. — Спить. Я дав йому сонних крапель.

Капелан мовчки накреслив на чолі Лекерле хрестик і навшпиньки відійшов. Коли ж його кроки вже почулися аж в— долині, блазень увійшов у покій.

— Молодий пане,— потрусив за плече Константина,—— мусите підготуватись на завтра.

— Тут тобі не жити, не жити! — долітало вікном сонне Абелеве бурмотіння...

II. МАНІВЦІ

Ой далеко зайшов сокіл

К морю птиці бити

"Слово о полку Ігоревім"

Слуги не здивувались, що на світанку молодому панові заманулося вибратись на полювання без супроводу. Не схотів навіть брати пса, а із зброї взяв лише самостріл. Але сокольничий, що саме в той час годував соколів, запитавсь, чи не зволить пан взяти якогось з птахів?

— Ну, про мене! — відповів Константин.— Дай Арістофана Кіпрського.

А приймаючи від сокільничого рукавицю й обрядженого ловця, коротко додав:

— І вабик!

Клунок з їжею та припасом виніс сам з своєї вежі й поспитав: чи повставали вже капелан та Лекерле, а довідавшись, що ще сплять,— нічого більш не говорячи, цілком спокійно вскочив у сідло. Виїхав тихим кроком і не оглянувся на замок. Але ж коли копита коня задудніли на мості, юнакові заплигало серце й ударів його не міг заглушити гулкий кінський тупіт.

"Вже не бу-де во-ро-ття! Вже не бу-де во-ро-ття!"— неначе гудів міст, і ті ж самі слова ще голосніше повторяло серце: Так-так, так-так: вже не бу-де во-ро-ття!"

Свіжий, аж різкий подих ранішнього вітру вдарив юнакові в груди, як він вимкнувся на чисте поле, й збудив його і смутних думок. Константин глибоко втяг у себе повітря, немов напився з нього бадьорості, й гукнув на коня. Той з місця взяв вскач. За хвилину вже їздець пірнув у зелений присмерк старого лісу. Перевів кінський алюр на спокійний чвал і прислухався. Над головою шуміли, немов переливаючись, зелені хвилі, долі ж була тиша. Ще бліде сонячне сяйво безгучно розрізувало навскоси променистими веслами зелену глибінь.

"Мов під водою",— подумалось чомусь, неначе сподіваючись, що ось-ось зачується гудіння легендарного підводного дзвона. Прислухався — справді дуже здалеку нерівною хвилею пробивався знайомий замковий дзвін: це капелан править в каплиці службу Божу. — Без сумніву, помолиться й за мене. Він — добрий! — сказав впівголоса, скинув берет і, обернувшись на коні, кілька разів побожно перехрестився.

— Ех, життя! — знову взяла досада.

Але немов відчув на собі погляд блазневих непереможних очей і заспокоївся остаточно.

"Не блазнем би йому бути, а вояком",— подумав чомусь.

Вважав вояків за особливу відміну людей, яким ніколи не бажав бути подібним. Не любив боротьби, змагання. Коли ж не було змоги уникнути суперечки, виступав лише з хвилевим, хоч часом і одчайдушним протестом.

Але його завзяття взагалі падало раптово, немов зривався з високості, й тоді лишався долі без бажання дряпатись знову вгору.

"Солом'яний віхоть",— дратуючись, говорив інколи про нього батько, що бажав би бачити іншу вдачу в останньому в роді Анклітценів...

Кінь почав прясти вухами. Константин потяг повід і спинився. Десь здалеку долітав спів, немов церковного хору.

— Не дроворуби,— сказав сам собі. — Хіба похорон? Але чого б же ховали в лісових хащах?!

Згадались оповідання про блукаючі душі, що просять молитов та погребіння в освяченій землі. По спині пробіг холодок і сховався у волоссі, дмухнувши зимним подихом по шиї. Юнак помацав квапливо: чи не забув нагрудного хреста — римської реліквії, благословення небіжки-матері. Хрест, що був оправою для шматочка з правдивого хреста Господнього, був на місці. Не страшно. І справді: чого боятись зустрічі з духами, коли ж ні привиди, ні мана не ходять при сонячному світлі. А все ж таки їхав уперед помалу. Спів усе наближався: співав чоловічий, досить значний хор. Мелодія коливалась, як човен на хвилі, впадаючи в лад крокам. Ухилятись з дороги в гущавину було й небезпечно, щоб не здибатись я диком чи ведмедем, тож лишилось одно: їхати напроти. Адже ж розбишаки не будуть виспівувати пісень побожних, а тим більше — так довго. Нарешті вдалині, де лісова доріжка творила зелений тунель, замаячив на високому держалні білий хрест, за яким повільним кроком посувалась чимала палка темних постатей. Проща!..

Константин придивлявся до сіро-гнідих, запорошених одягів, формою подібних до капуцинських. Підперезані мотузками люди мали па пасі гарбузяні пляшки на воду, високі пілігримські палиці, дехто, повен дум побожних, не хотів дивитись на грішний світ і мав спущену аж на очі кобку. Йшли гуртками, але творили один довгий похід в доброму порядку, як личило побожній прощі.

— Чи не податися з ними в невідомі світи?.. Ні, неможливо, хоч і цікаво. Неможливо, бо прочани йдуть повільно, затримуються часто:

ранком слухати службу Божу, вдень — перепочити, а вночі ночувати під стріхою. При такій мандрівці далеко не помандруєш, коли в п'ятах погоня!

— Grüss Gott! — перший привітався Константин, як валка підійшла до нього.

Йому відповіли приязно, але без низькопоклонства. Висока мета, що провадила прочан — безсмертний Рим — підносила у власних очах цих підневольних, затурканих і заляканих в буденному житті людей, наповнювала їх самопошаною й будила почуття власної гідності. А тим часом, як це враз зауважив юнак, це були здебільшого "панські люди" — селяни, майстри-ремісники.

— Приймете й мене до свого гурту, люди побожні ? — спитав Константин, не досить ясно собі уявляючи, який мусить взяти до них тон.

— До Рима? — без здивування запитав ватажок.

Про далекі-бо прощі звичайно вперед бігла чутка, й по шляху, де така проща проходила, до неї часто приєднувались нові люди, яким це дозволяли обставини, або ж ті, що мусили дотримати даної при якійсь пригоді обітниці.

— Ні, до Рима я ще не готовий, — відказав юнак, — але мені якийсь час буде з вами по дорозі.

За хвилину він і прочани вели вже приязну розмову, бо ж вони не пізнали в ньому пана, але вгадували панського ловчого, що вишукує звірячі лігва для прийдешнього панського полювання.

— Не будемо бога гнівити, — оповідали, — маємо над собою доброго пана.

— Жити можна! — з переконанням підтверджували інші.

— Деякі — то й бозна-чого від нашого брата вимагають. А нашому аби віддав до замку три міри пшениці або чотири — жита, десяток курей, шестірко гусей, копу яєць та ще трохи відробив у лісі або на полі, — то вже чоловік і вільний.

— Звісно, як нема війни!

— А ремісникам, може, ще й легше, коли не ліниві. Он іде коваль Франц. Добрий коваль і свого діла митець. Він повинен постачати впродовж року п'ятдесят підків та дванадцять соток вухналів. А він тобі за неповний рік накував три тисячі гвіздя, та півтори сотні підків. От пан його, й відпустив аж, на два роки.

— А чому ж між вами нема жіноцтва? — запитав Константин.

— Ми-бо — братство. Нам в святу путь з бабами не годилося б.

— А там он — ззаду, четвертий від кінця, з вусами вгору,— показував Константинові прочанин, що йшов побіч його стремена,— так то буде тобі камрад: теж ловчий і знаменитий мисливець. З коня стрілою ластівок влучає!

— То правда, що Гайнріх — славнозвісний стрілець, але ж більш він знаменитий не тим!..— проказав інший, явно чекаючи, щоб чужий чоловік запитав, а він міг би похвалитись своїм земляком. Константин зрозумів і запитав:

— А чим же? Розкажіть.

— Та з Гайнріхом Купцом нашим трапилась, можна сказати без перебільшення, просто чудесна пригода. А було це ось як. У пана з

Кірхентурма заслабло паненя. Чого вже тільки не робили, до яких знахарів, шептух і лікарів не вдавались!..

— Навіть грішних сарацинів-лікарів привозили! — додав хтось з гурту.

— А так, вже й ліком з товченого смарагду, найдорожчого тобто в світі каменю напоювали. Але дарма, нічого не помагало. Аж ось тобі й трапилося Кунцові — він тоді за панським звіром доглядав і в лісі мешкав — таке, що міг він ту панську дитину, в лікарюванні сам нічого тобто не тямлячи, врятувати.

— Як же це так? — вже й справді зацікавився Константин.

— Отож-бо й є, що чудом. Слухай-но. Почалося з того що приблудилась якось до Гайнріха сарна. Була, бач, з пораненою ногою, то й не тікала. Й стала вона така "своя", мов тобі пес: ані трохи Кунца не лякалася, гладитись приходила, у вічі йому заглядала, немов усе щось йому сказати хотіла.

— Та й сказала ж бо! — втрутився сусід.

— Ти стривай, Гансе! Почав уже розповідати я, то вже хай сам і закінчу. Так ото ж,— кажу,— немов усе сказати Кунцові словами хотіла, мабуть, так: — "Поможи мені,— мовляв,— чоловіче добрий!" Ну, Кунц, звісна річ, як мисливець, мусить тямити, як рану перев'язати. От і почав він тій сарночці її ногу ликом бинтувати і, що там слід, робити. Якесь зілля прикладав чи там павутиною притоптував,— не скажу, бо я того до пуття, виходить, не знаю. А сарна ж та, тобто хвора, виходить, щодня тобі в одну пору приходила, та й кінець. Та одного дня, як стало вже їй зовсім добре й вже прудко могла бігати,— не пішла на ніч до лісу, а там, під мисливнею, й залишилась. Кунц тоді відчинив ворота та й покликав її у дворище. Вона й пішла. А він — Кунц тобто — й міркує собі: відведу, каже, її на панський двір, до замку тобто: паничі з нею гратись

будуть. Та й не без того, щоб і пані чогось не подарувала в нагороду, бо ж і пані у нас — добряча душа. Так ото так міркує собі Гайнріх, аж та кізонька до нього наблизилась, на всі боки оглянулась, немовби боялась, що хтось її підслухає,— що то, дарма що безсловесна тварина, а бач яка розумна! — усміхнувся оповідач,— та й заговорила до нього, до Кунца тобто, справною людською мовою: "Не відводь ти мене,— говорить,— чоловіче, до замку, бо мені,— каже,— в широкому лісі догідніше, як по панських оселях. А що ти,— каже,— мене пожалів та мені в біді пособив, то й я тобі,— говорить,— віддячуся радою, за яку матимеш далеко більшу нагороду від своїх панів, як за те мав би, що мене за іграшку паничам відвів би. От там,— каже, он там росте,— говорить,— от таке зело, листям ніби на півників скидається, а цвіте жовто, як лілія. Викопай,— каже,— коріння з того зілля, поклади в горщик, а поверх повне горнятко наложи багном з озерця лісового, що біля трьох дубів. І коли почнуть тим ліком дитині груди мастити,— то до двох тижнів буде воно здорове, як риба". — І що б ти собі думав? Сталося достеменно так, як сарна повідала: за два тижні паненятко вже бігало. Ну, а Кунцові —звісно — добре. Та він—чолов'яга незлий і високо попід небеса не заноситься, дарма що тепер велику силу має.

— Еге! — додали інші,— як з нами тримав, так і тримає, не за панів. Тепер же он і на прощу з нами піхтура чвалає.

— Йде на богомілля, щоб очиститись, бо ж не личить, звісна річ, хрещеному чоловікові з німою твариною людською мовою розмовляти.

— А хіба ви, дядьку, наприклад, з конем не розмовляєте? — ущипливо додав парубійко.

— Тю на тебе! — відказав оповідач не то ображено, не то злякано,— таж кінь до мене ніколи хрещеною мовою не озивався, а тут Кунц і сарна обоє, як люди, між собою говорили...

Константин, слухаючи довго оповідання, зауважив, що вже похід перейшов два перехрестя та й він проїхав чималий шматок дороги майже назад,— то ж слід підків його коня досить збили ті, що йшли ззаду, отже, він вже міг кинути прочан та їхати за своїм далі. Ліс був знайомий, і їздець не сумнівався, що з кожного місця знайде потрібний напрям.

— Так, прощайте, люди побожні! Помоліться й за мене, грішного, в Римі,— він дав ватажкові "на світло" кілька монет й, удаючи, що стежить за диком, котрого ніби тут бачив учора, звернув на бічну стежку.

Зустріч з прочанами, святочний тон їхніх розмов, церковні співи та їхній настрій звернули його думку на шлях, намічений блазнем у вчорашній розмові після хуртовини у лабораторії.

— Мабуть, і справді Лекерле має рацію, дораджуючи мені піти до кляштора. Там ніхто не буде мені заважати.

І так ясно, мов у дійсності, побачив перед очима не нахилені верховіття дерев, а міцні склепіння кляшторної книгозбірні, дубові полиці, пульти, темні, витерті й вишліфовані часом, важкі стільці. Золоте проміння пробивається відчиненим вікном, творячи ясний трикутник на підлозі, а в тім снопі променів крутяться легкі порошинки:

— Танець вічних атомів!

І це немов підкреслювало кляшторний спокій, душевний і тілесний мир.

— Тільки там, за високими стінами, з-за яких не вільно виходити, може бути справжня вільність. Тільки там, де кожен твій крок залежить від припису й наказу абата,— тільки там можна мати повну незалежність. Бо ж там і не треба жодної ініціативи, й навіть жодного бажання...

Кінь, що йшов легкою риссю, зненацька крутнувся вбік і, осідаючи на хвіст, посунувся назад. Роздимав ніздрі й хропів. Константинові мрії про спокій кляшторних мурів спорхнули, як пташки з дерева. З гущавини ж вискочив на доріжку чорно-рудий силует дика. Був цьогорічний, невеличкий ще підсвинок. Вглядівши коня, він незграбно крутнувся в бік їздця, але ж, сам переляканий несподіваною зустріччю, настовбурчив на спині брунатну щітку й задріботів поперед коня нерозмірно тонкими до масивного, великоголового тіла ніжками. Пробігши з півсотні кроків, звір завернув у хащу.

Юнак не встиг прикласти до плеча самостріл. А кінь, стрибнувши великим скоком, прищулив вуха й понісся поміж деревами, Сокіл бився крилами, балансуючи безпомічно у заступаючій йому світло шапочці-береті. Нарешті їздець затримав коня, погладив його тремтячу шкуру на шиї, голові й помалу заспокоїв його й себе. Але не помітив, що їде знову назад. Коли ж стежка розвилювалась, — збив направо й незабаром спинився над. незнайомою кручею. Десь глибоко в долині гучала вода й між деревами проглядала ясно-зелена, мов небо, широка поляна чи лука.

Константин зрозумів, що він збився з шляху. Сонце вже переходило полудень. В долині, де по широкому лугу стояли самітні велетенські столітні дуби,— падали від них глибокі тіні. Повітря було напоєне запахом болотних трав, грибами й холодною м'ятою. В корені масивного дуба, під якого під'їхав юнак, немов щось вертіли синиці. На цілому лузі ніде не було видно жодної людини, також ніде не курився димок і нівідкіль не доносилося ні собаче гавкання, ні товарячий рев або овече мекання.

Константин зіскочив на м'яку кислу траву, розгнуздав коня, приміряв рукою, чи високо перша галузь дуба, на яку можна було враз вискочити при небезпеці, зірвав із сокола шапочку й підкинув птаха вгору. Арістофан з веселим клекотом зник у прозорому повітрі.

Мандрівник трохи пострибав під дубом, щоб розім'яти закляклі члени, й тоді зняв з кульбаки шкіряний свій клунок. В торбинці знайшовся повний одяг ремісницького учня, до нього належав і лист, заліплений восковою печаткою й перев'язаний шнуром в дві барви, але не в барви Анклітценового герба. В грубому полотняному рушнику був загорнений окраєць хліба, добрий шматок шинки, ще шматок вудженини й пляшка золотистого вина. Був ще й маленький пакуночок в мережаній хустинці, немов від дівчини. Коли Константин почав розв'язувати той вузлик, і нього посипались на пухнастий мох запашні медові коржики — "лекерле". Це був символ.

— Цей чоловік справді заслуговує доброї нагороди!— промовив сам до себе Константин. — Невже матиму чим?..— зітхнув, згадавши, що сьогодні він вже не має нічого, бо ж вирікся батька, у котрого були маєтки, з яких він користав до сьогодні, але — не далі. Думка засмутила його, однак лише на мить: нагнувся, щоб позбирати коржики з трави, надав блазневе оповідання, чому він назвався "Лекерле".

"...Відходив я з дому "по щастя", як саме пекла мати лекерле. Я їх любив з дитинства, головно тому, що тоді в хаті так святочно пахло. І було моє серце вщерть налите жалем. Не витримаю,— міркував я, чувши запах коржиків,— лишусь на злиденне життя вдома й надалі. І, щоб перемогти себе, не бачити братового жалю та материних сліз при прощанні, я потай зложив свій клуночок і просто бігом майнув з дому, не сказавши навіть "прощайте". Таж матуся вибігла за ворота й гукала: "Візьми лекерле!" І було це те останнє слово, що чув я від своєї матері. Бо ж тоді я біг, не оглядаючись, а коли по трьох роках завітав до Нейштадта, матусі вже не було в живих. Отож на згадку про неї і взяв я собі це прибране наймення".

От, так сьогодні й він, Константин— втікач з батьківської оселі — блукає по лісах в пошукуванні "щастя". Яка різниця між ним і блазнем? Що він має, а той не мав на дорогу лекерле?

Знов посмутнів і забув про їжу, дарма що перед тим почував голод. Подивився на лист. Це були хитрощі. Знав, що в тім листі кравець Фрідріх Міллер посилав з кравчиком — Константином, його — Константинів — одяг аптекареві Карлові Міллерові в Нейштадті. Отже, коли б на нього десь напали розбишаки, він без жалю віддасть свій одяг, вони ж його, як підмайстра, й не зачеплять. Тому швидко роздягся, склав обережно свій одяг, а натомість надяг той, що приправив йому Лекерле — одяг ремісницького учня. Але м'яти свій багатий берет з пером пожалів. — "Треба бути ощадним!" — подумав і приторочив його до кульбаки. Оглянув себе: вже не було "молодого пана з замку", а був собі парубійко, на найменння "Конрад з Кельна". Так враз розв'язався він зі всім минулим.

Щойно прикріпив свою торбу, як до нього, мов камінь, впав сокіл. Мав у дзьобі куріпку. Краплі крові теплими коралинами падали з неї. Константин розсік пташку ножем і віддав соколові. Без милосердя, але й без жорстокості вчений сокіл пожирав свій обід, поглядаючи на пана ясно-сірими, мов лезо кинджала блискучими очима.

* * *

Сонце почало сідати за дерева, як Константин знову виїхав на чиїсь безмежні луки. їхав берегом, понад річкою, на другому боці якої, в заводях, тихо шаруділи очерети. Широким, гармонійних барв килимом вони звужувались у гострий клин. Дзеркально перламутрова водяна рівнина тримала той килим на своїй рівній поверхні й відмежувала від ланів, що послалися до села на горбі. Білими коробочками-хатинками виблискувало воно під стрімкою скелею, на якій пишався, вартуючи над цілою країною, вежатий замок.

— Далі від замків, сказав собі Конрад з Кельна,— бо там випадково й такого можуть впізнати.

Під'їхав до річки: була глибока, а не хотілося шукати броду. Тож, коли побачив біля поближчого до води полукіпка гурток танцюючих дітей, під'їхав до них. Дітки виспівували в один голос нескладну пісеньку, затримувались і всі разом плескали рученятами, а потім знову кружляли довкола полукіпка, заквітчаного зі всіх боків квітками, як "май". Дальше кілька жінок дожинали клин.

"Спізнилися трохи! — Константин згадав, що на їхніх ланах вже давно скінчились жнива. Але йому спало на думку: — Так, скінчились панські, а "люди" і в Анклітценових володіннях ще дожинають свої шматочки".

— Агов? Чи далеко ще до міста? — гукнув до дітей.

Дітлахи спинили танець. Дехто чкурнув до матерів, інші ж наблизились до берега, але розглядали чужого верхівця мовчки, позастромлювали в рота пальці.

Надійшла молодиця, поправила спідницю й сухою запаленою рукою і серпом показала вподовж річки:

— Все прямо, паночку! Прямо, перед себе.

Коли їздець трохи під'їхав, зачув за собою хор дитячих голосів:

— Grüss Gott!

Обернувся, посміхаючись. Найменшенька вимахувала йому ручкою. Була дуже втішна, бо її дві, міцно сплетені кіски, стреміли над кожним вушком, як ріжки.

— Плямо... пелед шебе! — повторювала вона, наслідуючи молодицю.

* * *

Вщерть зарошений, вже вдруге зустрічав ранок у лісі

Константин, не рахуючи того досвітку, що виїхав з дому. Блукав і блукав по незнайомих лісах та ланах, уникаючи людського житла та не знаходячи шляху до Нейштадта. Але тепер, по трьох добах блукання, вже втратив уявлення про напрям і здібність пізнавати околиці: всі стежки видавались однаковими й ні за одну не міг поручитись, що по ній він вже не проїздив. Часом йому здавалось, що той чи інший шматок лісу цілком йому знайомий, немовби він був знову близько "замка на Шпичаку" — й це припущення наповнювало його серце різноманітними почуваннями. Було досадно на свою безпомічність, прикро, що "лиха сила", глузуючи над ним, водить його манівцями; боявся здибатись з погонею, тяжко переносив голод і, кінець кінцем, вже дуже лютився на Лекерле та його "блазенські" ради.

Щоправда, не первина йому блукати по лісах. Але ж — велика різниця, коли людина знає, що може, як схоче, вернути в теплу хату до накритого столу, і не почуває себе неприкаяним. Згадався образ підготовки до полювання в замку. Он все лицарство й мисливці на конях в "почесному дворі" слухають "службу божу святого Губерта", яку докінчує капелан. Щойно покропить свяченою водою зброю, мисливців, коней,— пажі винесуть пугари грітого з цинамоном вина — "стременного", пахощі так і розійдуться по всьому дворищу...

— Ех, ну й їсти ж хочеться! Не можна втримати слини при згадці. Доведеться знову ділитись здобиччю з Арістофаном, так довго смажити в глині, коли шлунок не хоче чекати!..

Здалеку зачувся півневий покрик, а за ним загупали ритмічні, глухі удари: десь молотили в три ціпи, немов примовляли шкутильгаючи, як це робили, граючись, діти на Анклітценових землях в час молотьби:

"Чорт на хаті,

Скинь його, брате!"

І хоч ціпи були досить далеко, але ж юнак цілком ясно почув ароматний запах свіжого збіжжя.

...І чого, власне, він отут пускає слини? Він — Константин Анклітцен, вільний пан з діда й прадіда, що може прогодувати сотні інших людей?! Блукає, мов циган. Приховується — він, лицар,— як злодій. Що ж, зрештою, він раб, що втік від пана, "туди його головою",—— вилаявся батьковою лайкою. — Ясно: хто слухає блазня, стає самі блазнем!.. Хіба ж це вперше він посварився з батьком, або — певніше сказати — його насварив батько? Бували й штурханці — і не раз. Але ж на те й є "четверта заповідь"... А зрештою, хто знає, як все це довго триватиме? Прийде ж старому колись і кінець!" І стало страшенно жаль, що, виїжджаючи, не поспитав слуг: поліпшало чи погіршало батькові після млості? Може, він вже й помер, а "синаш" сновигає по чужих лісах, чисто як дурник Абель! І неначе накликав...

Загавкав ловецький пес. Гавкав і наближався до нього. І принада повернення додому враз зів'яла. Не вистачало, щоб на нього ще наскочили мисливці якогось сусіда! Але, поки ще не вирішив, як заховатись,— зашелестіло в кущах і просто перед мордою його коня виринув його улюблений пес —Локі. Видимо, собака вже здалеку пізнав "своїх" і тепер радісно пищав, намагаючись лизнути в морду коня чи підскочити аж до пайового обличчя.

А Константин зовсім розгубився, бо ж вихором закрутилось в голові: чи він не біля власного замку? Чи не виїде раптом проти нього батько? Що він має робити в такій прикрій і несподіваній пригоді? Таж не було часу думати: розсунулись віти й перед ним став той Абель, з яким він перед хвилиною порівняв себе самого.

Кретин вглядів Константина — й все його обличчя зібралось, мов на зашморгу стяглося, в дрібнісінькі зморшки. І сам він увесь затрусився від радісного, майже безгучного сміху. Притис руки до грудей і почав пританцьовувати на місці. Не міг говорити, тож заспівав:

Не рипайся та мовчи,

Сиди тихо на печі.

Тихо-тихо!"

Локі вже стрибав на дурника, вилизуючи йому обличчя. Можна було догадуватись, що їх тільки двоє. Раптом Абель урвав спів, кинувся до Константина, почав хапати за руки, стремена, цілував їх, одежу, коня.

Константинові стало жаль старого жебрака, особливо, коли зауважив, що Абелева одежа порвана на лахи, одна нога боса, а крізь дірку на спині видно на плечах криваві смуги від пуги.

Закидав Абеля питаннями, але той лише плакав і бурмотів цілком незв'язно.

— Ну, вже співай!

І Абель заспівав знову:

— Тебе шукав... Тебе шукав.

— Хто?

— І я, і той товстий пан... з замку... Всі шукають. І сам диявол. Еге! Тікай і не попадись! — Раптом жебрак затрусився увесь: Абеля били! І пси кусали! — показував покривавлені литки. — А Абель шукав! Тебе

шукав!.. Хочеш хліба? — і вже з щасливим сміхом витягав з торби цілу пшеничну перепічку. — На, їж! А дукати маєш? Маєш дукати?

Константин, не зрозумівши, почав шукати кисет.

— Абель тобі дасть. Твої, що мені кинув... Лише не всі! Одну найбільшу кружалку я дав водяникові. Еге. Він тебе за те врятує.

Константинові було й радісно, й прикро. Коли б не дурник, принаймні міг би розпитати. А так треба про більшість догадуватись. А все-таки вияснилося, що "замок і той товстий пан — далеко, а місто близько", що Константина хоч і шукають, але ж в протилежному напрямі. Але батько дуже лютиться й— видимо — найліпша рада: тікати далі.

— Їдь, їдь, їдь! — співав Абель, цілуючи його стремена.

— Слухай, Абелю, не кажи ж нікому! Чуєш, не кажи!

Абель накрутив головою:

— Не скаже Абель... Ні рибам, ні квітам. Їдь! —Абель притулив до юнакової руки свою мокру щоку, а потім враз відкинувся й цілком розумним рухом перехрестив Константина.

— Стережись чорта! — крикнув наостанці й також раптом зник в кущах, як був з'явився. За хвилину почувся ще раз його голос:

— Не бачив... Абель нікого не бачив. Не бачив...

Локі стрибав біля Константинового коня. Ліс порідшав і чіплявся за порослі мохом скелі. Велетенські, немов закам'янілі кораблі, вони то

стояли нарізно, то збігались в цілі флотилії. В мертві закам'янілі флотилії.

На боках тих скель-кораблів рівними рядками вирізувались дивовижні знаки, ніби нечітке письмо давно вимерлих велетнів, що записали на цих каменях свою химерну історію. Може, це була історія того, як висихало це море? Чи оповідання про те, як потоплені кораблі перетворились у скелі?

Константинові було тоскно. Тільки тому, що тих химерних скель він ніколи не бачив раніш, догадувався, що далеко від'їхав від дому.

З щілини, з-поміж уламків каменю виткнулась вся облита сонячним променем, що прорвався між ялинами, білесенька, стрімка берізка. Була як молоденьке злотокосе дівчатко, що чекає за каменем, чи вже їде стежкою милий.

Була гарна, аж привернула юнаків погляд, хитаючи вітами, мов посилаючи привіт. Та зненацька Локі кинувся під березу й щез над скелею, відкіль вирвався розпачливий жіночий зойк. Пес загавкав уїдливо й загрожуюче. Константин затиснув в руці пугу і захвилювався.

Казка?.. Зачарована дівчина — берізка кличе па поміч? Але голос був явно не дівочий! Швидше нагадував покрик до берізки,й заглянувши за скелю, мимоволі засміявся. В кущах, переплутаних ожиною, серед двох великих кошів з рослинами вимотувалась невелика на зріст, стара вже жінка. Ноги її, в червоних панчохах, заплутались в ожину, мов у сильце, й дуже кумедно смикались. А цупко накрохмалену хустку зачепила галузка глоду. При кожному русі жінки галузка підносила хустку, мов шапку, й знову насувала її або на очі, або на маківку, немовби граючись з полоненою, круглясте, жовто-гаряче обличчя якої мінилося в різні гримаси — досади, болю, сорому й страху.

— А іди ти від мене, чудовисько! — кричала вона на пса. — От, гадюка пекельна,— адресувала вона вже до ожини. — А той стовбичить, і не поможе бідній жінці! — кинула й Константинові. — Колумбо! Колумбо! Чи тобі позакладало?!

Константин витягнув кинджал і розсік ожинові вужі.

— Е, тіточко! — сміявся він. — Не часто мій пес зловить таку зацну здобич! Таки ж бо й мала дитина знає, хто заплутується в ожині! — глянув на коші з різноманітним зіллям. — Так і є? Певне, даватимете мені за звільнення корінь, що відкриває сховані скарби, а може, той лист, що дає всю життєву мудрість?

Жінка, підвівшись та обтрусившись, заклала руки в боки й якусь мить мовчки й визивно розглядала подорожнього. Не виглядав як волоцюга чи розбишака. А сокіл в дорогому каптурику та з срібними балаболками на лапках робили постать юнака навіть загадковою. Також і кинджал, вицяцькуваний камінцями-самоцвітами, й випещені руки вражали,явно не пасуючи до ремісницького одягу.

— Якийсь небуденний пташок! — помислила фрау Тільде. — Чи за кимось полює, чи від кігтів чужих тікає? Мушу дізнатись!" — сказала в душі, а вголос промовила:

— Та ти, бачу, парубче, на язик лепетливий! Отож, скажу тобі зразу: нема в світі такої правди, щоб бодай тричі не сходила на брехні, але ж і брехня здебільшого має трохи закваски праведної. Хіба ж не так? Що чарівниця не може перервати ожини, то кожному відомо, але ж правда й те, що кожній жінці, бодай і такій бабезі, як я, приємніше з нагоди вибратись за допомогою гарного, ставного хлопця.— Й вона весело та голосно засміялась.

Потім почала оглядатись довкола.

— Щось згубилось? — спитав юнак.

— Та моє сокровище не згубиться, тільки дивлюсь, де воно. Поки що таки дякую за поміч і таки запропоную в віддяку: може, зілля на рану, може, коневі, як закульгає, ліків? Ми-бо для нашого фізикуса ходимо з донькою по ліки. Ось наскладали вже такі коші, що аби лише донести!

— Спасибі, — відказав Константин. — Я — не вояк й рани маю не часто. Найліпше ж, тіточко, мені віддячите, якщо скажете найкоротшу й певну дорогу до міста, бо я таки зблудив у лісах.

— Таж ось як не видко. Тільки вийдемо на узлісся, то й побачимо соборні дзвіниці.

Зашуміли віти: по скелі обережно сходила легка й граціозна молода дівчина з кошиком на руці. Була в темній міщанській сукні, чистій і гарно вшитій, хоча й в щоденній, саморобній. Углядівши чужинця, на мить затрималась, ніби вагалась, однак враз спускалась далі, спокійно й без сором'язливості. Привіталась.

— Отсе ж і моя "згуба". Колумба зветься, донька моя,— заявила стара міщанка. То, як охота, підемо разом: коротша буде дорога. А, вибачайте за цікавість, кого маєте шукати в місті?

— Та я маю справу до аптекаря Міллера. Ось везу йому листа й одежу.

Фрау Тільде спинилась і помовчала.

— Як кажете? — перепитала, приглядаючись та шукаючи якихсь ознак для розгадки загадкового подорожнього. — Аптекаря Міллера?.. У нас, паночку, такого немає. На ціле місто... й навіть з передмістями маємо тільки двох Міллерів: один — зизуватий шинкар "За стовпом", а

другий — при мості — громадський чи то пак міський сервус, що вночі доглядає вогні, вогнегаситель тобто.

— Але ж я їду до аптекаря Карла Міллера, що трохи сутулий, чи — скажім — горбатий.

— І, паночку! Нема в нас таких. Фрау Тільде знає всіх у місті, і правих, і горбатих, і всіх Карлів, бо ж я тут. народилася й нікуди за все життя з Фрейбурга не виходила.

— Стривайте, пані матко, затривожився Константин.— Навіщо ж мені Фрейбург? Адже ж я приїхав до Нейштадта ?

Фрау Тільде сплеснула долонями:

— Святий Йосипе! Та чи ви з місяця впали? — перейшла вона навмисне на "ви". — Чи смішки з мене, бідної удовиці, робите? От так — "добрий день"! Таж, як люди гомонять, Нейштадт від нас найменше три доби конем. Я хоч там і ніколи не була, але ж напевно знаю. Чи так, Колумбо? — і, не дочекавшись відповіді, продовжувала: — А аптекар у нас — Крюгер, фон Крюгер звемо його. Бо ж як той тобі вільний пан стрункий, високий, та на вигляд гордий. Має шестеро хлопців та три дівчини. А Міллера й не було ніколи!..

Константин був у розпачі.

— Бачите,— сказав він непевно,— я, паніматко, конче потребував бути у аптекаря Міллера, бо він мав би мене взяти до себе на службу.

Ця вдавана відвертість юнакова ще більше зацікавила фрау Тільде — й вона вирішила, що не випустить подорожнього, поки не довідається, хто він і чого блукає світами?

— Ну, яка ж поміч? — почала вона його заспокоювати. — Кожному може статись пригода. Відпочинете в Фрейбурзі, а там далі видко буде, А коли праці шукаєте, то, може, й прачка Тільде вам у пригоді стане. Бо ж саме наш фізикус-пан, що для нього отсе трави збираємо,— доброї душі чоловік, саме шукає фамулюса. Я за вас замовлю слівце, може, воно якось і витанцюється. Чи правда, Колумбо?

— Добре, але ж я нікого не знаю в Фрейбургу!

— Як — нікого? Адже от нас двох уже знаєте,— жартувала прачка. — А, крім того, могли б ви зайти до... ну, наприклад, до пана каноніка. Вони — з шляхетського роду й дуже люблять всяких подорожніх. І самі аж у Римі були.

Пані Тільде починала гру: вона прикидалась дурною, щоб легше випитати парубка.

— Ходімо вже, мамо! — дуже мелодійним контральтом промовила Колумба, вирівнявши зела в кошах.

Константин глянув уважніше на дівчину й тільки тепер зауважив подробицю, котра його дуже вразила: Колумба мала такі фіалкові очі, як були намальовані на портреті його матері. Тільки ж там вони були подібні на два аметисти, а тут — живі й оксамитові,— вони нагадували дві свіжі квітки садових братків. — "Невже це можливо? — помислив здивований юнак. — Я ж гадав, що то маляр незугарний не добрав фарби!"

— Ну-ну! Коші важелезні! — тим часом кректала фрау Тільде, натягаючи на себе шлейки від коша.— Чи ти витягнеш, Колумбо?

— Та постривайте: коли вже йтимемо разом, то повісимо на коня: я ж буду йти з вами пішки,— запропонував на велику праччину радість подорожній.

Поки йшли, Тільде не затуляла рота. Вона оповідала про свою вдовину долю, про свиней, яких відгодовує, щоб прибільшити свої заробітки; про дивовижну чорну курочку з подвійним гребенем, що несеться мало не щодня; про те, яка слабосила її Колумба, й тому, що не здатна до важкої праці, тому саме й ходить вона в науку до пана фізикуса, якому фрау Тільде за те пере та прибирає в покоях. Але, розповідаючи всякі дріб'язки, раз у раз ставила Константинові різні питання-гачки, на які юнак не раз і вловився. У всякім разі, коли вони підходили до хати фізикуса, фрау Тільде вже мала готовий погляд на юнака й вирішила бути його патронкою, бо за ту поміч, яку вона йому в трудний для парубка момент виявить, він безперечно їй добре віддячить згодом. А— хто знає? — може, ще стане й зятем?! Хіба ж не вільно матері й помріяти про щастя своєї доньки? То дарма, що він — безперечно і не "Конрад", і не "з Кельна"...

Над містом чорними стрілами ширяли ластівки. Дзвінкий їхній крик, такий бадьорий і радісний навесні, звучав тепер неначе пересторога: тривожний і сумний. Так само тривожно і сумно було на серці в Константина. "Хіба ж не однаково,— думав він,— чи бути за попихача у Міллера, чи в тутешнього фізикуса? Ні, не інакше, як моя путь веде до кляштора".

Але погляд його упав на Колумбу, що саме підвела свої чудові очі й дивилась на нього. Погляди зустрінулись, доторкнулись один одного і затримались.

І десь в глибині його душі бренькнула незнана, тривожно-солодка нота.

Константин глянув па величаву вежу собора й повторив в духу почату думку— "не інакше, як у кляштор", але повторив без твердого переконання...

III. ВОГНИК

Дитя! Ох, цить!.. Що вдіяно тобі?

В. Гете

— І, як глянула на небо — Господи, та й тільки! Забула й про клопіт свій тяжкий з донькою і, що знов з козами тими клятими прикрість, от, покарав Господь! — і про все на світі забула! Так і обімліла, батечку!

Фрау Тільде зіп'яла руки й захитала головою. Але зараз же, міняючи голос з тремтячого драматичними нотами, защебетала звичайним, мовляв, "щоденним":

— Цю сорочку, пане фізикусе, як хочете... а більше вже прати не можна! Розлізеться вся в руках. Латала-латала, мало очі мені, вибачайте, не повилазили. — Розклала й потрусила сорочкою перед знудженим обличчям старого алхіміка. І додала, як мати, що потішає дитину, котра нашкодила, не маючи лихого наміру: — Ну, якось ще раз переносите. Нічого!

Зручно знову склала й відложила до принесеної чистої білизни. Потім, драматизуючи, повідала урочисто далі:

— Стовпи!.. Стовпи по цілому небу! Від півночі аж до заходу. Та чорні, як з диму. От, коли, не в хаті згадуючи, піч, буває, чадить. А з-поза них — вогонь палаючий... Так і ба, так і вибухав, Ой матінко, ой батечку! Червоний та блискучий. Ну, одно слово: горить! Горить, півнеба горить, все вогонь охопив, і було ж це саме по перших півнях, саме стільки часу, скільки треба, щоб проказати п'ять "оченашів" та дві "віруї".

— Мабуть, горіло десь,— більше з чемності відозвався алхімік. Він знав: фрау Тільде швидше відмовиться від заробітку, як від можливості поговорити з "розумною людиною".

— Не горіло! Ні-ні-ні-ні! — покрутила головою прачка. — Нічогісінько ніде не горіло від минулої святої тройці — най Бог милує! Й поблизу не горіло! Таки б же я знала. Хвала Господові: не в лісі живу, а між людей обертаюся! — Вона пробігла очима по хаті. Зробила кілька обережних кроків й легенько доторкнулася до толяра старого фізикуса. Колись та його одежина була обшита лисячим хутром, але вже давно від пухнатого смушку залишилась сама блискуча, аж до чорного витерта, шкіра. Місцями була й пропалена, як і сам толяр. — Пане фізикусе! Що я вам кажу? — Фрау Тільде понизила голос аж до шепотіння.— Перекажіть своєму учневі чи то фамулюсові, тому... Конрадові з Кельна: хай мандрує кудись далі. І що швидше, тим ліпше! Бо, най Бог боронить, щоб біди не вийшло якої.

Алхімік здивовано подивився на прачку. Дивився, не моргаючи обпаленими біля горна повіками, без вій.

— Що це ви, справді, фрау Тільде? Хіба ж не ви самі...

— Тож бо й є, пане фізикусе, саме тому, що я сама за нього вас прохала, до вас його припровадила й за нього ручилася. Ніде правди діти, відрікатися не стану: як мати рідна, за тим сиротою увесь час побивалася! Бо ж таки добрий це хлопець, добрий. Не як інші хлопці його віку. Таж не раз і не два ми з вами ж таки й про те міркували, що цей "Конрад з Кельна" — такий Конрад, як і я, та й Кельна того так само, як і я, й на макове зерно не бачив. Та все те було б стільки, якби ж сьогодні я такого не наслухалась, що аж вуха мені пов'яли й серце в рурочку скрутилося! Якби не так поспішала, то все б вам до слова переказала. Таж праці в мене, аж голова обертом йде. Сказано: самітній, роботящій удовиці й кількома словами з розумною людиною нема коли...— Нахилилась щільно до самого вуха алхіміка й защебетала дрібно й швидко, немов сухим листям під швидкими кроками зашустіло:

— Цілий світ вже це знає. Вже з півроку шукає грізний пан з Анклітцена свого єдиного сина. Видко ж тільки, що люди Анклітценові більш молодого пана люблять, як старого слухають. У дивний спосіб

вони паничика пошукують: все більш про погрози старого лицаря говорять. Все розповідають про те, як має він сина покарати, а про самого неслухняного втікача й за вухом їм не свербить. Так би й десять літ шукали. Так от, кажуть, пан з Анклітцена велику нагороду вибубнував тому, хто бодай хоч схованку сина покаже. Звісно, коли й у Господа нашого серед дванадцяти зрадник один за срібні грошики знайшовся, то що вже людині грішній на вірність людську покладатися, та ще ж особливо, коли золотими дукатами нагороду обіцяно? Панське-бо золото кожному за жидівські срібняки принадніше!.. А до нас же сьогодні самі невідомі, чужі люди насунули: вояки ті вільні, що нової служби та нових панів шукають. Отже, й поміркуйте самі...— і раптом перебила сама себе: — Ось тут застібки нові вам до штанів, вибачайте на цім слові, попришивала... Ах, ти ж, спокусо ти пекельна! — вхопила себе за голову. — Ну ж, подумайте тільки: не з того ж боку понашивала!

Була дуже схвильована, журилася. І голос її вгасав аж до тужного зітхання.

— Останні, ой, останні часи надходять! Гірше вже ніколи на цій грішній землі не було! Та й не буде! Кажу ж вам: не буде! Подумати тільки: батько рідний, пан та багатир отакий — сина-одинака, мов злочинця, оцінює, мало не з собаками шукає! Як на розбійника збройних людей розсилає! Що того гріха, того душогубства на світі! Жити страшно!.. Якби ви почули, що заїжджі купці розповідали... Тільки ж сонечко он вже до землиці припадає! Часу нема на балачки, а то б таки й ви почули. Господи... Матінко Божа, заступнице наша! Від замку до замку — казали — їдеш та оглядаєшся. Лицарі! Ну, та вже добре... А що вже нам, дрібоньким людям? Кожен на босу ногу радо наступить. Чи не так?..

От, хоча б і її, фрау Тільде, взяти: ніяк сусідам своїм не догодить. Поки ходила до церкви щоденно, сичали сусідки, що змолоду нагрішила, а тепер замолює, бо, мовляв, знає, де хвіст у чорта! Як трапилось, що пропустила дві неділі та між ними одно свято,— майже відьмою ославили. Дітям на неї, беззахисну вдовицю, набріхують. Вже швидко

псів почнуть нацьковувати, ось побачите! А тут ще ці кози, бодай їх той Нічний Цап задавив!

— Які ще там кози? —з упинив потік балакучості праччиної цілком вже виснажений фізикус,

— Та хіба ж таки ви ще не знаєте? Цілий же світ про це говорить! Катерини, сусідки моєї, Гюнтерки ті кози. Гадюка вона: три кози має, а вони й кішки драної не варті. Не молоко, а так — тьфу-тьфу! — гидь одна те, що вона від тих кіз продає. І сорому нема!

Фрау Тільде обтерла рукою губи: дуже-бо кортіло плюнути як слід, посеред хати.

— Так ота, вибачайте на тім слові, паскуда скрізь на мене набріхує: мовляв, зачарувала я їй тих кіз! А я ж, дійсно, як на гріх, тієї ночі виходила з хати. А вона й цокоче, що я, мовляв, виходила серед ночі чари напускати на її шолудивих кіз! Було це саме на ті вогненні стовпи, що я вам коротко розповідала. А тут ще й гуска моя — я її щоправда замість собаки тримаю — на цілу вулицю герготу наробила, як я з хати вийшла. Фрау Тільде засміялася:

— Це моя Колумба-голубонька вигадала: замість пса гуску тримати. І їсть менше, й несеться, й гармидеру повнісенький двір вчинить наша "швацлізе", як тільки хтось за клямку хвіртки рукою діткнеться!

Однак фізикус не усміхнувся. Загорнувся в свій облізлий толяр, ніби холодом на нього потягло, й поважно промовив:

— Фрау Тільде, бережіться. Вірте мені: нема ніякої радості, коли вас почнуть підозрівати в чарах.

Прачка підперлася в боки й навіть образилась:

— Хіба ж я що або що? Хто таке може на мене сказати? Хто?

Алхімік знизав плечима:

— Хто? Самі ви необачні. Хоч би й з ожиною тією, що Конрад вас виплутав. Хто про це скрізь розповідав: Конрад, чи я, чи Локі? Ви ж самі. Таж ви самі, здорові, знаєте, що по теперішніх часах такі речі не надаються до жартів!

— Що ожиною відьом ловлять? Пхе!.. Та хіба ж я від тієї ожини відьмою зробилася? Слово одне...

— Слово, пані, слово — велика річ!.. Слово одне може...

Але в цей мент прожогом відчинились двері й, перервавши розмову, що ставала неприємною, в хату скочив Локі. Гавкнув на прачку, ніби привітався, обнюхав спідницю, панчохи й плигнув до алхіміка, вимахуючи хвостом та черкаючи ним по свіжій білизні.

— Геть, старий грішнику! — заверещала фрау Тільде.— Всю білизну перемаже, потвора!

Але Локі не зважав на неї.

— Посоромся, Локі,— спокійно й тихо промовив алхімік,— йди собі, ну, хоч до горна. Ляж там, приятелю, й почекай.

Пес подивився на старого мудрими очима й слухняно ліг на визначене місце.

— Таж він чисто кожне ваше слово розуміє! — сплеснула руками прачка.

— Ну, певне! Ми вже давненько поприятелювали. Правда, Локі? — Пес підніс голову й двічі лагідно гавкнув, немов сказав: прав-да!

— От, кажете про ту ожину, пане фізикусе,— почала ущипливо фрау Тільде,— а що ж, ви гадаєте, моя сусідка сказала б, коли б почула, як ви по-приятельському з собакою, вибачайте на цім слові, говорите, а він вам відповідає?

Алхімік Добродушно всміхнувся:

— Фрау Тільде, що я з бісом знаюся,— кому ж це невідомо? Не дурно ж бо в мене з комина дим раз у раз виходить!

Прачка засоромилась. Але фізикус споважнів і продовжував;

— Але велика є різниця, бо ж суд святої церкви вже моєю лабораторією цікавився й під всяких підозрень мене "на всяк час життя" усправедливив.

Однак, як і ви знаєте, люди й досі мене "печеним чортом" звуть, хоча й добре знають, що я дияволом не був і не буду та й червоного жару не їв і не їстиму. Але киньмо про це. Я вас не хотів ні образити, ні дратувати. Ліпше про вашу доньку Колумбу поговоримо.

Фрау Тільде підвела побожно очі до стелі:

— І вдень, і вночі все думаю: чи не краще було б їй за кляшторними мурами? — і посипала, як горохом: — Така вона тендітна, така слабесенька! Як її в цім грубім світі залишити? Ще й до того самі ж пан фізикус говорять, що розумна вона...

— Та ж повторю вам ще раз: ліпшого учня ніколи я не мав, але...

— Ну, от! Самі ж говорите!.. Не за шевця ж чи різника її давати? Чоловік її вдень і вночі як жито молотитиме! Хіба ж воно, бідне, може важку працю робити?.. Та й те, чого тільки фрау Тільде сама не перетерпіла, щоби тій своїй єдиній дитині дати. А все ж таки посагу слушного для неї не придбала. Надії на людей ліпших — одурюють. Тож одна їй дорога до кляштора. Най буде невістою Господньою і замість посагу принесе свою вченість.

— Що ж, це діло добре! Така, як Колумба,— потвердив фізикус,— може високо і в кляшторі стати. І логіку, і діалектику, як чоловік, розуміє. Ще, може, тільки зарано трохи? Може, ще серце само заговорить?

Прачка захвилювалась, аж сльози їй заблищали на очах:

— Ех, пане наш золотий! У нас, дрібоньких, не на те серце в тілі привішено, щоб з любощів боліло! Кохання — для панів вигадка, як ті турніри та бенкети. Нас, дівчат вбогих, беруть, щоб ми хати замітали, білизну прали та свиням їсти варили. Ми ж бо, самі знаєте, заміж йдемо, щоб нас хтось годував, у хаті тримав та... лаяв або й бив! До смерті. Саме ж на таку довічну служницю моєї Колумби й шкода!

Фрау Тільде витерла очі і злякано мало не заголосила:

— Ой, спокуса ж єрусалимська! Дивіться-бо: вже майже й сонечко зайшло. От я забалакалась, ой забалакала ся ж! Таж замість грошей за напрану білизну у вашої милості попрошу трохи якогось ліку от тим триклятим Гюнтерчиним козам. Нехай вже така пекельна баба не дорікає та сорому не робить! Самі ж бо її знаєте: що слово скаже — мов у п'ятку шпигне!

Алхімік усміхнувся:

— Та чого ж вам, фрау Тільде, в мене розуму позичати? Ви ж бо й самі на ліках тямите.

Але, не чекаючи на відповідь, котра могла знов затягтися на години, швиденько встав і підійшов до полиць з рядками глиняних глечиків, слоїків, дерев'яних скриньок з написами на пергаментових наклейках.

— Зараз приправлю. Не дояться й не жеруть, а все п’ють?

— Не дояться, не жеруть, а все п'ють,— повторила прачка. — Говорить, що я їхнє молоко з свого столу в своїй хаті видоюю, а замість серця їм губки в груди повкладала, бодай її саму трясця напала! Отже, каже, скоро та губка води подостатку насмокчеться, тоді всі кози їй і виздихають.

— Так гаразд. Я зараз,— уривчасто відказав фізикус, відважуючи якогось ліку на вагу курячого яйця. — Маєте свячену вербу вдома?

Фрау Тільде мовчки кивнула головою: знала, що коли фізикус приправляє ліки,— не можна з ним говорити, щоб не помилився. Власне, вона була певна, що не в небезпеці помилки була справа, а в тім, що чужі розмови перешкоджали чарівним наговорам, без яких найліпші ліки нічого не були варті. Саме тих "таємних слів" і не знала фрау Тільде, хоч ліків, може, знала більше за самого алхіміка. А все ж таки мала славу "природної лікарки", славу, як говорив соборний канонік, "більш небезпечну та ближчу до смерті, як слава вояків".

Само собою, що свячену вербу вона мала в чималій кількості. Алхімік порадив спалити і попіл додавати до ліку. Все разом — розмішати в кількості води, рівній кількості молока, що тепер дають кози на одне доїння. Воду ж набрати з криниці увечері й лишити на цілу ніч стояти в хаті, де ніхто не спить.

— На другий день напоїти кіз саме як задзвонять "на ангелюс". Крім того, нехай дає моркву та якнайбільше лучного, солодкого сіна.

Прачка вийшла, коли вже надворі почало поночіти. Алхімік якийсь час простояв біля вікна, потім підійшов до горна. Підніс з підлоги ручний міх і почав роздмухувати пригаслий вогонь. Старий міх свистів, видаючи час від часу несподіваний, своєрідний звук: ніби його душила гикавка. Коли ж розгорівся погонь, фізикус підкинув дрібних дров і шпурнув міх з такою силою, що аж пес, котрий спокійно дрімав у кутку, підплигнув на місці.

Видно було, що старий хвилюється, але хоче опанувати себе. Нарешті він замкнув двері, якими вийшла фрау Тільде. Ще постояв трохи, провірив ключ й засунув на засов. І тільки тоді відчинив двері в сусідній покій. Відчинив нечутно й затримався на порозі, дивлячись на Константина, що сидів перед великим столом і швидко щось креслив та надписував. Раз у раз юнак заглядав у якусь велику книгу. Цілі гори тих книг лежали на його столі й на лавці біля столу.

Константин мав на собі темний одяг мандрівного учня-схоласта. Облипистий каптур вирізаного фестонами капулета — широкого коміра пелерини — з каптуром — був відкинений на рамена. Темний плащ та гаманець лежали на краю столу. Відчувши на собі уважний погляд, Константин підвів голову.

Очі його враз заграли, а обличчя радісно всміхнулось:

— Учителю! От, добре, що ви прийшли. Дивіться: здається, я таки знайшов формулу! — Захоплений хвилюючою працею, він встав і почав жваво висвітлювати алхімікові:

Коли станемо на тому, що водяність — це є меркур, олійність — сірка, то їхні відношення одно до одного є сіль. Відношення ж

підставимо залежністю. І от, дивіться, що тоді буде! Отримуємо формулу…

Константин підніс вгору аркушик пергаменту. На ньому чорним і червоним було викреслене:

— От лише це мене заплутує,— хвилювався Константин.— Збиває мене сіль. Цього не може бути, я відчуваю знаю внутрішнім чуттям, що тут мусить бути не сіль, а сальпетер. Але довести це логічно, формулою — як вже б’юся, й все — без наслідків.

Очі йому блищали, рухи були рвучкі. Всі речі довкола — не існували для нього й вся увага, всі духовні сили були скупчені на загадковій формулі.

— Коли підставити сальпетер,— сам себе перепинив Константин,— все тоді збивається на конструкцію патера Гроота з Кельна. А це ж не те, чого шукаємо!

— Дай спокій Альбертові з Кельна, —поклав йому на плече руку фізикус і лагідно додав: — Досить вже клопоту маю й з Конрадом з Кельна. — Намагався говорити спокійно, щоб не занадто нервувати учня, якого щиро полюбив за його пильність і запальність. — Конраде, тобі загрожує небезпека.

Константин відразу не зрозумів:

— Гадаєте, коли візьму замість солі сальпетер? Та я й сам думаю, учителю…

Алхімік легенько потрусив його за плече:

— Відкинь на хвильку формули й конструкції. Тут справа не наукова: лицар Анклітцен завзято шукає свого сина-одинака. Загрожує вбити, як

впіймає, хоча б і загинув його рід. Так подумай ліпше про це, як про сальпетер.

— А-а! — протяг юнак, трохи збліднувши, знудженим і байдужим голосом. Потім знизав плечима, але промовчав.

— Ну, що ж ти на це скажеш?

— Нічого! Яке мені до того діло? —— трохи повернувшись у затінок, підказав учень.

— Юначе! А чи не годі вже цієї гри? Я вже давно знаю, хто в мене переховується й вишукує формули. Але ж тепер знають про це й інші. І коли лицар Ацклітцен загрожує перевернути й небо, й пекло, коли призначає зрадникові жмені дукатів,— мусить хвилюватись не лише мандрівний схоласт, Конрад з Кельна, але ж і той, у кого він ховається, і навіть безсловесний пес Локі.

Константин спробував повернути справу на жарт:

— То виженіть Локі, учителю

— Константине! Я говорю цілком поважно: треба рятуватись, і то —— негайно.

Учень, хоч і не чув ще такого голосу в свого учителя, все ж таки не хотів відразу здаватись:

— Та чого ж ви так певні, що я Анклітцен?

Обидва хвилину дивились мовчки один на одного. Потім алхімік відступив до дверей, що залишив був відчиненими, натиснув на дерев'яну планку біля полиці з книжками. Важка полиця легко й без

шуму відсунулась й відслонила невеличку, але затишну кімнатку. В ній у зручному фотелі з шкіряними, витертими вже подушками, сидів чоловік. Він сперся на руку в глибокій задумливості й не поворухнувся. Непочатий пугар вина стояв біля нього на дерев'яній таці, а на глиняній тарелі лежали овочі.

За хвилину чоловік підніс голову й глянув на алхіміка та його учня.

— Лекерле! — радісно вигукнув Константин й кинувся до нього.

На перший погляд важко було пізнати блазня із "замку на Шпичаку" в цій простій темній одежі мисливця, що наче навмисне підкреслювала його стрункість, звинну постать та вдумливий вираз енергійного, смуглявого обличчя з темно-сірими, соколячими очима. Фізикус посміхнувся: — Ой, цей мисливець добре пильнує сліду, по якому йде! — й про себе додав у думці: "Й не проґавить наміченої здобичі..."

* * *

Помалу пригасало бірюзове небо. Вимотавшись з аметистової хмарки, затремтіла перша зірка й стала побіч з рогатим, мов скибочка запашної дині, місяцем. За хвилину затріпотіли інші зірочки, а молодий місяченько, немов засоромившись, відійшов набік від першої, злотистої красуні й почав ховатись за гори. Вже зовсім він зник за лісами, хмари затягли все небо, надійшла пізня година,— а в маленькім покою фізикуса за столом сиділи три постаті. Печені вивірки, приправлені на "індійському корінні", що могли б спокусити й неголодного й були дуже парадною гостиною, стояли на столі непочаті. Тільки помітно зменшилося в глечику вина.

Константин не підносив голови. Очі були пригаслі, тьмяні, й це надавало йому сонного, недужого вигляду. Здавалось, що він враз постарів на десять літ.

— Ну, так і буде,— промовив утомлено,— вирушу перед ранком. Не підведу вас, domine magister. Подамся до Кельна, чи до... Франкфурта. Мені однаково. А може, тепер вже до Нейштадта?

Лекерле запротестував:— Тепер не може бути й думки. Стережіться кожного погляду, киненого на вас не тільки з підозрінням, а навіть і з надто великою цікавістю.

Константин підвівся, випростався.

— Щиро дякую вам обом. І за науку вашу, й за вашу ласкавість Константин Анклітцен, мабуть, знайде колись спосіб належно вам віддячити за Конрада з Кельна. Тобі ж, Лекерле,— простяг він руку блазневі,— не забуду ніколи...

— Не забудете, знаю! — перепинив його блазень цілком спокійно. — Бо ж я, якби призабули випадково, то й нагадаю.

І, бачачи напівнерозуміючий, напівздивований Константнів погляд, він усміхнувся. Усміх дивно спотворив,— як і завжди, коли Лекерле сміявся,— його мудре, вдумливе обличчя, надаючи йому якоїсь жаб'ячої гримаси.

— Блазень тільки доти може існувати, поки на його кожне речення звертають увагу. Стара привичка,— пояснив він.

Одначе фізикус відчув якийсь несмак у цім діалозі: його зачепили й блазневі фрази, і той його огидний усміх, котрий він побачив уперше. "Бувають же менти, коли й блазневі блазенські вибрики не служать",— помислив він з терпкістю й глибоко зітхнув.

Лекерле почав прощатись: на дворі було темно, треба було використати зручний мент вийти з хати непоміченим.

Константин пустив перед себе Локі й замкнув двері. Пес безмежно щасливо пищав, немов присвистував, і намагався конче лизнути юнака в лице. Але господар був дуже схвильований:

— Вернувся, злочинець! — говорив учень, ніби виправдуючись. — я певен, він лише вивів Лекерле за браму й враз чкурнув назад. Ну. що ж тепер з ним? Він же видасть вас швидше, ніж не зробив би я! — Константин взяв пса за вухо й, дивлячись йому просто в очі, проказав:— Ну, камараде, підемо в світи удвох — і край.

Нерозважно!

Константин зірвався й уперше в домі алхіміка вибухнув "анклітценівським" гнівом.

— Чи розважно, чи не розважно, це мені байдуже! — зойкнув він. — Але труїти вірного приятеля, бодай і пса, лицар собі не дозволить! Це може робити страхополох-блазень, якому дозволено всякі підлоти...

Замовк. Пристояв і опанував себе.

-— Мене дивує, вчителю, як можете ви з вашим добрим серцем, що любите й жалієте кожну тварину, пристати на ту низьку блазневу раду — отруїти Локі?

Алхімік дивився без образи, лише з зацікавленням: — Pax, amice! Тварин я, дійсно, дуже люблю, бо знаю, що мої з-поміж них друзі —— щирі й безкорисні. Але я не проти того, щоб знищити тварину, котра шкодить чи загрожує людині. Бо ж, на мою думку,— і наймиліша тварина не рівноцінна людині, тим більше... Хтось застукав у браму.

Константин встиг ухопити й стиснути руками псячу пащу. Локі тихо гикнув, ніби подавився, але не гавкнув. Тим часом фізикус швидко підійшов до вікна й схилився над "шпиком" — системою маленьких

люстер, припевнених до віконних рамок вгорі й долині. Світло ліхтаря, розсвіченого перед розп'яттям на другому боці вулиці, тьмяно освітлювало жіночу постать, загорнену плащем. Алхімік враз пізнав:

— Колумба!

Й почав надягати свій облізлий толар.

— Я відчиню,— попередив його Константин. — Тихо, Локі, ні звуку!

Надворі не було зовсім темно, бо хмари вже розійшлись і все небо засіялось блискучими, немов умитими зорями, якими вони звичайно бувають напровесні. Властиво, ще весна не почалась. Дерева стояли голі з почервонілими й набряклими, як померзлі пальці, бруньками. Подув вогкий вітерець, розбуджуючи своїми рвучкими шумами якусь тривогу. Здавалось, що, налітаючи, він, штовхав не тільки в плечі, але і в серце. І серце тремтіло й зщулювалось під тими м'якими ударами, немов чогось сподіваючись, очікуючи чогось у тривозі й легкому смутку.

Константин відчинив вузькі дверцята, вирізані у важкій брамі. Загорнена в гнідий плащ, мов чернеча тінь, нагнулась під хвірточку й просковзнула в двір сухорлява Колумбина постать.

— Не замикай,— промовила, говорячи йому "ти", як камрадові-учневі одного вчителя. — Я лише по вогник. Вгасло у нас. — Витягла з-під хустки горнятко.

Лице її, бліде й ніжне, мов вирізане з прозорого каменю, освітлювало блимаюче мерехтіння вуличної ліхтарні-лам-пади, що кидала своє проміння через невисокий мур оселі. Фіалкові очі сумно-благаюче дивились на юнака. Хотілось їй сказати інші слова, але не було сили.

Константин пики обіч, гримаючи за ошийок Локі. Біля криниці дівчина затрималась.

— І ще щось...

— Що?

— Не смійся: я прийшла попрощатись. І... попередити тебе, Конраде...

При слові "попередити" Константин затремтів. Глянув на Колумбу й помітив, що вона аж труситься, така схвильована. Була цілком бліда, тільки очі, як глибокі криниці, відблискували синім вогником. Колумба потягла загортку, що зсунулась їй з плеча. Хотіла загорнутись щільніше, але не змогла

— Та нехай!.. Я знала з дитячих літ, що маю йти до кляштора, — почала уривчасто,— бо я... не для життя. Але мати раптом приспішила день. Хоче, щоб я завтра ранком їхала звідси... Щось трапилось. Щось від мене скривають страшне, несподіване.

Загортка цілком зсунулась з неї й впала на цямрину криниці. Константин мовчки підніс її й, обгорнувши нею дівчину, притиснув її до себе. Лише на мить одну. Але відчув, як вся вона довірливо притулилась до нього віддано, ніби злилася з ним. Й, припавши до його грудей, тихо заплакала, здригаючи плечима.

Відчув, що його раптом охоплює несподіваний вихор. Непереможно потягло до неї, такої безпомічної й милої, хотілось викликати на бій ту ворожу волю, що стає впоперек його й її шляху. Але він зробив зусилля і відступився.

— Ах, Конраде! Що ж діється? Я чула дещо... Люди гомонять. Тобі треба тікати. Може, тому й мене мати вигонить? Боїться...

Вона замовкла. Очі-братки дивились благаюче й пронизливо уважно.

"Стережіться кожного уважного погляду",— майнули в Константиновій голові блазневі слова. Хто знає, може, ця екзальтована, хоч і привабна дівчина, сама не хотячи, підведе його?!

— Пусте! — враз вгамував себе . — Ходи!

Колумба спустила голову й пересохлим горлом проказала:

— То ж дай вогника. — І додала твердіше: — І запам'ятай: що б не трапилось, як би не склались наші життєві шляхи,— Колумба завжди стоятиме при тобі!

Він знов неймовірно захвилювався й вхопив її за руку. Палкі слова вже майже вирвались з його уст, бо ж, зрештою, треба було сказати багато-багато,-— але їх кликав алхімік. А за хвилину вже сам старий випроваджував Колумбу. Бо ж на соборній вежі почало вибивати дев'яту годину, коли зачиняли міську браму й "гасич" ходив від дому до дому, пильнуючи, щоб з комінів не йшов дим і щоб всюди пригасили світло. В цю пору не годилося молодій дівчині опинитись па вулиці без провожатого й здибатись з проходячим дозорцем нічної варти.

Фізикус вже хотів, щоб ця ніч швидше минала. А вона, як навмисне, була довгою винятково, немов кожна година роздвоювалась чи поділялась ще на більшу кількість.

Ні старий, ні юнак не спробували прилягти. Міркували все про одно й під ранок прийшли до несподіваного відкриття.

— Але ж, як це могло статись, що ти про це й не згадав? — кілька разів перепитував алхімік. — Таж це зовсім все змінює!

Минуло саме десять день перед цим, як наступило Константинове повноліття. Тепер він вільно, без батькового дозволу, може розпоряджатися собою й скласти чернечі шлюби.

— Знаєш, що? — говорив алхімік. — Ось моя нова думка: не тікай ти з Фрейбурга, а йди до францісканців, тут же, під самим містом. Нікому й в голову не впаде шукати тебе так близько. А хоч би... тож не спалить пан з Анклітцена праведного кляштора. Патер же Герхард-гвардіян — не лише людина безмежно добра, але ж і сам вчений, і мудрий чоловік. Він дасть тобі повну змогу працювати, може, й сам поможе відкрити якісь ширші обрії.

Константин захопився. Таж хіба це вперше йому про кляштор думати? І раптом перед його очима став у повний зріст таємний "Чернець-вартівець". Стояв, манив очима й чекав нетерпляче. Майнув — і зник. Але поміг вирішити негайно й безповоротно це питання.

Старий фізикус по-своєму зрозумів хвилину несподіваного Константинового закам'яніння. І старече серце розм'якло. Він почав умовляти юнака, щоб ліпше трохи ще поміркував, розважив раніш, як зложить обітниці.

— Та про що ж розважати? — здивувався Константин. — Що ж мене зв'язує з цим світом?

— А... Колумба? — не дивлячись на учня, запитав фізикус вже без обиняків.

Константин спалахнув:

— Праччина дочка не може стати перешкодою на шляху Анклітцена, — зірвалось з його уст несподівано образливе слово, аж старий похилив голову.

Його обличчя посмутніло, а в безвійних очах відбивався сум,

Алхімік видався Константинові зовсім іншим, як він звик на нього дивитися. "От тобі й "печений чорт"",— пробігла досадна думка, але вголос Константин сказав:

— Колумба — дівчина екзальтована й з надто буйною уявою і сама про себе вона справедливо говорить, що вона не для життя. Вона взагалі живе більш фантазією, як реальною дійсністю. Що може бути спільного між нами?

— Мій молодий друже! — похитав головою старий вчений Кохання як віра: воно має своїх добрих парохіян, мучеників і єретиків. Правда твоя: вам двом не порозумітися, бо ти – "єретик" в коханні, вона ж — "блаженна діва".

— Domine magister,— усміхнувся здивований Константин, — та ви ж мінезінгер! Вам треба лютню, не лише реторти й міх...

— Не спіши глузувати. Бо ж у вченого серце повинно бути, як лютня, — задумливо й меланхолійно промовив фізикус.— Все серце своє повинен він вложити в улюблену працю й її, як пісню офірну, повинен з вірою й любов'ю нести на вівтар людства. Без любові, юний мій друже, нічого не варта ані наука, ані все життя!..

IV. ГОРЛИЧКА

Співаймо псальму про весняні чари.

У. Кравченко

Що син багатого й славнозвісного лицаря Анклітцена втік з батьківського замку і щез без сліду, це не могло бути подією буденною, котру можна легко забути. Але ж увесь хрещений мир, не лише фрейбурзької околиці, схвилювали й розбурхали речі важливіші й цілком несподівані, мов громовиця на різдвяних святах. В побожному місті

Фрейбурзі, біля якого стояв славний своєю праведністю кляштор, на спокусу люду християнському, на погибель чималого числа хрещених душ об'явилися разом дві відьми. Власне: ціле кодло відьомське, бо ж були це мати й донька, прачка Тільде та її "сновида" —Колумба, котра не інакше, як з намови диявола, "вчилася на абатису", щоб замазати людям очі й відразу позамітати за собою всі сліди. Таж не такий вже й хитрий чорт, щоб окрутити людей побожних: відьом викрили, петлі диявольські порозплутували, й усім тепер було ясно, що не тільки були це відьми безсумнівні, але і події в "замку на "Шпичаку", безперечно, мали до відьомської справи якесь ближче відношення. Не без нечистого це сталося, щоб сии-одинак такого можновладця, одинокий представник роду, котрому, власне, було все дозволене й уможливлене, — ні з сього ні з того намагався вбити рідного батька, а потім немов під лід пішов, покинувши всі статки й маєтки. І сталося все це тільки на те, щоб опинитись з сновидою в одній школі того "печеного чорта", вправленого у вихованні відьом, який мабуть, своєчасно отримав попередження від свого "патрона" й також мов під землю пішов. Відьми ж, хоч і не крилися з тим, що молодого Анклітцена знали, на нього сорочки прали й часто з ним здибались,— нізащо не хотіли признатись у якихсь інтимніших з ним взаєминах. Особливо ж донька при згадці про ймення Константина хвилювалась, плакала, але немов кам'яніла й не пускала й слова з уст, неначе шлюб мовчання дияволу зложила. Таж те все нічого не помогло. Тепер вже скрізь, по всіх околицях стало напевне відомо, що відьма Колумба так само як за давніх часів бісиця Венера лицаря Тангейзера, так тепер лицаря Константина тримала ув'язненим: в скелях Меркуріусберга. І, як тільки зійде вечірня зоря, сходиться з ним кожної п'ятниці.

Так переказувалось з уст в уста, від вуха до вуха. В дійсності фрау Тільде немов збожеволіла. Вона плакала безупинно, присягалася на всіх святих, годинами клячала перед образами й вказувала на всіх духовних, що вона добра християнка. Але ж тяжко було вірити її оправданням, коли щораз проти неї висувались все важчі обвинувачення. З них найменше було те, що її зловила в лісі невидима сила ожиновою лозою. Можливо, хоч і неймовірно тяжко було виправдатись і відносно

доказаного сусідкою факту, що Тільде могла, коли тільки хотіла вивести аспида. Виключно для тієї мети тримала прачка зачаровану курку, яка, хоч на вигляд і нічим не відрізнялась від курей звичайних, однак несла яйця, повні крові. А кожному відомо, що, коли таке закривавлене рідкою кров'ю яйце двадцять один день поносити під лівою пахвою, то з нього достомитно виплодиться аспид. Буває він виключно барви чорної, на голівці ж має один або навіть і два ріжки.

Інші люди також бачили таких молодих аспидів у фрау Тільде на вгороді, поміж зеленню, коли її не бувало вдома. Певно, тоді вони вилазили з її потаємних схованок, бігали собі вільно та паслися...

Погано було для Тільде й те, що кілька свідків доказували на неї, ніби вона може, коли схоче, викликати дощ, навіть з ясного неба. Бувало, говорить вона комусь із сусідів: "Вибачайте, мушу мерщій додому. Буде дощ, аби добігти!" І справді, щойно до хвіртки своєї добіжить, за клямку рукою візьметься, аж тої хвилини — злива, як з цебра. Швець Ганс Бем присягав і на святу євангелію, що з ним було таке. Побачила його фрау Тільде, як він з косою, а донька його — Барбель з граблями йшли "на траву", що вони мали арендовану, як і щороку, на млинаревій луці, біля потока,—та й, відсунувши віконце, гукає їм через вулицю:

— Куме Гансе! Куме Гансе! Покличте хутчій ще двох доньок своїх, тобто Кетхен і Труду,— щоб швидше впорались на луці. Та й візочок відразу візьміть, бо, каже, не встигнете й додому, як почнеться злива та ще, може, на кілька день. Може, говорить, і сіно вам погнити.

Швець Бем таки згрішив тоді; послухав відьми, забрав усіх трьох доньок та возик, і сталося так слово в слово, як вона напророкувала: ледве вони з травою у ворота, як линув дощ. І світу Божого не було видко повних дві доби, аж потічок вийшов з берегів й залив усю млинареву луку. Обвинувачували тяжко фрау Тільде і в тім, що була вона в дуже добрих взаєминах з алхіміком, що по всіх околицях люди при згадці про нього хрестились, а народна опінія мала для нього

загальну назву "печеного чорта" або ще "пекельного діда", Остання назва мала в собі кепський інший сенс, а саме: найстаріші люди в Фрейбургу та близьких селах запевняли, що й перед п'ятдесятьма роками, чи навіть, і ще раніш, коротко кажучи, "відколи живуть вони на світі", пам'ятали чародія дідом, старим дідом, котрий, очевидно, ніколи й не мав молодості, що є явищем-неприродним і людям неналежним. Самий же той факт, що звичайна прачка й свинарка посилала до "пекельного діда" доньку в науку, замість вчити її бодай на швачку чи мережальницю, в зв'язку з усім іншим, був дуже підозрілим. Перетягало шалю на терезах обвинувачення й те, що знов-таки празвичайнісінька свинарка так добре розумілася на лікувальних (та чарівних!) зіллях, що постачала їх і алхімікові, й людям ними пособляла.

Видима річ, коли б свята інквізиція могла мати до свого розпорядження самого фізикуса, справа була б далеко ясніша. Однак — на нещастя — його не схопили, бо він зник завчасу, мов з димом розвіяти, коли його прокляте лігво зайнялося ні з сього ні з того. І сталося це саме в ту ніч, коли вже дали наказ ув'язнити "пекельного діда". Ясно, що коли б він мав сказати на Божому суді щось добре, то йому не було чого лякатися. А попередив його не хто інший, як відьма Тільде, його співробітниця. Дехто бачив, а інші — то навіть і пізнали враз, як вона перекинулася вночі в крука й билася в алхімікове вікно. Щоправда, знайшлись і такі, котрі запевняли, що нібито був це не крук, а сокіл, а в’язничні дозорці посвідчили, що відьма з своєї хурдиги в той час не виходила, а ревно молилась, хитаючись з боку на бік. Таж, відомо, що ніхто не перешкодить відьмі перекинутись і в сокола, не конче ж у ґаву чи сову, а доглядачам часто відьми напускали туману в вічі так, що вони бачили зовсім не те, що було в дійсності.

Однак дуже збивало суддів, що рішуче всі, навіть найважливіші свідки проти відьми, а — головно — місцеве духовенство категорично свідчили, що впродовж всього життя Тільде справно виконувала всі приписи святої церкви. Рішуче щонеділі вона бувала в костьолі, сповідалася часто, навіть брала участь в побожно-добродійному сестрицтві, а по п’ятницях гримала "сухий" піст.

Також ніхто навіть з найправедніших фрейбурзьких людей ніколи не помітив, щоб ставала вона спиною до вівтаря, як це звичайно роблять відьми, не можучи це приховати від зору людей праведних, дарма що грішники того можуть і не зауважити.

Та що все це могло важити проти страшного посвідчення Тільдиної сусідки, Катерини Гюнтер, також удовиці, як і фрау Тільде. А було це так. Надвечір Катерина вертала з лісу, куди ходила по суховій. Звісно: оберемок суховію — за плечима, а за пасом — гострий ніж-колодій, що ним віття часом підрізувати доводилось. І от саме на роздоріжжі, де біля "Сухого дуба" два шляхи Андріївським хрестом збігаються, зненацька підхопив куряву вихор. Та такий, що аж очі Катерині пилюкою чисто засипало, а вихор саме на середохресті крутиться, немов добрячий мотуз з куряви до неба встає. Вихопила Гюнтерка ножа з-за паса, розмахнулась, та так і влучила просто всередину у той вихор. Кожний-бо добрий християнин так би на місці зробив! Бо ж відомо, що стовпом-вихором відьми на роздоріжжі крутяться чи, може, бісового танцю танцюють. Ну, звісно, вихор потім враз упав.

Фрау Катерина без пригод дійшла собі до дому, скинула віття під повітку, аж раптом нагадала, що була це — п'ятниця, а вона ж по п'ятницях конче мусила мити вікна у пані бургомістрової. Ой леле! Може, вже зацна пані й присилала по неї?! Вхопила вона хустку на голову, а по дорозі й заскочила до сусідки поспитатись, чи не було посланця й що вона йому сказала? Вскочила в хату, навіть не застукавши, й бачить: сидить фрау Тільде біла, як крейда, на стола спершись. Коло неї ж хустки закривавлені та червона вода в мисці.

— Що за Божий допуст? Що трапилося, сусідонько? — вже й про свою справу забула Гюнтерка.

А Тільде ледве голос відводить:

— Хліба,— мовляв,— хотіла до цибулі на підвечірок врізати, бо у п'ятницю, як знаєте, крім сухого хліба та цибулі, нічого іншого не вживаю. Аж буханець, говорить, був зачерствий, а ножа щойно об макітру нагострила. Та й сковзнувся ніж по окрайцеві та так просто в бік і застромився, мало не на півпальця,— каже. Оце ледве,— говорить,— дала собі ради, а сили не маю, щоб устати та за працю братись.

Тоді фрау Гюнтер не сказала нічого, бо ж не до розмов було. А що пані бургомістрова її дуже лаяла за запізнення, то й зовсім була про ту подію забула. Тепер же згадала, і ясно їй стало все, бо ж — по-перше — рана в боці фрау Тільде була саме на тій височині, як вона, фрау Гюнтер, ножа у вихор встромила. А по-друге, й люди казали, що того дня Тільде також у ліс по трави для "печеного чорта" ходила.

Отже, після всього того не могло бути інак, як сталось: в першу п'ятницю адвенту фрау Тільде за доказане чарівництво спалили на стосі. Вірним на науку, грішним — на острах та пересторогу, її ж душі, гріхами обтяженій, на спасіння та від гріхів відпущення.

* * *

З Колумбою ж справа була далеко складніша.

Що її треба було спалити і то — якнайскоріше,— про це ні в кого не було сумніву. Однак її не спалено відразу, а відвезено — казали люди — аж до самого Рима. Заковану в поперед посвячені та свяченим "йорданським" кадилом обкурені кайдани, везено її в закритому кочі. А з нею вкупі повезли ще й доньку в'язничного дозорця.

Повідали люди, що такої відьми, як та Колумба, як світ світом ще не бувало. Тому й повезено її на показ нібито аж найсвятішому отцю. Він-бо єдиний може вирішити: чи не є це сама ота "діва-архигрішниця", під якої має народитись антихрист? Не дурно ж бо спаленій матері її все

ввижалися вогняні стовпи, на яких спирається небо, та й бачила вона, як небо падає й приходить кінець світу.

Дійсно, Колумбу вивезли з фрейбурзької в'язниці, але не до Рима. А сталося те ось чому.

Щоб відьма не встигла приправитись на допити й на все не мала б готової відповіді, її не брали до судової зали, але ж самі судді несподівано з'явились в її в'язничній келії. Одного ранку, щойно на світ почало благословлятись, вони вступили до в'язниці, й — що було цілком незрозуміло,— не знайшли біля її келії жодної варти. Незрозуміло було тим, що сам старший дозорець на власні очі бачив, як відходила нічна варта, а натомість вступила варта денна, з якою він ще й гомонів про можливу зміну години, бо вночі він мало спав, бо ж йому дуже крутило в ногах. Навіть і найменння вартівців йому було відоме. Однак вартівців не було під хурдигою. Зате вони стояли під в'язничною каплицею!

Коли ж судді з дозорцем вступили до келії, Колумба сиділа на соломі, яка була в неї замість ліжка, та ззувала черевики, так запорошені, як бувають у людини, котра тільки що повернула з далекої мандрівки. Руки й ноги відьмині були холодні, як крига. Коротко кажучи, все свідчило про те, що відьма виходила на довший час з своєї в'язниці й щойно повернулась назад.

Не встигли судді отямитись, аж знову ще дивна новина. Дозорець, що, відімкнувши двері, пішов був висвітлювати справу з вартівцями,— блідий і в переляку майже прибіг до суддів, тягнучи за руку свою доньку, п'ятнадцятилітню Емерль.

— Ні в чім не винен, в жодних чарах не грішен я,— шептав зблідлими устами, підштовхуючи наперед Емерль.— Вислухайте її, світлі судді! Заступіться, захистіть, нас від напасті!

Дівчатко, майже дитина, тихе, побожне, правдиве, чисте ягнятко, стоїть, тільки великими, ясними очицями кліпає. Відняло їй, мабуть, з переполоху мову. По-друге, саме коли судді почали дівчатко розпитувати, привезено їм нарочного листа від достойної матері Ерентруди, абатиси сусіднього кляштора. А в тім листі було написано, що невідомо, мовляв, абатисі, що саме у фрейбурзькій в'язниці трапилось, а тільки бачила вона після вечірньої молитви видіння, ніби замкнено у в'язниці білу голубку, але ж дика горличка дзьобом грати в келії виломала й ту голубку на волю випустила. Нарешті, взяли на увагу, що положення старшого доглядача в'язниці стане дуже незручним, коли у нього під доглядом опиниться й його власна донька. Тому й вирішили вивезти Колумбу й Емерль геть з Фрейбурга невідомо куди.

* * *

Як юність був радісний день. А тим часом рік старів і йшов до зими. Тихе, прозоре, дзвінке осіннє повітря; танцюючі щовечора мушки на тлі сяючих, пухких хмарок, що були ніби відблиском райської слави над землею,— все не відганяло думки про зиму, котра довго не приходила цього року. Хотілось вірити, що вона й не прийде ніколи. Надвечір золотисті обрії затяглись сріблястою імлою й потепліло ще. Місяць, що саме був уповні, мов профільтровував крізь прозору імлу своє зеленкувате проміння, що перетворювало звичайні вдень речі у фантастичні примари. Дійсність ставала подібною на сонний привид, тайну якого так непереможно хотілось збагнути, розгадати...

Та фрейбурзьке міщанство міцно спало по веселих святах обжинків й не цікавилось змінами природи. Лише Емерль, доньці в'язничного дозорця, було якось дивно й неспокійно на серці. Без жодної причини їй було тоскно, аж до плачу, і той жаль за невідомим рішуче відганяв від неї сон. До того ж дівчині було невиносно парко в низькій хатині, з масивним склепінням від товстих, "в'язничних" стін, де впродовж цілого дня пекли й варили.

Не знаходячи спокою, Емерль тихенько встала з ліжка, одяглась, взулась і нечутно вийшла в садок. Невеличкий, оточений височенною стіною, він нагадував скриню без віка. Поза муром з одного боку тьмяно вимальовувався зарис масивного будинку в'язниці, що випиналася вгору, мов замок на горбку. Просто перед Емерль у білій стіні огорожі темніли дверцята, що виводили на шлях до міста.

Емерль сперлась на поручні ганку й дивилась на завої імли, що повільно розкладались по землі, легесенькі, прозорі, мов тонка пухова пряжа. Часами вони помалу, ліниво ворушились і підносились вгору.

"Немов мертві ворушать руками під саваном",-— подумала Емерль і, перехрестившись, почала молитись за свою, нещодавно померлу матір.

Зненацька в амбразурі з дерев'яними дверима, в товщі муру, почулося шамотіння. Хтось постукав з вулиці, помовчав трохи — й постукав ще і ще. Емерль випросталась і нашорошилась. Змалечку зростала вона за мурами, гратами та запорами в'язниці й не знала страху перед злодіями чи розбишаками: люди тих станів сюди добровільно не приходили. Однак тепер дівчину обвіяло холодком й на спині набігла гусяча шкіра. В таку ніч можна було сподіватись появи істот неживих.

Втративши силу зрушити з місця, дівча заклякло На сходинці, обпершись спиною об соху ґанку. Тим часом ворітця тихо відчинились. Крізь молочну імлу, що значно згусла, йшла чи пливла висока постать, загорнена в довгу, ніби темно-червону одежу. Каптур, що спадав на все обличчя, відкривав лише частину підборіддя, котре гостряком висовувалось вперед і видавалось біло-мармуровим. Притримуючи біля тіла фалди широкої одежі, незнайомий повільно переходив садок і наближавсь до Емерль. І що меншала віддаль між дівчиною та дивною постаттю, тим дужче холодніло у Емерль серце, а волосся на голові починало ворушитись, намагаючись виплутатись з кісника, яким туго було пов'язане на ніч. Дивна тиша натискала їй на вуха, немов на них

тиснули невидимі долоні. На хвилину — а може, й па цілу вічність? — Емерль втратила всяку уяву, де вона й що з нею діється.

Коли ж отямилась, зауважила, що йде білим, безкраїм шляхом, котрий тягнеться рівною стежкою вперед і далеко-далеко зникає в зеленавій імлі. Йде не сама: попереду пливе, мов хмара по небу, той чернець — не чернець у каптурі, що увійшов ворітцями в садок в'язниці. А за ним і попліч з Емерль — тим же кроком, що й Емерль, йде Колумба, ув'язнена в хурдизі чарівниця.

Емерль знала Колумбу й раніш. Часто бачила її у церкві, або в місті, чи на ярмарку. Ніколи не розмовляла і нею, але чула, що вона — химерна, "сновида",— й не гака, як інші дівчата в місті. Всі ж бо говорили зі слів катехета, котрий її вчив у школі, що ніколи не бачив розумнішої дитини й що вона могла б бути абатисою вченого кляштора. Тому Емерль дуже нею цікавилась, але ж — тільки здалеку. Бо вона добре знала, що з нею, дочкою в'язничного дозорця ніхто не хоче приятелювати, або навіть не захоче й говорити при людях. Звісно, кожен знав, що вона, Емерль, нікому нічого злого не вчинила, одначе ... в’язниця, дозорець чи кат... хто може розібрати, де кінчається одно, а починається друге,— так тісно з нею сполучене?! А взагалі ж кожен пам'ятав приказку: "Не штовхайся близько до стосу, щоб часом не затлілось і на тобі".

І от тепер — йде Колумба попліч і той невідомий третій. Куди? Нащо? Нічого вона не знає й не розуміє, одначе в її душі нема найменшого страху, тільки надзвичайна, не знана досі тиша. Така дивна тиша, що нема в ній ані биття серця, немов все це — німий образ, без життя. Немов навіть це й не життя взагалі. Що ж тоді — смерть? І на думку про це слово "смерть" — ніби на поклик той, закаптурений, повернув назад голову й, кивнувши, притакнув:

— Так. Це — я.

Однак Емерль зовсім не страшно.

Смерть — так смерть. Ну, так що ж? Хіба ж вона не знала раніш, що смерть існує в світі? Щоправда, ще вона її не зустрічала. Але ж це неминуче! І нема нічого страшного в тім, що нині її побачила.

Та ж, видно, інакше про це гадала Колумба. Раптом вона розгнівалась і сміливо шарпнула за руку "закаптуреного".

— Не бреши, облудо стародавня! — гукнула голосно.

А смерть на те — нічого. Не образилась, лише затрималась і обернулась до них передом. Трохи навіть відкинула з чола каптур, показавши гострі риси білого обличчя, але не голого черепа. Було кощаве й стомлене.

— Тобто ж як це: "не бреши?" — запитала спокійно, трохи подумавши. — Адже ж я — єдина правда в світі! Бо ж я одна — дійсність, Починаючись з менту народження, я ж — властиво — є тим, що ви на землі звете життям, бо ж хто почав жити, той вже повільно вмирає....

Емерль уважно слухає і нітрохи не дивується тим словам. Але ж Колумба рішуче не погоджується. І, немов той магістр богословія, що вже кілька разів його чула Емерль на вчених диспутах у фрейбурзькій катедралі, —почала тій Смерті доводити

— Я знов кажу: брешеш! Бо щоб щось знищити, спочатку треба те "щось" створити. Чи ж ти можеш щось створити?

Смерть ображено стягла свої тонкі уста й скривилась в презирливу гримасу:

— Я не творю нічого. Я лише нищу. І сила мого нищення безмежна. Ніщо не може встояти перед нею. Все падає на самий звук моїх кроків. Все тоне в тіні моїх крил.

Вона простягла вперед руки — і тінь від широченних її рукавів укрила собою небо, землю й безодню безмежної імли. Стало цілком поночі.

— Гляньте довкола! — пролунав голос Смерті, як тріумфальна фанфара, як мідяна сурма, гостро й невмолимо.

Емерль помітила, що пітьма прояснюється й вона бачить безліч цвинтарів, руїн, грузів і незчислимі кількості людських та тваринячих трупів. На ті трупи падали все нові й нові, сотнями, тисячами. Стемнілі від вогкості будови, зарослі мохом, зсувались. Обсипались цимбури товстелезних мурів, блискучі мечі червоніли іржею й зникали, дерева трухлявіли й порохніли, в'янула й рудавіла трава та квіти. А над всім журливо плакав, скиглячи, як в бовдурі в завірюху, сумний вітер.

— Це все — моє діло. Моя перемога! — хвалилась Смерть. — А ти смієш казати "брешеш"?!

В глибоко запалих очах, що виглядали з-під каптура, палахкотіли тьмяні вогники, фіалкові, холодні барви, й вгасали в смужці диму.

Та Колумба схрестила на грудях руки й запитала знову ще з більшим викликом:

— І чи довго ще дуритимеш ти нас, безсоромна облудо?! Чи ж ти маєш силу знищити віру чи славу? Осягнення людського духа? Невмирущу поезію? Красу речей і почувань? Чи знищити те, що кров'ю, стражданням і смертю здобули борці? Чи вчиниш так, щоб нове життя не поставало на руїнах, розвіяних порохом? Брехня — всі твої слова, бо ніщо і ніколи не вмирає в природі. Бо по кожній смерті настає нове

життя, з кожного Вчора приходить Завтра, для котрого і Вчора — так само живе, а не мертве. Вмирання — лише перехід до нового існування, бо Життя — вічне, бо воно є Рух, як навіть Рух є і все те, чим ти тут перед нами розхвасталась!..

І раптом імла, як пара в повітрі, розтанула у сяйві, що залило всю країну, котра стала видною довкола на тисячі гонів.

— Твоя правда,— прозвучав немов з повітря глухий голос Смерті. — Я не для тих, що можуть сміливо дивитись в мої очі й сказати з повним переконанням: тебе нема! Так, для тих смерті немає!

Голос урвався, мов утопився в тій імлі, що знову спадала на землю.

Емерль вчула, що вся наскрізь просякла вогкістю, аж до кісток. Піднесла повіки, що враз так обважніли, мов дві кам'яні брили. Ні Колумби, ні Смерті вже не було. Лише довкола згорталась сувоями липка, білява імла. З тієї імли виринув Емерлин батько. Він трусив її, мов грушку, за плече й, згадуючи всіх святих, допитував, чого вона тут і що робить?

Емерль, нічого не затаюючи, розповіла все, що пережила, бачила й чула.

Потім майже слово в слово те ж саме переказувала кілька разів і суддям.

Але щоразу, коли вона про те розповідала, їй страшенно починала боліти голова й непереможно хотілось спати. І, дійсно, вона твердо засипляла. Нарешті, заснула так, що спала аж п'ять тижнів, а прокидалась лише, щоб наїстись і знову впадала в непробудний сон.

Дівчину взяла під свою опіку добра мати Ерентруда, бенедиктинська абатиса, в заставу ж за неї поклала перед суддями свій абатський хрест і перстень.

Тим часом, поки під лагідним і повним побожної дбайливості доглядом абатиси повільно одужувала Емерль, процес відьми Колумби ніяк не міг скінчитися. Навпаки: щодалі він заплутувався все дужче. І всі ченці — інквізитори, що провадили цей процес, однодушно погоджувались на тому, що такої сили чарівниці вони давно не здибували.

На допитах вона звичайно мовчала, а коли ж і відповідала, то лиш до того моменту, коли мова заходила про Константина Анклітцена: тоді нічим не можна було її примусити до відповіді. Коли ж озивалась, то завжди з незмінною "скромністю й пошаною, яка личить кожній жінці в присутності осіб духовних", як це кілька разів було записано в протоколі брата-секретаря. Страху ж перед суддями не виявляла жодного, але й не вирікалась, що ходила на прогулянку з смертю, що часто бачить речі, невидимі людям іншим. Бо ж відповідала вона — "все це — речі натуральні", понеже, мовляв, кожна людина раз у житті йде попліч з смертю, а всі люди на світі бачать всі речі інакше. Судді навіть не знали, чи вона не глузує з них, коли, відповідаючи на вищеназвані запитання, Колумба зауважила:

— Один бачить далеко, аж карнизи на вежі катедрали, а от, найдостойніший отець інквізитор, дарма що стоїть вона біля нього в п'яти кроках, і її самої не бачить.

Коли вже не лишалось нічого випитувати й перевіряти, вирішили призначити остаточний присуд на день 23 січня. Про цю дату прохала мати абатиса, бо на цей день припадає свято мучениці Емеренціани, святої патронки юної Емерль.

І мати абатиса сподівалась під цього дня та від святої одкровення та прояву милосердя Божого. І мати абатиса не помилилась.

Дива почалися з першої години ночі з 22-го на 23-го січня. Саме в північ Емерль розплющила очі й зовсім розумним поглядом оглянулася довкола. Слабим, але цілком певним голосом, вона насамперед попрохала святої сповіді та причастя. "Одержима" чи "зачарована", та навіть і звичайна грішниця — річ видима — так би не поводилась. Коли ж ранком, вже заспокоєна в своїх побожних потребах, слухала псальми, вранішні "laudes", яких читали їй сестри в присутності абатиси,— Емерль впала в екстаз. Це признав і кляшторний духовник, який був не тільки вченим богословом, але ж одночасно й лікарем фізикусом.

Емерль лежала, мов мертва: без руху, без сердечних ударів і без віддиху. А притому всміхалась блаженним усміхом. На щічках, то розгоряючись, то пригасаючи, мов зоря на вранішньому небі, палахкотів рум'янець. Було безсумнівне, що душа дівчини покинула її тіло й перебуває в екстатичному захопленні біля її святої патронки. Рум'янець же в обличчі — не щось інше, як далекий відблиск вічного світла.

* * *

З серцем, повним радості, з душею, переповненою хвали милосердю Божому, поспішала мати Ерентруда на засідання святійшого трибуналу. Всю її істоту сповняло радісне передчуття чуда, котре мусить дати незмірні радощі. На хвилину абатиса аж зупинилась: чи не грішить вона? Чи ж годиться отак радіти, що аж тремтить її старече тіло? Таж сам же партіарх її ордена, святий Бенедикт, ясно сказав: "Вкупі з янголами співайте хвалу Господеві!" А хіба ж янголи не перебувають в постійній радості?..

Випав не зимовий, а правдивий весняний день, як це часами трапляється між обома святами святої Агнеси. Абатисі навіть видавалось, що в ясному небі співає жайворонок.

"Свята Агнеса ласкава — випускає жайворонка з рукава" — згадала абатиса народну приповідку й додала в думці: "Це — подарунок святої Агнеси її молодшій сестрі — святій Емеренціані".

І стара черниця піднесла руки до неба. Вона не прохала й не благала — лише благословляла мудрість Божу, благословляла й обох святих — за те, що вони є тим, чим є.

Коли достойна мати Ерентруда вступила під низькі склепіння довгої, мов кам'яний мішок, зали трибуналу, серце її неначе заволоклося чорним серпанком, а думкою майнуло: "Тут зрозумієш слова: Христос зійшов у пекло". Таж не час був на побожні медитації. Тому вона відзначила ту думку в пам'яті, як на листочку записника — на потім.

Обвинувачена стояла в довгій "покутній" сорочці з грубої ряднини, підперезана мотузом. Була боса, з обличчям, ніби вирізьбленим з мармуру. Часом вона кашляла, й тоді складала руки на грудях. В куті, біля вікна пахолок, помічник катів, розпалював на жарівні вогонь. Вугілля шкварчало й чаділо.

Знадвору, крізь зачинені заґратовані вікна долітало незрозуміле белькотання, хлипання та нарікання, що часами переходило ніби в загрожуючі вигуки. Це лементував жебрак Абель, що від якогось часу жив під вікном суду й нічим його не можна було відтіль відогнати. Тепер він твердив усе одно:

— Блаженна! Блаженна!

І падав навколішки перед кожним членом трибуналу, хапав їх за ряси й то цілував край одежі їхньої, то явно загрожував, спинаючи до неба руки.

Мати абатиса сіла на призначене їй місце. І зненацька почула себе так зле, ніби надходила її остання година. Шию їй душили завої, в

скронях гуло. Бракувало повітря, вона була на межі млості. Тільки рукою показала на голову патерові Сальваторові-інквізиторові, котрий зрозумів її стан і звелів пахолкові відчинити вікно. Розуміючи, що на неї кепсько впливає повітря зачаджених судових підземеллів, він простяг їй посудину з свяченою водою, що стояла на столі.

Відчиненим вікном потягло чисте тепле повітря, але ж з ним влетів і досить розбірний стогін Абелів:

— Кривдять блаженну, кривдять!

Ніби крізь заслону або дуже здалеку вчула мати Ерентруда інквізиторів голос, сухий і безсердечний:

-— Дівчино Колумбо! Понеже розум і докази людські не можуть роз'яснити, чи справді ти грішна чаруванням та приятельством з дияволом, вирішили ми востаннє піддати тебе суду Божому.

Колумба помалу кашляла, схрестивши руки. Очі блукали десь далеко, а вуста шепотіли молитву. Вона як би вже не належала до живих.

Абатиса низько схилила голову. З її очей одна за одною спливали сльози.

Німа тиша огорнула всю залу. Тільки гикаючий плач Абелів, як ридання немічної дитини, наповнював повітря.

Раптом щось впурхнуло в одчинене вікно: немов хтось вкинув з розгону камінь. Але зала наповнилась шовковим шелестінням та мигтінням м'яких крил. За якусь мить птах затріпотів над великим чорним круцифіксом, що стояв на столі перед суддями. Але враз зірвався, пурхнув був у темний кут, де куріло горно, а відтіль стрілою кинувся на Колумбу й зарився їй на грудях в широкий рукав сорочки.

Було цілком незрозуміло: відкіль взимку могла взятись тут дика горличка? Тим часом, мов осяяна світлом, Колумба взяла пташку на руку й легенько погладила її. Горличка тремтіла крильцями, але не лякалась і не тікала. Майже вже скарана смертю дівчина й така ж безсила пташка тулилися до себе в цім страховиннім оточенні. Проти всього того важкого й твердого, що було довкола них, вони видавалися безконечно безсилими, немов з павутини зітканими створіннями.

Судді мовчали. І тоді прудко підвелась абатиса. Вона говорила про ясне чудо. Про своє, вперед оповіщене, видіння голубки й горлички, про святу Емеренціану та видиму ознаку Божої милості до чистої дівчинки Емерль.

— Не всі сни суть віщі, й вірувати кожному снові було б однаково, як вірити в чарівні дитячі казки. Але ж чи не часто бачимо волю Господню, об'явлену людям у снах? Обминаю пророчий сон праотця Якова, поминаю сни Йосифа Єгипетського, не торкаюсь взагалі Старого Завіту, але згадаймо лише, як найсвятіший з смертельних, той,кого Господь вибрав за охоронця сина свого єдинородного на землі, святий Йосиф тричі пізнавав зі снів волю Божу. Згадаймо багатьох інших святих, от, наприклад, хоча б і святого Полікарпа, єпископа смірнського, якому Господь послав сон, ніби святому горить подушка під головою, й зрозумів святий Полікарп, що є то йому вість про спалення на стосі.

Я — лише многогрішна й недостойна служебниця Божа, але ж з волі Господньої поставлено мене на варті біля отари святого Бенедикта. Довго живу вже я на світі цім, і не раз ставалося мені, що сном віщим відповідав і мені, грішниці, милостивий Господь, як в молитвах благала я помочі в справах родинних святого нашого патріарха. Хто знає, чи не Божою волею натхнена бувши, викупила я святими ознаками гідності абатської — хрестом та перснем пасторським — цю заблудшу овечку? До життя кляшторного готувалась вона. Може ж, у габіті святого Бенедикта не тільки спокутує вона провини свої, але ж придбає й заслуги небесні? Колумба — наймення її. Голубку-Колумбу і я бачила у видінні своєму. Голубка ж була, що сповістила святого патріарха нашого

про душу святої сестри його Схоластики, що взято її на небо з нашої землі.

Судді праведні! Чи ж не сказано в Святому Письмі, що не бажає Господь смерті грішника, а щоб покаявся він?..

Всі уважно слухали. Залізні цеглини вже давно почорніли, а горна перестали куріти, замовкли Абелеві хлипання. Здавалось, що сірі кам'яні склепіння, мов старечі рамена, натруджені тягарем довголітньої праці, схилились ще нижче.

Раптом відчинились оковані бокові двері судової зали. Узброєний алебардою вартівник, намагаючись стлумити чавкання важких своїх черевиків, наблизився до брата секретаря й, передаючи йому загорнений сувій, запечатаний двома восковими печатками на довгих шнурках, промовив кілька слів, показуючи позад себе на двері великим пальцем своєї великої руки. Брат секретар притакнув головою й негайно передав листа патерові Сальваторові.

Голова трибуналу впізнав відразу печатку францісканського кляштора під Фрсйбургом, і персональну печатку патера Герхарда, гвардіяна. Під адресою й найменням "найславнішого та найвченішого" патера Сальватора, стояло аж тричі підкреслене:

"Негайно. Хоча б і в судовій залі. У власні руки".

Патер Сальватор враз розгорнув пергамент, глянув на підпис й затримав погляд на останнім реченні: sicul filius prodigus, qui mortuus erat, et revixit, perierat et inventus est.

Зміст листа цілком зміняв увесь хід процесу. Спадали як чорна імла під блиском сонячного проміння всі обвинувачення в чарівництві, всі підозріння в справі зникнення Константина Анклітцена й почасти проливали світло на судову хибу в процесі фрау Тільде, що впала

жертвою своєї надмірної балакучості, про що попереджав її "Печений чорт".

Патер Герхард повідомляв, що новий брат його кляштора фратер Бертольд, в світі Анклітцен, який є одним з найулюбленіших синів його, свідчить і чернечим, і лицарським словом та рішуче стверджує, що його колишня товаришка по студіях у алхіміка Брудерганса, Колумба Тільде нічого лихого проти нього, тоді ще юнака Константина, й на думці не мала, на життя чи на спасіння душі його ніяк не посягала, в жодних чарах магії ані в стосунках з дияволом ніколи запідозрена не бувала. Навпаки, завжди була дівчина побожна, цнотлива, мовчазна, в добрих науках пильна й за згодою матері своєї, дарма що жінки темної, та на язик нестримної, готувалася до кляшторного життя.

Патер Сальватор встав і розгорнув Євангелію.

— "Дівчино, де ж судді твої?" — запитав він євангельським текстом, і в голосі його прозвучала якась тепла нотка.

Абатиса глянула на нього й здивувалась: промінь блідого ще, однак вже весняного сонця падав на його обличчя. Раніш вона не помічала, що це старе обличчя було таки знищене. Щоки — мов прориті слізьми, колись ясні — може, сині, може, сірі — очі були безбарвно каламутні. Від всієї його постаті віяла безмірна втома.

— "Ніхто не осудив тебе?" — вже знову без чуття питався далі його голос.

— Ніхто, отче! — тихо, але ясно відповіла Колумба. — Ніхто!

— Так і я не осуджую тебе. Вибач ти провини невільні наші. Вибач, як і ми вибачаємо тим, хто кляне нас, слуг Божих, що повинні стерегти святу його церкву.

V. СПОКУСИ

І твій барвіночок хрещатий

Заріс богилою...

Т. Шевченко

Брат Бертольд відштовхнув покреслений пергамент з вичисленнями та помітками: знову заблукала якась невловима помилка до його вирахувань. В кінцевому розрахунку, незрозуміло чому, коли всі передумови були бездоганно справні, виходило зовсім не те, чого він сподівався.

Відчув глибоку втому. Олов'яна важка байдужість пригнітила його, немов усього сплющила в плескуватий, безформний і безвільний шматок матерії. Зробив над собою зусилля й підвівся з стільця. Розчиненим вікном влетіли в келію-лабораторію срібні каскади звуків, що наскрізь наповнювали старезний кляшторний сад: сотні солов'їв робили свій весняний фестиваль. Бертольд повернувся до дверей, щоб свіжістю ночі та музикою саду змити з себе цю байдужість, гіршу за недугу. Але, коли поклав руку на клямку дверей, його погляд упав на полу брунатної ряси, кінці білого шнура з трьома вузлами — й спинився. Легка тінь іронічної усмішки пробігла по його губах: хіба ж він сміє зробити, що забажається йому в дану хвилину? Він же мусить робити лише те, що стоїть в кляшторному статуті, а там ніде не сказано, щоб ченці могли серед ночі виходити на прогулянки в сад.

Як часто — ще й досі! — забуває він, що вже нема в світі ні лицаря Константина Анклітцена, ні схоласта Конрада з Кельна. Вони обидва вже вмерли назавжди, вмерли раніш за їхнього батька, а ось вже два роки натомість з'явився мовчазний, вічно заглиблений в свої проекти, задумливий, усім, часами й собі самому навіть чужий — брат Бертольд. І не розумів сам, чому та праця, до якої так змагав, в яку занурювався

цілком і в "замку на Шпичаку", у алхіміка Брудерганса в Фрейбурзі, останніми часами не давала йому радості, лише саму втому. Що перетворило її на будень, що затулило перед нею принадні перспективи, згасило осяяну недосяжністю мрію, якою вона була пройнята? Тепер — це щоденний його обов'язок, котрий зводиться до того, що лише регулярно робити, але зовсім не обов'язує зробити. Повинен бути лише сталий процес праці, а цілком не конечний її наслідок. Невже ж в цьому була й причина його втоми й байдужості? Адже ж він, Бертольд, знає, й так само думає,— як і гвардіян, як і братія, — що працює "Богові на славу, кляшторові — на хвалу, а добрим християнам на користь". Дуже ж часто він бачить і наслідки своєї праці, втілення тієї чи іншої ідеї в реальні форми, перетворення її в корисні речі, котрі цілком виповнюють формулу — "Богові на славу — людям на користь". Має він тепер незрівняну змогу для творчості. Лабораторію, впорядковану за його власні гроші, має він таку, яка і в сні йому не ввижалася в батьківському замку. Має він повну волю й повне порозуміння, й не тільки ніхто йому не перешкоджає, а ціла сотня братів, кожен в міру своїх сил і уміння, радо б йому допомогли, коли б він потребував їхньої помочі, бо ж це — "...кляштору на хвалу", Патер Герхард, гвардіян, наказав не відривати брата Бертольда ні до чого, коли він працює в лабораторії, навіть зробив усякі полегші в буденних чернечих повинностях, щоб уможливити й уприємнити йому його працю, якою так дорожив, бо признавав його великі здібності, а сміливість Бертольдової творчої думки — далеко більшою за свою. Чому ж не зробити все, що дасть можливість тій молодій думці розгорнутись в повну широчінь?

Лише Бертольдова вдача з його раптовними змінами настрою примушувала патера Герхарда хитати головою.

— По істині: очеретина, що вітром її хитає,— вболівав гвардіян. І враз до того додавав, своїм звичаєм, з латинська: — Arundo vento agitata...

Це призвичаєння патера Герхарда думати в латинській мові й текстами Святого Письма не було для нього дивиною, бо ж батьки дали

його до кляштора ще з семи років його життя, як алюмна. Отож тільки слова, сказані й негайно перекладені на мову латинську, видавались йому "добре сказаними". Але ж ті ясно сформульовані й зрозумілою латиною сказані слова набували повної ваги лише годі, коли їх підтримував текст Святого Письма, або цитат і писань отців церкви.

— Ще ж вчора,— сам не раз міркував над Бертольдовою вдачею патер Герхард, ще ж вчора Бертольд палахкотів від захоплення своєю новою ідеєю, а вже сьогодні – мов той попіл... Sicut cinerum... Холодний і мертвий. Так, frigidus et mortuus. Увесь — одна журлива задума.

Журу ж вважав побожний гвардіян за найгіршого ворога кожної людини. Для ченця ж, говорив він, це була смертельна отрута. Бо з жури постає байдужість. З байдужості — несмак до праці.

І щирий син Франціска з Ассізі — патер Герхард гаряче молився, прохаючи фра Бертольдові витривалості й радості духа, — цих двох крил, що підносять душу людини понад всі спокуси й тяготи життєві й навіть над самий гріх. І несказанно тішився старий чернець, коли помічав, що для Бертольда світало, й захоплення новою працею повертало до нього.

Сказано: "як вітер, змінлива людина",— згадував і слова "божого філософа" патер Герхард. — Хто ж може знати, чи не зростає в нашому кляшторі з волі Божої новий Альберт Великий?..

А брат Бертольд вже дійсно був ученим. І все ширшої слави та розголосу здобувала праведному кляшторові та Бертольдова вченість. Люди йшли з далеких околиць, мов на прощу, до францісканів, "що на горі". Ліків, поради в ділах духовних і світських шукали тут прочани. Часами здалеку прибивався сюди якийсь винахідник, що мав нову думку, котрої сам не міг перевести в життя. І тоді вигадливість брата Бертольда, як казав патер гвардіян, була — майже безмежна й завжди невтомна.

Так винайшов брат Бертольд вітражі: яскравіші й прозоріші навіть за славнозвісні італійські, бо вони не були такі різкі, однаково приємно сяяли й проти сонця й при вогнях вівтарних свічок. Трапилось, що отець гвардіян трохи насварив брата-шевця, що той помалу робить братії взуття. Саме тоді вийшов дозвіл францісканам холодних та північних країн замість підошов св. Франціска взувати і чоботи, бо ж часто бувало, що братія застуджувалась аж до смерті. Однак брат швець Криспін нічого не міг вдіяти, бо вичинбарити шкіру можна за шість або за вісім місяців. Цього не лишив без уваги брат Бертольд. Познаходив він якісь горіхи — не горіхи, каштани — не каштани, що вже з десяток років у патера аптекаря без потреби валялись: хтось з місіонерів привіз на показ природні дари заморської землі. І збагнув їхню силу брат Бертольд, приправив з них тинктуру, якої дістався брат Криспін повикидав всі свої запаси дубової кори, що по ямах кисла, забракував і вербове коріння, лише користав з Бертольдової тинктури та з особливого дерев'яного колеса, також братом Бертольдом вигаданого на розминання шкір. І за якихсь два чи іноді й менше тижнів має брат Криспін м'яку гладесеньку шкіру.

А вже кому справжню радість робив брат Бертольд своїми підсилюючими рослини розчинами, так це кляшторному садівникові — фра Нарцисові. То дасть таку водичку, що коли нею раз на тиждень підливати городину, досягає вона неймовірних розмірів; то вигадає цілу систему рам скляних, що їх можна було то відчиняти, то зачиняти, і тим способом тримати рослини в більшій тепліні, як була надворі. Й добрий брат Нарцис очам своїм не вірив, що йому проростає розсада в той час, коли ще надворі раз у раз падає сніг. А потім вигадав Бертольд і таке, що навіть взимку можна було мати зелену, свіжу городину.

І брат Нарцис, мабуть, більш за всіх ченців любив фра Бертольда.

Любив ніжно й віддано, як можуть любити малі діти й старі ченці.

Нарциса призначили на садівника лише за його наймення. А тому, що працюючи в саду, брат Нарцис раз у раз співав пісень, що сам

складав, жартома звали його — "Narcissus Poeticus", як і однойменну з ним квітку.

Проти справдішньої манії — надавати людям, крім хресних наймень, ще й прізвища, доводилось воювати мало не з церковної казальниці. Бо стало це просто пошестю. Тож не уникнув прізвища й брат Бертольд. Почали його прозивати "фра Нігер" або й просто "фра Шварц". А причепилося до нього таке прізвище тому, що захватаний в праці, брат Бертольд частенько не тільки до рефектарія, але ж і до церкви приходив замазаний сажею зі своїх горн. Та й сам він мав темний, як вороняче крило, волос...

* * *

Бертольд стояв уже давно біля столу, спершись на лутку вікна. Невтомні солов'їні співи заколисували його. Думки давно вилетіли вікном з лабораторії, перелетіли високі кляшторні мури й блукали по широкому грішному світі.

Струснув головою й оглянувся. Погляд його на мить затримався на невеликому пучечку перших темно-фіолетових братків, що стояли в порцеляновому тиглі на поличці перед круцифіксом. Подивився на них лагідним поглядом і відчув, як потепліло на серці, немов його легенько погладила ніжна рука

"Фра Нарцис, — подумав, ніколи не забуде принести перші квіти в мою келію. Не знаю, коли він їх сюди й приніс?"

Брат Бертольд сам навчив Нарциса, як вирощувати надзвичайно великі братки й тому тепер підступив ближче до квіток і почав їх розглядати уважніше. Зненацька здалось йому, що квіточки замиготіли, набули прозорості й в них затремтіло інше життя. Щось до болю ніжне й солодко-сумне здушило Бертольдові серце й горло. І в тому сумі, в тих сльозах, що самі собою набігли на очі, відчувалась зворушлива до

глибини серця радість. Безконечно далеке, безповоротне минуле... Колумбині очі.

Так само дивились вони на нього того вечора, як прийшла вона "позичити вогника". Бідна, бідна! Не дістала вона того вогничка й не розігрілося її недоторкане дівоче серце!.. Такий самий фіалковий погляд впав йому в серце й тоді... в алхіміковому саду. Як ясно бачить він знову все те!.. Бертольд тихо спустився в фотель і впився очима в квіточки.

Яблука саме достигли. Старому вони були рішуче непотрібні: садив він їх малими, а коли вони почали родити, він вже не мав чим їх їсти, бо ртуть, з якою раз у раз працював, знищила майже всі зуби... Бертольд, тоді ще Конрад, був на дереві й кидав відтіль Колумбі в фартух блискучі, рум'яні кульки. Раптом розсунув віти й глянув вниз. Колумба стояла, закинувши голову з розтягненим за два ріжка фартухом. Біля неї стояв майже повний кошик яблук.

— Легковажна донька Єви,— засміявся з дерева Константин,— ну, що, як і тебе за яблука виженуть з раю?

Дивився на неї усміхнений, веселий, повний життєвої сили. Колумба протягла його своїм поглядом: темні, фіалкові, як квітки братків, її оксамитові очі, глибокі, мов безодня, таїли в собі щось приманливе. Вона не сказала нічого, а проте він почув відповідь, якої дехто чекає і все своє життя.

— Яку ж відповідь маю прочитати в твоїй фіалковій мовчанці? — спитав Конрад, почуваючи, як дрібне тремтіння біжить по його тілу в такт повітряним вібраціям сонячного дня.

Але вона спустила вії й тихо відповіла:

— Не можна вигнати мене з раю, бо на землі я його не матиму. Райські овочі не вродили для мене.

— Чому? — запитав жагуче.

Вона мовчала знову. А коли він одним скоком опинився біля неї,— на крок від них стояв жебрущий чернець з близького шпиталю:

— Офіруйте щось на немічних. Лише хутчій, бо людська біда нетерпелива, а милосердя мусить квапитись.

Колумба мовчки розгорнула край фартуха й висипала яблука в торбину прохача. Потім ще хотіла взяти й з кошика. Але Конрад вихопив кошика в неї з рук, сподіваючись, що вона також не пустить. Та вона пустила й побігла до хати, йому стало досадно: не дав більше ченцеві жодного яблука й пішов також і собі в двір. Але бачив не доріжку під ногами, й важкі, темно-гнідою патиною виблискуючі на сонці коси.

Чого ж втекла? Чого відштовхнула його? Зрештою, хоч вона й гарна, й мудра, й така інша, ніж решта людей, а проте — лише донька прачки... І вона знає, що—-нерівня...

Згадав, як алхімік пророкував, що з цієї ремісницької доньки колись буде вчена абатиса...

Абатиса!.. І перед Бертольдовою думкою пробігла жахлива примара процесу. Смерть фрау Тільде на стосі, загальне порушення, як — навіть раніш ніж за рік після того — висвітлилось, що спалено її цілком безневинно. Заворушилось на голові волосся, коли уявив собі перипетії Колумбиних терпінь в підземеллях інквізиції та чудо увільнення заступництвом не бенедиктинської абатиси, а самої святої Агнеси...

А зрештою, як мало він про все те знає!.. Хоча й цікавило його, тривожило й пекло довідатись все до найменших подробиць. Та саме про Колумбу й не годилося ні перед Богом, ні перед людьми, ні перед самим собою виявляти великого зацікавлення. Бо ж тоді він щойно вирікся світа...

Здалеку, крізь згадки й мрії, сумно й ніжно глянули знову на Бертольда фіалково-сині очі. Як тоді, коли бачив їх востаннє.

Підніс погляд на круцифікс, немов беручи святе зображення за свідка, що не його в тім провина. Та ж саме з-під круцифіксу впав на нього ще раз фіалковий погляд квіток. І в тім погляді вчувається докір: "Коли б був не злякався життя..."

І раптом спалахнула в серці злість. Не на Колумбу, а на гріх, на спокусу, що скрізь чигає на ченця. Навіть і в цьому лагідному вигляді скромних квіточок.

Бертольд підвівся і вхопив повною жменею квіти за голівки. Шпурнув ними у вогонь горна. Але не влучив у запалі: братки розсипались на кам'яні плити перед пригаслим вогнем.

— Все одно, нехай так!..

І провів рукою по чолу, відгортаючи думки, немов сплутані кучері, що лізуть на очі.

Таж... минулося! Минулося й те, що згадав. Минулося й те, на що був потрібний той рух рукою; замість кучерів вже давно прикрашає його голову акуратно виголена тонзура. Навіщо ж всі ці думки? Навіщо згадувати й Колумбу? Хіба ж мало на світі гарних і розумних дівчат?

— Ну, ну! Таких — мало! — щось несвідоме відказало з глибини серця. — Дуже мало! Навіть, може, й була всього одна така Колумба! А в твоєму житті — напевно одна!

І знову десь дуже здалека відозвалось луною з докором:

— Коли б був не злякався життя...

Знизав плечима й трохи розтяг куточки губів: він, лицар, злякався?

І щоб перебороти недоречні думки, не пішов спати, а замість ліку вернув знову до відкинутої праці. Схотів перевірити теоретичні висновки своїх сьогоднішніх вираховувань і підійшов до робочого столу. Там витяг різні порошки й почав робити сумішку. Але пальці часами затремтіли, рухи були непевні, хімікалії розсипались і не можна було ручитись за точність ваги.

Незручно повернувшись, Бертольд зачепився за мідний моздир, що зірвався зі стола й з дзвонінням покотився по кам'яних плитах підлоги. Ці звуки здались Бертольдові такими подібними на дзеленькання підков по скелях.

Як давно вже не сідав він на коня! Як давно вже не летів навперейми з вітром за звіром на ловах! Та й ніколи не відчує він радощів дикої гонитви, коли кінь і їздець, як легендарний кентавр, зливаються в одну істоту, що прагне одного: дігнати!

— І все те я виміняв на цю тюрму! — з досадою й жалем сказав уголос.

Під вікном немов хтось пробіг, дрібно цокаючи копитами. Ясний, срібний голосок маленьких дзвіночків пролунав у нічній тиші й зарисувався на тлі солов'їного супроводу. "Сарна блукає в саду! — пройшло Бертольдовою думкою.— Гвардіянова сарна".

Але думки знову вертали назад. Згадав колишні турніри. Дарма що там, у світі, він ніколи не мав до них нахилу. Щоправда, був ще замолодий і не міг брати самостійної в них участі. Таж батько примушував бувати на всіх. І тепер згадав і ясно вчув, як захрустіли зломані списом людські кістки, й з огидою здригнувся.

"Яка в цьому різниця,— подумав,— між шляхетними лицарями й п'яними парубками з черні, що в неділю протикають один одного вилами?"

Ні, за тими "геройськими грами" він не шкодує.

Шлюбний віночок плете,

Усміхаючись, дівчина ніжна...

Чиїсь нахабні очі заглядають на нього. Лащиться яскраво одягнена жінка з віолою в руках. Нахилившись вперед, все ближче схиляється до нього й кокетливо перебігає білою ручкою струни. Але ж дивиться, як жебрачка...

— Прекрасний лицарю! Лише тут! Лише тута — найліпше вино від початку й до кінця Рейна,— закликає шинкар з порога свого мандрівного шинку, прикрашеного гірлянда ми свіжої хвої та підробленим з бляхи виноградним листям. Під тими гірляндами, при вході в шатро — також бляшаний, розмальований Бахус, прикріплений до бочки, мов прапор, на високій тичці...

Тут, поза "палісадами" огородженого для турніру майдану,— справжній ярмарок. Гамір і барви поглинають його — юнака Константина та замкового капелана, що є йому постійним супутником; щойно вони відділились від почесних трибун, призначених для "ліпших" глядачів, шляхти й дам.

— Купіть пав'ячих пер. На шолом! — підсовується під саме лице Константинові цілий букет зелено-золотих окатих лопаток, що хвилюються в руках мандрівного продавця.

— Пане ласкавий, шляхетний, молодий гарний та щасливий! Не лишіть без альмужни скаліченого,— держить Константина з другого

боку за стремено старий жебрак-каліка. Над синьо-червоними його болячками, навмисне оголеними й виставленими на показ, кружляють зелені мухи.

А ось розгвинчена у всіх суглобах постать дурника Абеля. Углядівши Константина, він якось застерігаюче вимахує йому руками. Й раптом починає витанцьовувати, приспівуючи:

Сиди тихо на печі, на печі!

Не рипайся та мовчи! Та мовчи!

Ці Абелеві співи й танці завжди знаходять своїх глядачів. Тепер довкола нього чималий натовп. Таж звідкільсь вривається божевільна сарабанда. Людський ланцюг оточує Абеля, й оглушуючим криком вбивають Абелів спів жебрущі діти. Тисячами пустили по світі їх, безпритульних безбатченків, часті й довгі війни. В цілому світі нема куточка, щоб був би їм рідним. А тому вони — на всіх битих шляхах, на всіх базарах і ярмарках, вони — настирлива жеброта й хитрі напасники, перед якими безсильна й найбільша обачність купців та перекупок. На ярмарку зчиняється страшний галас... Та десь здалека озивається військова фанфара — й діти, мов горобці, пурхають на той і пук і зникають в натовпах, схованих збитою курявою.

Жонглери, танцюристи, хідці по линвах, ведмежатники та музики зібрали біля себе силу людей. Але ж чи не найбільший натовп стоїть довкола цілого табору циганок-ворожок. Перші кола, найближчі до табору, виглядають мов квітник: це дівчата, як метелики на вогонь, злетілись до чарівниць, що скажуть чи сказати мають їхню долю на все дальше, здебільшого смутне життя.

Константин з цікавістю перебіг поглядом по рожевих личках, заквітчаних, темних і злотистих косах, по різнобарвних одягах й спинив коня біля циганок. З ним вітаються. Між парубками хтось вигукує його

наймення дружнім, повним симпатії голосом. Стара жінка додає до того вигуку побажання здоров'я й щастя "на тисячу літ". Підданці Константинового батька люблять "молодого пана", бо ж кожен в порівнянні з старим здається янголом. А Константин таки й справді ніколи не скривдив, навпаки — коли вдатись під його захист, ніколи не відмовить в заступництві.

Капелан нудиться. Він радніший би вже до своєї "келії" в замку, де зеленкуваті стекла круглих вікон, мов напівзажмурений мордатий капеланів кіт, спокійно й ласкаво дивляться на тиху обстанову покою. Одначе Константина кортить ще трохи повештатись між людьми, що мають таке "просте",— гадає він,— життя й такі нескладні радощі. Він торкає острогою коня й ще ближче підсувається до вінка з дівчат. Але вони перебільшено лякаються й з кокетливим сміхом та верещанням розсуваються перед конем. Біля нього твориться гурток — парубоцтво, кнехти, собакарі, "озброєні люди", джури. Всі з Анклітценового замку.

Циганка, витягнувши кощаві руки над шматком полотна, що прикриває шість перевернених догори мисочок, ледве тріпоче широкими руками, мов червоними крилами й приглушеним, таємним голосом промовляє:

Відчинені мені брами небесні,

Відчинені мені брами земні,

Відчинені мені брами сердечні...

Голос циганки стає все глибшим та більш натхненним. Глядачі нишкнуть, причаровані містерійними звуками й незрозумілими рухами червоних крил.

Відчинені мені брами душевні...

— Та бодай тобі ще й пекельні відчинилися навстіж! — вилітає з натовпу щире побажання хриплавого вояка, у якого вино вигнало з душі всякий містицизм.

Але циганка не чує ні дружнього побажання, ні голосного реготу, вона знає своє й швидко встановлює втрачений на хвильку настрій. Вже знову перелякані дівчатка, тиснучись одна до одної, все ближче підступають до чарівниці. Й, нарешті одна несміливо простягає руку, доторкаючись до мисочки. Циганка хрестить ту мисочку й підносить її: під нею сяє новенький шлюбний перстень.

— Ой щаслива ж ти, дівчино вродливая! — виблискуючи очима та білими зубами, солодко виспівує ворожка. — І рік не скінчиться, а вже будеш у намітці ходити...

Вже й інші дівчата сміливіше підступають до різних мисочок. Радощі, смуток, надія, переляк мішаються з веселим реготом і ущипливими жартами. Під шостою мисочкою лежить зв'язка ключів.

— Ой будеш, щаслива голубонько, господинею у духовного! — присуджує засоромленій дівчині циганка...

А біля другого шатра інша чарівниця, старезна, мов оброслий мохом пень, вусата бабизна, з сивими патлами, що повибивались з-під кольорової хустки, гоїть якогось пацієнта від давнього лишая. Обертає його то передом, то спиною й однотонно промовляє:

Лишай, лишай великий,

Згинь ти у пустині дикій.

Там, де жиди по шатрах сидять.

Де вони м’ясо в піст їдять;

Нехай вони й тебе, лишаю, із’їдять!

Зникни, щезни, згинь.

Зникни, щезни, згинь.

Тьфу-тьфу-тьфу!

Чарівниця плює на пацієнтову потворну руку, перевертаючи її долонею то вгору, то до землі.

— За тридев'ять день згине все без сліду, — говорить вона, приймаючи платню. — Коли збрешу, наплюй тоді циганці в очі!

— Плюнь, Міхелю, відразу їй межи очі! Навіщо будеш чекати аж цілий місяць?! — радить Міхелів кум.

Таж і ця чарівниця так само не зраджується скептичною реплікою. Вона пробує на жовтий зуб отриману монету: чи не олов'яна? — а її каламутні очі спиняються на молодому лицареві. Зненацька на неї сходить натхнення, вона простягає до Константина руки й напівспівом вичитує, як наговір:

— Ой чоловіче нещасливий! Ліпше було б тобі й не родитися, й не хреститися. Ліпше було б вмерти, не живши, слізьми очей не вмивши. Розілляєш ти крові море, собі людям на горе. Смерть-вогонь з пекельного ланцюга ти спустиш. З самим чортом — тьфу на нього, проклятого,— свою долю злучиш! І найменння твоє люди проклинатимуть на полях кривавих...

Константин, що спочатку слухав з усмішкою, відчув, нарешті, що йому стає моторошно від цього несподіваного, грізного пророцтва. Журливо-тривожно стислося серце й ніби холодок пробіг по спині.

Та довкола вибухнув регіт, що перервав пророчицю.

— Що ти плещеш, сліпа жабо? — гукали їй з натовпу.

— Коли й усі твої ворожбитства такі, то ти занадто відверто людей обкрадаєш, стара відьмо!

— Червоної смерті нема на неї, прокляту...

Всі довкола раптом споважніли, дехто й зблід. Інші скидали шапки й, повертаючись в напрямі костьольної вежі, побожно хрестились. Перехрестився й Константин. Згадка про чуму всіх наповнила тривогою: жарти замовкли, натовп розсувався.

— Міхелю, відбери в чортової куми гроші. Бачиш-бо: бреше, як пес,— спробував був хтось вернути заниклий настрій.

Інші ж поважно хитали головами:

— І наверзе ж от такого сука! Таж наш "молодий" навіть сарну вбити жалує.

— Має серце, як дівчина...

— І живе ж як чернець!

Але циганка зненацька пішла проти течії й мужньо поставилась перед цілим ярмарком:

— Що ви тямите? Я не знаю, хто це й відкіль він. Але ж долю його бачу... бачу! — стукнула в землю палицею.— Най запам'ятає, що казала! — й пірнула під брудний і обідраний килимок, що заступав полу її шатра.

Константинові давно вже кортіло смикнути коня й від'їхати геть, але якесь почуття амбіції, що, мовляв, він скапітулював перед брехливою циганкою, затримало його в натовпі. Та й, зрештою, що ж він є: сільська дівчина, що завмирає під циганчиними словами? Щоб показати, яка байдужа йому балаканина чарівниці, розв'язав кисет і шпурнув у натопи жменю дрібних монет.

Зчинився неймовірний гармидер, що погаснув у поросі.

Коли юнак з капеланом обминали останній комедіантський намет, нагнали сумний провід: на марах, покритих золотим шитим прапором, несли вбитого на турнірі лицаря. За ним вели бойового коня, далі йшли слуги, джури, пажі,— гурток вболіваючих цікавих. Йшли без шапок, розмовляли стиха.

Комедіант, що сурмив, закликаючи глядачів до свого театру, припинив музику й, затримавши якогось підлітка з походу, випитував, хто і як помер?

Константин вчув такі слова розмови.

— Чому ж ти не плачеш, хлопче? — немов іронічно питав комедіант.

І в тому запитанні була відповідь:

— Та що ж там плакати... за одним? Коли б так усіх...

І від цих фраз, котрі спочатку видавалися смішними й дотепними, чогось Константинову душу огорнув серпанок несмаку й погорди, яку відчував стихійно до юрби. Веселий день похмурнів, радість молодості, мов пилкою, заволочило нудьгою. Хотів був заговорити до капелана, так той, щоб не пропустити години призначених молитв, вже пустив поводи свого мула й, злегка коливаючись у сідлі, побожно вичитував з свого брев'яру...

Константин струснув головою й тяжко зітхнув. Без свідомості пробіг очима по стінах своєї лабораторії, ледве вловив вухом все ще екзальтований хорал солов’їв, й ніби знову пірнув у свою дрімоту-згадки. Неначе продовженням тієї білої дороги, що нею виїхав з ярмарку до замку, тікає в невідоме інший білий шлях.

На перехресті — три старі, дупласті липи. А під ними побожна душа поставила кам'яний хрест. Під хрестом — проста кам’яна лава. На тій лаві сидить дівчина. І, хоч схилена на коліна її голова, та відразу впізнав її Конрад з Кельна. Підійшов до неї, що сплітала з волошок вінок, і приязно привітав:

— Поздоров Боже, колего. — Але враз перейшов на жарт: — В які ж це нові студії заглибилась? Чи теологічні, чи філософські? Бо ж ні для математики, ні для ботаніки нема потреби вибирати середохрестя, де дороги, відходячи під хреста, біжать у різні боки й... ніколи ніде не зійдуться?

Колумба зашарілась. Це буває здебільшого, коли Конрад зве її колегою. Це він говорить навмисне, щоб підкреслити, що не бачить в ній дівчини, а лише товаришку по школі. Подумавши своїм звичаєм хвилину, однак відповідає лагідно

Що ж замислюватись над шляхами, яким доля не судила зійтись? Без філософії плету вінок на цей самітний круцифікс, немов забутий тими, хто лише без наміченої вперед цілі блудить дорогами життя.

— І ти так спочуваєш самітним?

Темно-фіалкові очі щиро поглянули на Константина:

— Всім самітним,— і додала,— а особливо тим, що йдуть незнаними їм дорогами, не передбачаючи, куди дійти доведеться.

— То дай і мені квіточку твого милосердя,—-простяг руку юнак, й хотів був узяти вогненно-червоний мак.

— Ні, ні, не цю! — немов аж схвилювалась Колумба. — Це — недобра квітка: на вигляд вона дуже принадна, але віддих її — отруя. Та й обсипається вона вмить. Це — образ пристрасті,— додала тихо, мов для себе й простягла дві темно-фіалкові квіточки братків...

— Бідна дівчина! — зітхнув брат Бертольд. — Не зазнала вона багато радості. Зауважив, що ліки, які приправляв, зіпсував: зовсім не слід було додавати сюди андродаму, а потрібен був зензибер та арістолохія.

Мрійну ніжність до Колумби ніби присипало попелом з горна. Рішуче нічим не була йому ця жінка, але й тепер ще псує вона йому його працю! Так, жінка — це відвічний ворог ченця, митця, творця, ворог, що вічно й безжально мститься їм за промінь, котрий кидає на них з своїх очей!

Дістав коробку з насінням білих водяних лілей — Nymphea alba, що була найліпшим ліком проти "спокуси жінками". Розтер зерна в ступочці, долив наливкою з горобини й, випивши, пройшовся по келії. Біля горна мало не наступив на розкинені братки.

Що ж — Колумба? Хіба ж вона винна, що йому раз у раз ввижається?..

Схилився й обережно, одну по одній, позбирав квіточки, обдмухав, розгладив прим'яті пелюсточки й поставив у свіжу воду. Знов помістив під круцифіксом. Тоді став перед ним на коліна і стиснув руками скроні. Боковим поглядом побачив, що вікно посвітлішало, а стіни потемніли. Ранок!..

Вп'явся очима в Спасителя й молився за себе, за Колумбу. За всіх, що терплять на світі цім. За всіх, що не вміють назвати свого болю й не знають, де шукати на нього ліків. Потім перейшов на устійнені побожні

формули; Й швидко думка відокремилась від слів, збочила й прудко побігла стежками минулого, побігла, мов клубочок ниток, що впаде пастушці на шпилі й котиться, підстрибуючи, все далі, додолу, в прірву...

Отямився, почувши знову дзеленчання срібних дзвіночків, що закапотіли свіжими краплинами під вікном. Дзеленчання наближалось, але раптом замовкло.

— Са-а-рна! — важко поворушилось слово у втомленій голові, вплутуючись в слова молитв.— Са-а-а-рна блу-ка-а-є... quaerens quem devoret,— додав несвідомо.

І раптом схопився на рівні ноги.

— Знов спокуса! Задрімав на молитві!

В прозорому повітрі, мов розгортаючи новий день, покотився круглий звук костьольного дзвону. Кляштор прокидався.

VI. PAX

Спокійно зважуєш глупоту, зло і гріх...

Є. М[аланюк]

— Так, цілком вільний тепер, пане Міллер? — фізикус насміявся. — Чи, може, смію сказати — "фрейгер фон Міллер"?

— Дуже подібно до того,— відказав Лекерле. — Обох же нас з вами, пане фізикус Брудерганс, одночасно попхнули на "вільних панів" Ваш-бо учень, здається, не забув і вас, "фрейгер" фон Брудерганс? Чи так?

— А так, дай йому, Боже, здоров’я!

— Розсвіти-но, Карле, — звернувся Лекерле до третього співрозмовника. — Сидимо в притьмі, як закохані молодята, що звіряються в таємницях.

З сутінку, з обіймів великого фотеля, виринув присадкуватий чоловік. Одне плече його було вище за друге. Голова ж, глибоко всаджена між плечі, була трохи закинута назад, чим надавала тій людині гордовитого й неприємного вигляду. Злегка коливаючись при ході, горбань підступив до вікна, де було ще світло, й почав розсвічувати олійну лампу. Дуже гарної форми й надзвичайно білі його руки, здавалось, одсвічують в присмерку.

Алхімік дивився на Карла Міллера й мимоволі йому насувалась думка: "От, горбаневі Карлові було б до речі бути блазнем "Лекерле", а не ставному, міцному тілом і духом "Лекерле" — Фрідріхові!"

Але, щоб не було мовчанки, промовив уголос:

— Так, так... Отже, виходить, що вже закінчена наша кар’єра...

— Блазня, хочете сказати, пане фізикус? — всміхнувся Лекерле. І його обличчя враз набрало гостро-неприємного, гадючого виразу.

Алхімік зробив протестуючий рух, але не знайшов відповіді.

— Смерть старого Анклітцена, справді, поставила крапку на моєму минулому житті, чи — певніш — на минулому способі мого життя. Але ставши "фрейгером" з ласкавості молодого пана Анклітцена, я не мушу вже думати про себе, а часто замислююсь над тим, чи не вскочив цей хлопчина на помилковий шлях?

— Я полюбив Константина,— простодушно відповів алхімік,— і також дуже часто думаю про нього. Можливо, що правда ваша. Тепер міг би жити собі вільно та працювати незалежно в маєтностях власних. Ой-ой!

Яку б міг спорудити собі лабораторію! Які б міг поставити досвіди!.. Воно, звісно, і в кляшторі він має все, що вченому треба бажати, бо ж за свої гроші все, що потребував, впорядив, але...

Алхімік замислився. Але за хвилю підніс голову й запитав з великим зацікавленням:

— Пане Міллер! Я не хотів ні в кого розпитуватись, але ж і досі, власне, не можу з'ясувати: як воно так сталось, що такий вояка, лицар Анклітцен помер не на полі бою, а в ліжку?

— Це міг би вам в подробицях розповісти капелан. Старий до останнього дихання не відпускав від себе свого "Пілата". Капелан же подав йому й останній лік.

— Запричастив тобто?

— Ну, то само собою. Ні, таки й справдішній лік йому давав,— підкреслив Лекерле.

— Хіба він розумівся на медицині? — запитав Брудерганс.

— Але...— протяг Міллер. — Я ж не сказав, що він приправив лік, я тільки сказав, що він його подав, приправив його я. Капелан же і в цьому випадку, як і впродовж всього свого життя, може спокійно "вмити собі руки".

Фізикус ще з більшого цікавістю підніс на Фрідріха Міллера свої безвійні очі,

— Не знав я, що маю у вашій особі,— мовляв,— подвійного колегу? Де ж ви навчилися того мистецтва?

— Воно, пане фізикусе, здавна мене цікавило. Тому я й намовив брата Карла студіювати аптекарське вміння. Тому й сам я пішов у блазні, щоб здобути спочатку своїм ремеслом незалежність та спокій братові, а вже через нього — бодай на старі коліна — й собі. Але по дорозі я цікавився й Карловими студіями, та й там натрапив на людину, яка дещо в цьому, як і ви визнаєте, розумілася — на Константина. Признаюсь вам, я навіть міркував про те, що колись мені доведеться з ним працювати вкупі. І — коли б він не подався до святих отців,— в от тій лабораторії, про яку ви щойно мрійно згадували, напевно, ми працювали б аж утрьох: він, ви і я. Але я не шкодую: по правді кажучи, мій перший "аптекарський гонорар" був дуже добрий!

Фізикуса смикнуло знову від своєрідної Фрідріхової усмішки.

Карл поставив на стіл лампу й проказав:

— Тепер вже ми не розлучимося більше з Фріцом. Кінець і моїм стражданням сердечним, що пережив я, знаючи, якою ціною добуває він мені незалежність. Там —вічний глум і наруга, а тут — я, мов той бенедиктин,в науці, в "рах-і".

Лекерле знизав плечима:

— І звідки ти взяв оце — про глум, знущання? Глузує,брате, завжди розумніший. Мої ж так звані "пани" саме за те мені й платили гроші та давали подарунки, що казав їм у вічі те, про що інші боялись подумати й у темній хаті. Старий же — "туди його головою!" — переважно тримав мене для того, щоб я стримував його божевільні вибухи гніву. Я ж бо один міг це доказати.

На хвилину всі замовкли.

— Але ж коли давали ліки, — не відступився від своєї думки фізикус, — то ж мусила бути й хвороба. Дурно ж людям ліків не дають, а

особливо такому, мов той дуб, Анклітценові. Мені розповідав якось один чернець, що нібито смерть старого лицаря була якась... містерійна. Але що саме там було, він не знав до пуття. Дійсно, що могло звалити таку скелю?

— І скелі валить громовиця, мій пане,— відповів Лекерле, але враз споважнів, а від того його усміхнене обличчя Враз набуло приємного, вдумливого й заспокоюючого виразу. Навіть стало, як здебільшого, лагідно-сумне.

— Я не радо згадую, як прийшла по Анклітцена смерть, та, мабуть, крім мене й капелана, ніхто й не знає про це докладно. Бо ж з замкових слуг, ані з найвищих, про це, напевно, ніхто не знає. Але, коли б і знав, то не скаже. Бо вони й після смерті пана не забудуть, що слузі безпечніше не бачити, не чути, не знати, чи не згадувати того, що діялось її "замку на Шпичаку".

І Фрідріх розповів, що після Костантинової втечі та безнадійної гонитви за ним до замку привели дурника Абеля. Хтось оповідав, ніби хтось інший чув, що хтось ще третій бачив, як Абель здибувався з Константином. Правда, про це вже не раз були чутки й це здавалося ймовірним, бо ж відомо, що Абель блукає скрізь по всьому світі й міг би вільно навіть відкривати нові світи. Одначе на цей раз Анклітцен звелів зав'язати йому світа. Бо ж хоч як вигукував Абель: "Не бачив, не бачив, нічого не бачив!", хоч як танцював під пугою, але Анклітцен здогадувався, що сам Абель міг Константина бачити, а може, навіть і переховувати. Бо ж всі знали, що молодий пан — десь тут не дуже далеко. Одно слово, Абеля закинули в льох, але ж ніхто на нього не дивився як на справжнього в'язня.

Того часу Анклітцен майже порвав зі всіма сусідами й приятелями. З одного боку — осудовисько, що зробив йому син-одинак, з другого — його постійне роздражнення й чорна злість та жура — однаково мало сприяли впорядженню розваг, бенкетів чи полювань. Тим більше все це не викликало у старого лицаря охоти їздити по сусідах самому. Зате,

щоб забутись, старий все глибше заглядав у пугари. І в ці хвилини без того сумний замок ставав, як могила: люди ходили нечутно, уникаючи зустрічі з паном, а кому була потреба попасти йому на очі, білими устами беззвучно шепотів молитву. Легко зрозуміти, що в цій добі Лекерле "не вкрав" свого заробітку.

Одного осіннього вечора, коли Анклітцен вже добре був під чаркою і в тисячний раз розкручував перед Лекерле та капеланом свої здогади про місце схованки свого неслухняного сина та присягався на меч, що він його вб'є власною рукою, як щойно впіймав,— з вежі, де була колишня Константинова лабораторія, вчувся несподіваний гармидер, що швидко перейшов просто в диявольський шабаш. Щось кричало, реготало, гупало, скиглило, тріпало, й не можна було зрозуміти, чи то були якісь стихійні звуки, чи там казилась жива істота

Гамір був такий, що по всіх ближчих до вежі помешканнях замку не можна було його не вчути. Однак замкові люди й слуги "нічого не чули", лише прислухалися, чи покличе їх пан, чи ні. Тоді Анклітцен, вхопивши того меча, на якого саме присягав, зірвався з місця й подався до вежі. Лекерле поніс високий смолоскип, а капелан з таким же смолоскипом стояв при вході у вежу, чекаючи, поки щось висвітлиться.

— Перше, що ми вгляділи в лабораторії,— згадував Фрідріх,— це була примара того легендарного "ченця-вартівника", що наганяв жах па всіх мешканців замку. Я розповідав вам про нього, як була мова про втечу Константинову.

Так от той чернець немов літав по покою. Він то нахилявся вперед, то раптом підкидався назад, то крутився в різних напрямах.

Виявилось, що дурний Абель якось виліз із своєї хурдиги й, мов собачим нюхом, знайшов дорогу до Константинової вежі, а в ній побачив портрет ченця, котрий чомусь його розлютив. В захваті дикого гніву,— а тоді й маленький каліка ставав досить сильним,— він зірвав портрет зі

стіни й почав ним гатити куди попало, найбільше ж — по горну. Сам же кричав, загрожував, нахвалявся й скакав, немов об'ївся белени.

— Згинеш, згинеш! — вигукував Абель і пхав у горн пошматований образ, на якому, мабуть, була міцно прикріплена рама, бо ж вона, побита на скалки, заважала пропхати полотно в челюсті печі. Піч була з вогнем: служба підтримувала вогонь, бо пан велів, щоб все в хаті сина було так, як той лишив. Отож, як полотно було вже в горні, воно враз спалахнуло. На мить ченцеве обличчя глянуло па нас з вінка вогняних язиків. Було воно червоне і, коли сказати вам по правді, мої панове, то таке, що я волів би вже вдруге його не бачити За мить скручене палаюче полотно втягло в камін, немов загадковий чернець мав звичай уживати тієї диявольської дороги, що — видимо — підмітив і жебрак Абель, який тепер кричав у шаленій радості:

— Туди, в пекло! В пекло!

— Все це, що я розповідаю так довго, власне, тривало одну мить. Одначе ми обоє немов заклякли. Лицар тримав напоготові меча, але навіть не здобув голосу, щоб крикнути на Абеля. Тим часом Абель впав на долівку й почав корчитися в пароксизмі "чорної хвороби". Огидне видовисько!

І от, коли це сталось, мій лицар зненацька навалився на мене вагою всього свого тіла. Якби його обличчя та в'язи не були такі червоні, аж сині, мов політі гущею з червоного вина, я б помислив, що він доходить. Ледве я його втримав.

Покликав капелана, слуг — й ми перенесли його на ліжко.

Ну, далі вже було все як слід: дали хворому ріг теплого вина з цинамоном, потім голяр пустив кров: Анклітцен пробував щось сказати, та з того нічого не вийшло: йому одняло язик. Коли ж щось белькотав, то було це ще менш зрозуміле, як белькотання дурного Абеля. Крім

того, перестала йому рухатись рука, на правій же ворушились тільки пальці.

Варто тут згадати, що, коли ми це помітили, капелан подав йому пергамент і перо. Таж його міцна рука, що дуже докладно ще нещодавно тримала важкий меч, не могла втримати ані легесенького гусячого пірця. І от, уперше й востаннє, я побачив, як у старого лицаря побігли по щоках сльози. Признаюсь вам, я був тоді зворушений. От тоді я й приправив йому ліки, а сам звелів готувати мені коня, щоб повідомити сина про батьків стан. Та, видко, що Анклітценові не було чого робити на сім світі — перед другими півнями він помер. Я поїхав по Константина, капелан керував приготуваннями до похорону. Ну, та як вже я вам говорив, Константин не хотів приїхати на похорон, а прибув до замку лише на третій день... Між іншим, він знайшов Абеля в своїй вежі, майже напівмертвого, бо ж тоді згарячу хтось замкнув двері вдолині й всі боялись туди приступити. Отож, коли каліка очуняв від свого перепаду, він був такий слабий, що навіть, не кричав і так і просидів замкнений без їжі й питва...

Фрідріх Міллер замовк. Мовчали й інші. Нарешті озвався Карл:

— Дивний це випадок, коли не Абеля вбито, але ж сам Абель убив...

— Дивний,— зголився Фрідріх,— тим більше дивний, що в дійсності Абель убив справжнього Каїна анклітценівського роду!

— Дозвольте,— обережно спитав фізикус,— власне, кого ви в даному випадку розумієте під найменням Каїна?

— Та от того ж ченця, що був на портреті. Це ж він фактично перевів до ноги ввесь рід...

Відхиленими дверима всунулась у покій червоновида Бета, Карлова служниця, яку Фрідріх звав "не тільки Бетою, але ж Альфою та Омегою" братової хати.

— Пане, чи будете сьогодні робити солодкі ліквори? Маю наносити води?

Всі разом засміялись.

— Бо ж коли стільки води не потрібно,— незважаючи на сміх гостей, продовжувала служниця,— то я буду прати.

— Про мене. Робіть, що хочете, Бето.

Бета застукотіла дерев'яними черевиками по сходах.

— Не гадав я, що чудо з Кани Галілейської служить тута й донині за приклад,— сміявся алхімік.

— Чи ж таки не гадали? — не без іронії перепитав Карл, підливаючи йому вина в недопитий кухоль. — Але не майте сумніву: це — з рейнських винниць. А цукерки,— дарма що звуться "м'якими італійськими конфектами",— є мій власний виріб, вартий вашої уваги. Взагалі ж, як знаєте, кожна лабораторія має свої "специфіки".

— Моя, на жаль, жодних,— відказав фізикус.

— Не будьте занадто скромні,— завважив Лекерле,— адже ж студії в вашій лабораторії є одночасно й кляшторним новіціатом.

— Чому — новіціатом?

— А як же, коли ж ваші учні один по одному йдуть просто з лабораторії та до кляштору,— і, знову посміхаючись, Фрідріх рахував, загинаючи пальці: — Константин — раз, Колумба — два...

— Не жартуйте, мій друже,— серйозно відповів фізикус— Колумба, як правдиве золото, була спочатку випробувана вогнем, а потім за життя почали її називати блаженною.

— Знаю,— сказав Лекерле. Вона й справді молодчина: це ж бо щось горіти й не згоріти! Зате матінка... Мабуть, сьогодні пере сорочки в Леті. Якщо й не грішним душам, то принаймні Гермесові Трисмегістові.

— І найприкріше, озвався Карл,— що минув лише один рік по процесі, а вже остаточно доведено, що фрау Тільде ніколи відьмою не була...

— Ото ж і я кажу,— додав Лекерле,— могла б ще й сьогодні прати на землі...

— Так,— відповів у тон фізикус,— могла б, коли б не так завзято ляпала язиком, дужче, ніж праником... І, власне, за те тільки й кілок в могилу її вбито, й маку в труну насипано.

— А навіщо ж маку?

— Хіба ж не знаєте? Адже ж відьма чи там чарівник лише тоді може встати з могили, коли перерахує увесь насипаний йому мак по зернятку й не зіб'ється, ані на одну зернину. А покійна була кепський математик: прорахувала все, й своє, й Колумбине.

— До речі,— сказав Лекерле,— от говоримо собі про ту нерозумну прачку, як їй, між іншими, чимало пошкодив той аспид, чи "стародавній змій", котрого вона нібито мала виплекати з кривавого яйця. А тим часом нещодавно я читав прецікаву працю одного вченого домініканця,

котрий, базуючись на підвалинах теологічних, без яких нема справжньої науки, законами природними довів, що налиті кров'ю курячі яйця зовсім не віщують ні кривавих війн, ні стихійних катастроф. Нібито це явище є лише ознакою певної хвороби несущої курки. Що така хвороба не псує самого яйця, а воно не шкодить людям,— це доказав отець домініканець в присутності вчених і духовних осіб, а також і членів святої інквізиції,— з'їв кілька таких яєць,— сирих, варених на м'яко й варених на твердо.

— Як на мене,— усміхнувся фізикус,— то такий досвід був би фатальним: я взагалі не вживаю яєць. Але сперечатись з тим, що признала й свята інквізиція, я також не буду. Ченці говорять, що птиця, створена в день шостий, вкупі з рибами,—є пісна. Нехай, я погоджуюсь. Коли б вони визнали, що й гадаринські поросята також пісні, мов риба,— я теж сперечатись не буду.

Лекерле покрутив головою:

— Таки нагнали вам холоду, магістре?

— Скажіть ліпше: обіцяли занадто багато тепла! Мало бракувало, щоб тоді не спекли мене вкупі з Тільде, як пісне курчатко.

— Ну, а врочисте запевнення від підозрень "на всяк час життя"?

Фізикус махнув рукою:

— Е, друже! Чи ж і ви повірили б мені, коли б напевне знали, що обидві відьми сходились у мене в лабораторії, як у себе вдома, й брали участь в моїх розмовах з псом? Взагалі той Локі мало не віддав мене в руки Анклітцена, а також і святої інквізиції.

— Мені було незрозуміло,— сказав Лекерле,— що ви не встигли втекти завчасу. Невже ж не передбачалось небезпеки?

— Неполохлива людина завжди вірить, що небезпека, яка насувається, її мусить оминути. По-друге, я вже знаю з досвіду, що або треба зникнути ще тоді, коли небезпеку мало хто і передбачав, або ж треба переждати найвище напруження. От я й вичікував.

На сходах зачувся гармидері двері самі собою відчинились від дужого стусана й в хату плечі й, немов на поклик, згаданий Локі. Мокрий, заклопотаний, він кидався то до Лекерле, то до фізикуса. Гавкав, вищав. Зачепив розмаханим хвостом келих з вином, намагався когось лизнути в губи.

— От чорт собачий! — неначе обурився фізикус, роблено підвищуючи голос, — жодної пошани до мого нового плаща. Ну, добре ж, щ,о хоч вино біле! — обтрушував він свою нову одежину, закапану вином.

Фрідріх вхопив пса за вуха, набравши їх у повні жмені.

— Почекай, скотино! Ось побачимо, як ти заживеш у кляшторі, як відвеземо тебе Константинові.

Горбань Карл з явною гидливістю відсунувся набік. Він не любив псів.

— Не розумію, навіщо треба з ним возитись? Дозвольте мені, щоб я дав йому ліку: він поможе швидше, як братів поміг Анклітценові.

— Ні, ні,— сказав Лекерле.— Ми мусимо його відвезти. Він придасться кляшторові, в який впакував стільки добра Константин. А ми зробимо цим і йому приємність, і самі остаточно здихаємося пені.

— А звісно,— потвердив фізикус.— Тільки треба було б його десь замкнути до ранку, щоб кудись не втік, заброда. — І, повернувшись до Карла, запитав:— І як можете ви, з вашою м'якою душею, майже дівочою вдачею, пане магістре, не любити звірят? Це ж істоти, яких ми

всі безнастанно кривдимо, як...— долав усміхнувшись,— як і жінок...Тому, мабуть, і нема жінки, котра б не любила тварин.

— Може, звірята щасливіші за людину, терпко відказав горбань, — бо ж хвора чи скалічена тварина пропадає. А людина... — він махнув рукою й відійшов до вікна.

— Може б, ми трохи пройшлися, подихати повітрям? — запитав Фрідріх, щоб змінити тему розмови.

За хвилину всі троє ішли повільною ходою вулицями Нейштадта. Не було ще цілком поночі. Але юний серпок місяця виблискував з-поза легких хмарок.

Одна по одній падали білі зірочки снігу. Синьо-фіалкові тіні, переливчасті, мов перламутр, падали від шпичастих дахів і в перспективі перетворювали місто у старий вицвілий килим. Здалеку легенький вітерець доносив відгуки співу. То гуляли в корчмі вояки-наймити, що блукали світами та наймались за гроші щораз новому панові.

— Бойовники, що зробили ремество зі свого геройства! — зауважив Лекерле і, скинувши берет, підставив своє високе чоло свіжому подихові вечора. Йшли якийсь час мовчки.

— Про що міркуєте, магістре? — взяв під руку фізикуса Фрідріх.

— Не вгадаєте... Думаю, що найліпша в світі річ — життя, і найліпше воно тоді, коли минула небезпека. Щоразу, коли це зі мною буває, життя стає мені ще принаднішим, аж я готовий дякувати кожній небезпеці, яка за собою веде радість.

— Так. Гарно жити, коли маєш свідомість, що ти — пан життя.

Карл мовчки зітхнув. Він дивився на небо, бо знав, що коли погляне на землю, то біля своїх ніг побачить свою потворну тінь.

— То, може, назад? — запитав він. — Бо ж ви хочете виїздити вдосвіта!

Всі троє обернулись і скам'яніли від несподіванки: просто перед ними, в тім місці, відкіль чулися співи вояцькі, виривався вгору вогняний стовп, а зараз потім гупнуло, мов громовиця. За мить явище повторилось. Потім — ще. Десь озвалася сурма. Задзеленчала зброя. Тихими вулицями. погнала комонна нічна варта, Одно по одному відтулювались віконця й відтіль вихилялися світлі — в білизні — силуети мешканців. В тихому місті запанувала тривога.

Приятелів нагнав "гасич вогню".

— Дай, Боже, здоров'я, пане магістре,— привітав він Карла, й, не чекаючи на запитання, додав:— Знов ті вояки, пошли їм, Боже, лихого великодня!

— А що ж то є?

— Звичайнісінька річ. Як повипивають все оті лобуряки, то підкладають вогонь під викочені бочки. В якій ще трохи лишилось вина, то от вона й наробить гармидеру. Бочка в шматки, а вояки — в сміх. Ну, а господар — верещати, ну — а ти, гасичу, біжи мов пес на свищик! Собача служба в цім неспокійнім місті! На добраніч, пане магістре! Назад ідучи, буду гасити.

VII. ЧЕРНЕЦЬ ВАРТІВНИК

Пишна гордість мене за собою вела...

Б. І. Антонич

Зацні відвідини вчених ченців з далекої Пізи принесли до кляшторного, життя небувалий неспокій. День за днем минали в гарячкових приправах та хвилюваннях "речами зовнішніми, речами марними", котрі звичайно не знаходили місця в кляшторних мурах. Часом між братією виникали суперечки, котрі, хоча їх джерелом були найліпші бажання — послужити якнайкраще гостям та возвеличити свій кляштор,— однак доводили аж до "мови світської", якої також раніш не чували кляшторні сади, рефектарії, спокійні келії.

По тих "світських" розмовах деякі брати починали поглядати скоса на інших, творилися гуртки, що — хоч і не ставали в одверто ворожі позиції, однак були "думки різної", що також не личило чернецтву. Коротко кажучи, було стільки нової спокуси, що, мабуть, коли б ті вчені італійські бенедиктини про це знали, вони б напевне відмовились від свого візиту.

Хвилювався навіть і брат Бертольд, хоч відразу, як вступив він до кляштора, став немов скибкою, відрізаною від хліба, й не міг щільно зжитися з новим товариством, яке було одиницею в колективі. Бертольдові хвилювання були й не тієї натури, що хвилювання загальні: йому відразу чомусь стали неприємні ті невідомі вчені, що їхали сюди "очевидно — показувати свою вченість". Вже саме наймення патера Цірінуса, яке з невимовно глибокою пошаною, як наймення святого чи принаймні блаженного, вимовляв патер гвардіян викликало в Бертольда постійне роздражненні!. Навіть — кумедне, майже хлоп’яче, школярське чи вуличницьке. Нераз уже Бертольд вловив себе на тому, що, вгадуючи про нього, невідомого йому гостя, він зневажливо "дражнив" його в думці —"патер Цитринус". Це не було дуже дотепно, а тим менш мудро чи достойно чернечого стану, бо вказувало на відсутність у Бертольдові й душі християнської братньої любові до ближнього та пошани до старших.

Усвідомлюючи собі це, Бертольд карав себе, а медитуючи на ці теми, приходив до висновку, що й ніколи "любити ближнього" він не вмів, а "четверту заповідь" порушував раз по раз. Бо вже здавна в глибинах

його душі розрісся якийсь міцний корінь почувань зовсім інших, як любов і до ближніх, і до старших. І що більше намагався вирвати той корінь з серця, то більше переконувався в своїй безсилості, а це ще більше дратувало, часами переходячи в "родовий" гнів, котрий, не вилитий ні на кого, полишав по собі брудне шумовиння, як бурхлива повінь, що проходила прибережними луками. Знаючи ж, що на таку прикрість — лише два перевірені способи молитва й праця, Бертольд завзято працював.

Працював.

Але на молитві в останній час почував повну розгубленість.

Скупчити думок не міг. Знести їх всі до Божого престолу — не було сили. Керувати ними, як керує стернач в бурю своїм човном, в якому вся його надія на охорону й порятунок,— не мав волі, не міг себе примусити. Часто причиною цієї нездібності молитись ставала саме праця, його праця, котра мусила б поруч із молитвою стати охороною від спокус. Так ні ж: стоячи па колінах перед круцифіксом, Бертольд часто ловив себе на тому, що губи його шепочуть слова молитви, а в думці йдуть розрахунки та хімічні комбінації.

І тоді, втомлений і роздратований, він впадав у недозволений критицизм,

— Ora et labora — помилкова й нерозумна формула. — Не можна молитися й працювати, коли ти — не дроворуб, не прачка чи замітач кляшторного подвір'я. Як найздібніший до війни той вояк, що нічого не думає, так і для молитви відповідні оті брати "з черні", а не він, що його розум працює безперестанку.

І не відчувши, що його думки збиваються на найнебезпечніший напрям — напрям зарозумілості й гордині, що прямою дорогою

провадить до пекла,— вирішив, що буде хвалити Господа лише своєю працею.

— А молиться нехай, поливаючи свою капусту, брат Нарцис! — пурхнуло веселим горобчиком в голові.

І Бертольд перестав молитись. Але не взагалі, а лише відклав молитву до часу, коли йому дозволить на те праця".

Щоправда, працював він надзвичайно завзято. І раннім ранком був він за своїми книгами, і глуха ніч заставала його за горном, за терезами. Використовував в повній мірі дозвіл отця гвардіяна, бо ж і предобрий патер Герхард радий був похвалитись перед приїжджими незвичайними успіхами свого молодого вченого, раз по раз давав кляшторові та й люду посполитому нові, цінні відкриття та винаходи.

Запеклий у праці Бертольд, зрештою, й не помітив, як надійшов урочистий день приїзду.

— Вже тут, брате! — почув він від брата Нарциса, що, не маючи вже багато квіток, приносив йому "сухі букети" з немортикою та небією, рослинами вже тим добрими й святими, що самою назвою своєю вони нагадували про небо та життя вічне в ньому. — Тут, кажу, брате.

Бертольд не зрозумів:

— Таж там, де й завжди,— відповів, не обертаючись, певний, що мова йде про місце для букета, на поличці під круцифіксом. — Постав і... мир з тобою!

Але ж Нарцис насмілився сьогодні перервати Бертольдову працю. Він здмухнув сажу з Бертольдової ряси й легенько погладив його по плечі:

— Та ні, брате! Гості, кажу, тут! Приїхали... Шестеро. Тож не помилися, брате, як я був помилився. Один з них має отакенну бороду. Я й гадав, що то з них найстарший. Воно ж, брате, виходить, то — лише їхній скриптор чи архіваріус абощо. А головний — отець пріор їхній тобто...

Бертольд зморщився, немов йому закрутило в зубі:

— Брате Нарцисе, мене це дуже мало цікавить...

Рум'яне, наївне, немов дитяче — з навмисне прив'язаною жовтавою борідкою, як китичка на колосі кукурудзи —— обличчя старого садівника вкрилось одночасно й рум'янцем, і сумом. Нарцис глибоко любив Бертольда, саме тому, що зовсім не розумів його. А що Бертольд був такий неподібний до інших, а особливо ж до самого Нарциса, завжди всім задоволеного, веселого й співучого, Нарцис з найбільшою радістю служив Бертольдові. нічого під нього не жадавши, як і від інших братів. Тепер старий відчув біль, немов по ньому хльоснули бичем. Не тому, що брат Бертольд негречно обірвав його щиру радісну мову, а тому, що він, Нарцис, невчасно вирвався зі своїм оповіданням і не догодив Бертольдові.

— Я знаю, брате... Вибач... я лише...— Нарцис підняв на Бертольда очі, повні благання, але Бертольд не бачив його й не чув його слів.

Старий втягнув голову в плечі, як равлик, що ховається в мушлю, діткнутий у вразливе місце, тихо зітхнув і нечутно вийшов з лабораторії.

Бертольдові й на хвильку не прийшла в голову думка — вийти назустріч гостям, приєднатись до братів. Буде кому вітати й без нього! А коли вони поцікавляться побачити і його — то самі сюди прийдуть. О, щоб патер Герхард не привів їх похвалитись лабораторією та й ним, її автором і творцем!..

І справді, патер гвардіян в першу чергу мусив похвалитись "сходячою зорею" свого кляштора. Тим більше було цікаво показати ученим гостям, учневі "самого" Алессандро-де-Спіна, доброчинця людства, що з поміччю Божою створив чудо, вигадавши такі скла, які повертали людям втрачений зір, — свого винахідника в його новій лабораторії, просто за працею. Тож Бертольд і справді незчувся, як його майстерня, що в ній звичайно не було нікого стороннього, враз заповнилась по береги братією на чолі з чужими ченцями.

Настроєний заздалегідь проти останніх, Бертольд відчув майже фізичний біль, коли хтось з рухливих південних гостей необережним рухом викликав дзеленчання наповнених реторт. Зі стола злетіло на підлогу кілька листочків пергаменту, — й в Бертольдовій уяві виплив з минулого напівпризабутий образ, як колись ще там, у вежі, покійний батько зі своїми гостями змітав з його робочих столів розпочаті праці та приладдя. Звісно, не було це те саме. Та ж дивні почуття відроджуються при подібності обставин. Бертольдові стало терпко на душі, як тоді, кров клекотіла й треба було великого напруження, щоб не виявити назовні своїх почувань.

Тим часом патер гвардіян закінченими латинськими виразами, хоч і без зайвих прикрас та елегантних, вишуканих зворотів, що саме починали входити в моду, знайомив гостей з "любим сином своїм Бертольдом".

Бертольд стояв, не підносячи голови. Стояв, як школяр, що йому перешкодили в здійсненні палкого бажання. Була йому неприємна й стисла гвардіянова латина, й розквітчене південною чемністю, межуюче з виявом захоплення, привітання патера Цірінуса з ніколи до тепер не чуваною вимовою, що в ній настирливо вирівалось незнайоме "дже". Нарешті, коли вже промова гостя дуже затяглася, підвів очі.

Перед ним метушився маленький, рухливий, сухий і темний, мов в'ялена рибка, чернець. Живі, цілком молоді очі, чорні й блискучі, мов розпечені вуглики, дивились на Бертольда крізь виблискуючі скельця

великих круглих окулярів. Від того ті очі видавались неприродно великими, а сам промовець — настільки непривичною постаттю, що Бертольдове роздратування раптом перейшло в ледве стриманий, внутрішній сміх.

"Так от такий той "illustrissimus" та "doctissimus", сушений чорнослив, якого патер гвардіян, а і ним і вся братія вважають восьмим дивом світу?"

Тим часом "illustrissimus" закінчив свою промову й швидко оглядав лабораторію.

— А оце, doctissime, саме по вашому фаху,— всміхався щасливий патер Герхард, легенько збовтуючи перед патером Цірінусом рідину в скляній реторті. Рідина з прозорої, що лише на споді посудини мала трохи осаду, стала молочною.

— Це — сік гадючника з сіллю! — ніби зрадів патер Цірінус. — От і добре. Дозвольте трошки на руку. — Й він відгорнув рукав своєї ряси та почав терти собі лікоть. — Я дуже вдарився сьогодні ранком, гуцаючи на мулі,— пояснив він. — Бо той мул, старий грішник, чогось ізлякався й так метнувся вбік, що я мало не впав.

— На вашу контузію брат Бертольд дасть вам справді гадючника, але це,— говорив патер Герхард,— це — знаменитий лік на запалені очі! Помагає дивовижно!

— А, виходить, то — концентрований сік з гарбуза? — вже до самого Бертольда звернувся Цірінус.

Але Бертольд труснув головою й відрубав коротко:

— Цинкова вода.

— Як? — незмірно здивувався чужинець. — Метал? Насміляєтесь давати метал на очі?

— Насмілюємось,— коротко відповів Бертольд, якого знову вже заносив вихор.

Тим часом "цокочуча" й "джеркаюча" латина, мов кроки кованого мула по кам'яних плитах, — помислив Бертольд,— полилась нестримним потоком. Патер Цірінус говорив вільно й легко, немовби буденною мовою про буденні речі, й це здавалось Бертольдові, що цінив латину, як мову науки, мало не хулою. А італієць мов лекцію вичитував, розповідав, підтримуючи прикладами, незвичайні властивості обкладів з гарбузового м'якуша на хворі очі.

— Найвченіший з учених, дом Валафрід Страбо, в праці своїй "Hortulus" — доводив патер Цірінус,— в праці, що повно й досконало трактує про лікувальні рослини та зела... вважав cucurbita...

Бертольд мовчав, відчуваючи повну зненависть і до патера Валафріда, й до його "Hortulus-a", хоч і сам часто користав з тієї визначної праці. Щодалі все більше його дратувала кожна фалда рухливої чорної ряси італійського вченого. Дратувало його, що та ряса висить на своєму господареві так, ніби він не мав жодного тіла, а був тільки тичкою з вузенькою поперечиною в раменах, вужчою за нормальні людські плечі. Дратувало й те, що гість підстрибував, як чорний кіт на садовій стежці. І, щоб позбутися того роздражнення, Бертольд вже нічого не слухав, лише помалу почав розглядати інших гостей. Оглянув уважно одного, другого й раптом — аж скам'янів. Дом Цірінус, інші гості, патер гвардіян, всі присутні брати — немов їх здмухнув вітер, зникли всі з лабораторії. Дійсність і загадка, реальність і думка змішались в яскравий гармидер барв, звуків, образів. На Бертольдову душу накотилась велетенська хвиля неймовірної, безмежної радості, затопила його всього, підносячи до екстазу.

Серед гостей, просто перед Бертольдом, стояв живий, реальний, з дитинства Бертольдом улюблений "чернець-вартівник" з батьківського замку. Перед ним був той, хто був для нього ще з дитячих літ солодкою загадкою, близькою й дружньою істотою, в присутності якої — навіть в присутності його мальованого образу — він, Константин, знаходив задоволення й радість життя, спокій душевний і силу до подолання більших труднощів. І от — той мальований, неживий образ тепер ожив і стояв перед ним, в його лабораторії, коли він, Бертольд, так тяжко боровся з самим собою, щоб не пуститись берега й не наробити нечуваного в кляшторі бешкету й осудовиська.

"Et verbum caro factum est",— вилились всі Бертольдові думки в одну формулу.

Сльози підступили до горла. Серце скакало, готове вирватись з грудей. В мозку підплигувало, як стрибав колись роздратований Локі, одно одним слово:

— Нарешті! Нарешті! Нарешті!

А він, той "він" — без наймення — стояв, дивився Бертольдові прямо в очі й своїми мудрими, блакитно-чистими, як у дитини, легенько усміхався, розумів Бертольдові почування й неначе говорив мовчки: "Так, так! Це я"

Бертольд не міг відірвати від нього свого погляду. Він знав на портреті кожну рисочку, навіть напрям маляревого мазка, на тім чи іншім місці ряси, перегиб хвилястої, "мов мед текучий", бороди, й тепер шукав, перевіряв на живій людині всі ті знайомі й так любі йому з дитинства риси.

Так, це — дійсно "він". Це — він, і нічого йому не бракує. Прекрасно збудована, ні худорлява, ні повна постать в розквіті людського віку. Обличчя, як з білого мармуру вирізьблене, закінчене тонкими,

мистецькими лініями. Золотиста, неначе з гофрированого шовку борода, довга, пухка, "текуча". І ті щирі, притягаючі, як магнет, очі. Чи ж були колись ще інші такі самі на світі, щоб так відповідали всій постаті, повній досконалої гармонії?

"Нарешті зустрінулись! — бігли думки. — Тепер пізнаємось. Почую його мову. І зненацька безмежна відданість охопила всього Бертольда. Коли б ще не присутні, можливо, що кинувся б до гостя й цілував би йому руки, ноги.

Я піду за ним. Я буду з ним. Куди піду, де буду,— то однаково. Аби з ним, з ним!..

І ніби відгук Бертольдової радості, десь близько-близько, немов біля нього, задзеленчали сріблястим сміхом ніжні дзвіночки...

— Сарна під вікном...

І вона, та освоєна сарна, була така мила. І весь світ став осяяний. Навіть "патер Цитринус" зі своєю безконечною балаканиною про cucurbita, і той був милий і достойний подяки за те, що привіз із собою цього "вартівника", який не дивився більше на Бертольда, а легенько скручував у руці пергаментний сувій.

Бертольд усміхався. Очі його палали, навіть темний рум'янець пробився на його оливкових щоках, а руки були притиснуті до серця. Йому здавалось, що над його висками віють легесенькі крила. Чомусь на одну мить, як тінь прозора, понад думками пролетіла хмаркою Колумба... Але та хмарка враз розвіялась: йому засяяло світло з блакитних очей "вартівника", й вуха були повні веселої, ніжної мелодії срібних дзвіночків, що вже видзвонювали не там, в кляшторному саду, а таки прямо в Бертольдовому серці...

VIII. ТАЄМНИЦЯ

Духа лінощів, жури, владолюбства

та пустомельства не дай мені.

Єфрем Сиріянин

Гості пішли на відпочинок до приправлених їм зі всіма можливими зручностями келій. Час рекреації. Але в цілому кляшторі така тиша, як буває у велику п'ятницю. Бо ж отець гвардіян наказав братії лише мовчки прогулюватись в саду, не робити жодної праці, що викликає якісь звуки, розмовляти стиха й не славити Господа ані співом, ані грою на музичних струментах. Щоб дати повний спокій гостям для відпочинку таким чином порушили й одвічні кляшторні звичаї. Бертольдові не пощастило ні в лабораторії, ні потім в порі обідній та по обіді підійти ближче до того, кого він в духу називав "своїм" братом. І від цього пригас його радісний настрій. На серце неначе хто насипав попелу. Думка зів’яла, втратила пружність і лежала нерухома та безсила, мов розкручена пружина.

Блукав самітно віддаленою, зарослою хащами частиною обори, що лежала далеко за парком. Сюди звичайно не ходив ніхто з братії. Тут було завжди порожньо й тишу порушували тільки самі птахи та вивірки. Бертольд любив ці здичавілі алеї, поплутані диким хмелем та ожиною, на якій висіли темні гранати всуміш з довгастими коралинами барбарису. Великі старі осики творили тут окремий гайок. До них, немов гості з чужої сторони, прийшли темні пірамідальні тиси та кілька старезних хамакипарисів-туй.

"Ніби тіні колишніх ченців, перевтілених у дерева",— часто думав, проходжуючись, Бертольд.

Згадав і сьогодні це порівняння, але терпкий усміх торкнувся його уст і в думці Бертольд додав: "І навіть перевтілені не хочуть покинути кляшторних стін. Подумати, як тут, справді, гарно!"

Вперше за весь час перебування в кляшторі спитав себе про це. І ніби хтось поставив його збоку, й несподівано кляштор видався йому в'язницею або труною, до якої впакували його, живого, навіки.

"Стривай! спинив сам себе. — Та хіба ж ти опинився тут не з власної волі?"

"Добре з власної волі,— відповів якийсь інший голос, — коли треба було рятуватись перед збожеволілим батьком!"

"Так ти ж від смерті тікав і тут шукав життя. Навіть казав, що життя в кляшторі вважаєш за єдино можливе для вченого, котрий хоче працювати"

— Ну, казав! Так що з того? — злісно й вголос спитав Бертольд. — Тільки осел завжди лишається при своїх думках, а людина чей же може думати різно.

"Може, коли щось в ній чи довкола неї міняється,— відказав голос. — Май же сміливість сказати собі самому, що змінилось не те, що довкола тебе, а те, що в тобі самому!"

Бертольд сперся спиною об стару сріблясту осику й скупчив думки, щоб знайти, як велить чернече "правило", в побожних роздумуваннях помилку в своїй душі, й тим налагодити зруйновану рівновагу. Але чомусь незвичайно нудними й непотрібними здались йому сьогодні "роздумування по правилу". Ялові вони, як і вся його тутешня праця. Бо ж і думки, і вся його душа замкнена тут в грати всяких правил та приписів, не потрібних ні людям, ні Богові.

"І душу взяли у в'язницю",— знов приходить лиха думка, а її здоганяв ще більш грішна: "Чи ж не ліпше було б у пеклі, як тут, де він крутиться і вдень і вночі біля свого горна? А за що?"

От, він вигадав знамениті фарби. Таж з них будуть користати інші, майстри вітражів, і за те збиратимуть хвалу й славу, як повний колос у жнива. А він? Звісно, хто ж спитає про винахідника фарб? Так і зі всім, що він зробив і що робить, не маючи часу навіть стерти з обличчя сажу. Так за те ж і глузують з нього, що він—"нігер"...

Навіть, коли б і лишилось його авторство, то не буде згадане його власне найменння, буде тільки "Нігер", або навіть ще простіше: "Всі-бо твої досягнення,— якось сказав патер гвардіян,— всі вони — наші, монастирські". Чернець не має нічого власного, ані слави!

— Дякую! Дуже дякую! — сказав знову вголос, а обличчя скривила саркастична гримаса. — Дякую! — повторив ще раз і раптом відкинувся від стовбура осики, на якому над самою його головою повним голосом зареготав ятлик.

Сум і несмак до життя насунули на Бертольда. Йшов без мети заглохлою алеєю вперед, немов у глибоку осінню імлу, в якій нема ні просвітку, ні радості. Човгав важкими сандаліями по сухому листю, що товстим шаром вистеляло алеї й шелестіло так меланхолійно, немов присвідчуючи, що все довкола — суєта суєт.

— "Vanitas vanitatum et omnia vanitas...", своїм звичаєм переклав би патер Герхард",— подумав глузливо. І недоречним дитинством здавалася йому ота привичка гвардіянова кожне слово перекладати вголос на латину .— "Бач, — подумав знову,— навіть кляшторні звичаї відмінив для приємності італійських ченчиків!"

Щось упало на нього з дерева. Підвів очі вгору. Виблідлим до рожевого пурпуром та золотом мигтіло примерле листя осик над головою. Нагадувало рисунком серце.

Пурпур... золото... серця... Скільки мертвих сердець, а золото й пурпур від найменшого подиху вітру летять під ноги... Приятельство,

родинна ніжність, кохання, слава, влада, багатство... Все це мертве для нього, повного сили й здоров'я... Чому ж він цього не мав і не має? Бо ж хтось обікрав його, хтось жорстоко обдурив!..

Золото... Батько надбав був чимало. Не промарнував нагоди, де можна було його захопити хоч пучку. Навіть грабував побожних ченців. Пурпур влади... Таж влади йому не могло бракувати й у своїх володіннях. А що рід їхній був родом чесним, з незаплямованим гербом, то при королівських дворах він міг би, при бажанні, досягти влади просто безмірної. Серце... Хіба ж не хотіла його пригріти, злити з своїм... може, й справді — одинока в світі... "блаженна діва у коханні", як сказав Брудерганс... Колумба?!

Де ж все те: і багатство, й влада, й особисте щастя в коханні?.. Де?..

— Пороздавав.. Відвернувся. Відпекався. Розкидав і розвіяв сам! — Аж заскрипів зубами. — Пороздавав продажним душам, рабам, наймитам і негідникам...

Ось — Лекерле. То ж — підлий негідник, що кожну іскру свого великого розуму й видатного таланту розпродував за монети й дорогі речі п'яним "своїм" і "чужим" панам? І цього хама, що хто знає, чи не отруїв його батька, він, Константин Анклітцен, колись вважав мало не побратимом, доброчинцем, боявся, що не зуміє винагородити його відповідно до міри його доброчинності супроти себе!.. Ще б пак не доброчинець! Випер з батьківського дому й поклав на дорогу десяток коржиків!..

Або той — "містечковий Пітагор в облізлих лисицях", "учитель", "мудрець"! Чому, власне, міг навчити цей маніяк, мономаніяк, що все життя у всіх природних речах шукав лише одного золота? Добре! Золота хоче кожен і кожен радо його шукав: один в порошках і рідинах, другий — на великих шляхах та по лісових гущавинах.

Але ж той "пекельний дід" поставив собі чисто ідіотську мету: злотом знищити злото, найти такий спосіб виробляти його, щоб згинув "ідол людства" й щоб повернути людям знову аркадійський вік. А яка аргументація? Мовляв: "Христос же знищив смертію смерть". Істинно: той "пекельний дід" блазень більший за Лекерле!

З огидою згадав їхні останні відвідини, коли минулої весни вони обидва приїздили до кляштора, "ще раз" йому дякувати та привезли Локі, якого кляштор не взяв, тому що пес вважатиме й далі за свого виключного властителя й пана брата Бертольда, а чернець не сміє мати ніякого індивідуального майна. Чи не на те вони обидва й пхали його все до кляштора? Справді, пожалуєш, що вже нема живого батька: той би їм "подякував" належно, коли б був довідався, що це ж вони переховували його сина!..

Думки снувалися, як зняте зі шляху осіннім вихором листя. Не були творчі, не були життєві чи життєздатні. Летіли безтямно в різні боки, одна одну наздоганяючи, одна одну нищачи. Немовби він взагалі не був здібний мислити логічно. Та ж Бертольд не помічав цього, бо ж, властиво, й не думав, лише знаходив форму своїх емоцій. Простяг руку до низької галузки й, злісно обчухравши з неї золоте листя, подер їх на шматки, зім'яв і кинув собі під ноги.

"Так зробив Анклітцен і з серцем прачки!"

Сонце вже сідало на дерева, але в кляшторі ще не дзвонили. Навколо стояла нерухома тиша, повна мертвого, запашного спокою, як це часто буває восени. Затихли всі пташки, ніби відчувши, що й спів їхній — зайвий в цім закінченім образі відпочинку перепрацьованої впродовж літа природи. Тільки в світляних снопах, що проривались між листям, танцювала мошкара свій нехитрий, мовчазний танок: вгору і вниз, ніби підкреслюючи даремність всіх поривань людини від землі у височінь.

І в Бертольдовій душі неначе відбувайся такий же безплідний танок злих духів. Коли б можна було на когось кинутись, м'яв би й душнв за горлянку. І, скрегочучи зубами, він таки її кинувся на карлувату грушку та щосили затрусив нею. І знову, мов глузуючи з його безсилої ярості, повним голосом зареготав над ним сполоханий з грушки ятлик. Бертольд аж підскочив від деревини, зляканий несподіванкою, але грушка, неначе з образи чи помсти, одною шпичастою галузкою вхопила його за комір. Він з силою висмикнув її й не помітив, що перервав собі на шиї волосяний ланцюжок, на якому носив заповідний материн хрестик.

Але злість не вщухала. Тепер думка перескочила на гостей, що "з ними носився" кляштор. Ось, той "сушений дом Цитринус". Нібито має за свій ідеал "рах"— вихвалюваний бенедиктинський спокій, а в дійсності ж не дає собі ані хвилинки спокою: літає сюди й туди. Блигомий світ: з Пізи аж у Фрейбург! А чого літає? По славу, по честь, здивування, похвали, які йому віддають аж до порушення кляшторної регули. І він — теж чернець, а отже — диви, як хизується славою. Хоч би ж та слава була — його слава, а то ж — лише його вчителя дом Алессандра!.. Да-Спіна, принаймні вигадав свої окуляри, в яких можна лякати горобців по Нарцисових городах, а ти ж, Цитринусе, що?.. — Не смієте вживати металу на очі!" Подумаєш, який авторитет з гарбузяним м'якишем!

І, не маючи сили панувати над собою, Бертольд сплюнув презирливо й обезсилений, помалу посунув до своєї келії.

* * *

З того часу, як у кляшторі жили італійські гості, одночасно з перепадами гіркої досади та шаленої злості Бертольда охопила й безнадійна апатія. Не мав смаку до праці й не міг себе ні до чого присилувати, це була байдужа розпука, отой страшний "дух жури", що його на перше місце поміж гріхами становить в своїй молитві Єфрем Сіріянин.

Вже й братія почала звертати увагу, що з Бертольдом щось діється. Питав і отець гвардіян: чи не заслаб? Умовляв порадитись з патером аптекарем, що був одночасно і за кляшторного лікаря. Тепер Бертольд скептично ставився до нього, одначе раду, напівнаказ гвардіяна мусив виконати. "Братові Бертольдові нічого не бракує",— був аптекарів діагноз. Тоді гвардіян поставив і свій: "Мудрістю переповнений, як бджола медом, брат Бертольд. І мусить він спочинути та думки свої в собі перетравити. Сказано бо: "Хто прибільшує знання, збільшує й гризоту" — "Et qui addit scientam, addit et laborem".

А Бертольд ніяк не міг "стравити свого меду", що був аж надто гірким. Думки його, ялові й безплідні, вимотували з нього всю мудрість і каламутилися від жури, злості, зарозумілості, гордині та відсутності страху Божого. Все ходив і ходив по осиковій алеї, немов хотів наздогнати й піймати невидимий клубок. що не розмотувавсь, а лише заплутувався, втікаючи до невідомої й безрадісної безодні. Та всі шукання були ні до чого, так само його прохідки вперед та назад попід тремтячими осиками. І, як пройшовши в один кінець, він враз міряв ту алею кроками назад, так повертались і його думки все до одного й того самого: до "ченця-вартівника", котрий був приніс йому на мить несказанну радість, а потім враз, може, й назавжди забрав її.

А той і справді немов зник, як передсонне маріння: от ясно бачиш його нерозплющеними очима, а лише глянув — і не лишилось найменшого сліду. Так, не було видно ніде світлобородого скриптора Цірінусового. Ні в церкві, ні в рефектарії, ні серед братії, ні при повторних відвідинах гістьми його лабораторії. Не чути було про нього й мови між ченцями. Лише одного разу випадково почув Бертольд, що хтось назвав його князем. І це на хвилину обрадувало його: такий, дійсно, не може бути з черні, лише з близького Бертольдовому стану.

Однак було видно, що сам Бертольд не міг насмілитись когось запитати про того дивовижного гостя. Здавалось, що з першим словом про нього для всієї братії стане ясною Бертольдова глибока таємниця, єства якої, однак, він і сам не розумів вповні. Але ж йому було очевидно,

що таємниця існує, що вона належить лише їм двом і ніхто інший не смів би цього навіть припустити, бо ж ця тайна була інтимнішою навіть за тайну першого кохання.

І через ту таємницю Бертольд жив і не жив. Був у безперестанній тривозі. Чигав на ту солодку хвилину, що таки ж мусить його привести бодай до випадкової зустрічі, котра мусить висвітлити все й привести його душу до рівноваги. Й тремтів, що гості можуть несподівано від'їхати. Тепер вже сам Бертольд перетворився на "ченця-вартівника", бо ж вартував і вдень і вночі напружено хвилину зустрічі. А що його думки скупчувались лише на цьому та на власній особі, то він все більш вороже дихав на всю братію, часами відверто гребував нею, бо ж почуття погорди до ченців і взагалі до всіх людей зростало та й зміцнювалось в душі.

Якось, виходячи з парку, він зачув розмову двох братів, що говорили, як тепер стало звичаєм, лише про гостей та їхні оповідання, причому говорили й так, що раніш легко самі б відчули "гріх празднословія":

— От, брате, нам би такого гвардіяна!

— Якби ж то, брате! Дом Цірінус не так би повернув справу...

І в Бертольдовій душі зненацька ворухнулось приспане почуття ніжності до патера Герхарда, що ставився до нього так, як ніколи не ставився й рідний батько. Але ж те добре почуття враз змінилося на інше. "Нерозумна череда баранів вічно шукає нового ватажка"!.. А, зрештою, коли ж людство було кращим? Аж соромно почувати себе людиною, коли люди, хоч і створені за подобою Божою, такі загалом мізерні сотворіння. Та ж не всі... Між ними є й одиниці вищі. Вони мають більшу силу, що вже тим самим надає їм право не рахуватись з тією сірою масою овець на двох ногах!.. І навіщо себе пригнічувати нікому не потрібною скромністю, котра лише заступає правду? Чому ж гвардіян, і

аптекар, і брат, що пише кляшторні аннали, можуть його звати "славою кляштора", а сам він не насміє сказати собі щиру правду про себе?

— Брате Бертольде, ти — єдиний у нас,— говорить Нарцис.

А так. Певне, що — "єдиний!" А тому й почуває він себе скрізь і всюди одиноким, тому й не може бути в тій спільній череді. Тому й на може стояти з ними нарівні, на одній площині: він може бути лише над ними, поверх їх, вгорі, високо...

І, коли думки докочувались до цього пункту, Бертольд заплющував очі й відлітав мрією в інший світ. Тіло його дрібно тремтіло, мов у пропасниці, але він відчував дивну насолоду. Здавалось, то тріпочуть розгорнені велетенські крила, які нечутно підносять його в безкраї простори, а з тих недосяжних висот він ледве бачить маленьку землю й повзаючих по ній комашинок чи хробачків — людців.

Ці пароксизми самозахоплення раз у раз закінчувались повним висиленням, щоразу він був розбитий і ослаблений, як після справжньої болотяної пропасниці.

Одного разу, занесений мрією, він безсило сперся об стіну обори. Рука, шукаючи опертя, несвідомо посунулась по якихсь дошках, але не могла затриматись на гладенькій поверхні. Бертольдові здалося, що він буяє над безоднею. Безоднею внизу, й безоднею вгорі. Спирало дух і хотілось розіпнути рясу, щоб мати більше повітря. Фіалковим вогником пробігло в думці: "Так, мабуть, почував себе Люцифер, коли стрімголов летів з неба..."

Вжахнувся зробленого порівняння, але почув насолоду, що заливала всю істоту. Все дужче щось велике й солодке захльостує його... нема чим дихати...

А думка, як сині блискавки, вирує в голові: "Летів з неба, але як незрівнянно високо підлетів понад всіма тими, що повзають на землі! Яка безмежна віддаль між його духом і людськими душами!.. Летів у безодню з неба,— і долетів. Бо ж таки досягнув свого: вилетів над землю і його ім'я житиме вічно. Ві-ч-н-о!.. Як і Боже.

— В-і-ч-н-о! — прогналося голосом розбурханого моря у верховіттях дерев, що нараз зашуміли під дужим подихом вітру. А в тім шумі він вчув хвилюючі срібні дзвіночки. Такі радісні, такі близькі. Прислухався: хтось постукав міцною рукою в дошки.

Бертольд опритомнів. Похапцем застібнув комір ряси. Здалось йому, ніби щось холодне побігло по нозі додолу, але не звернув уваги, що на шиї немає його хреста. Почував себе все ще, немов з просоння. Почув новий стук і збагнув, що він стоїть, спершись на дверцята, що ними можна було пройти на кляшторні городи з обори. Сюди виходив лише один брат Нарцис — годувати взимку сарни. Але великий, поржавілий ключ стримів з цього боку. Поки Бертольд розглянувся, ще раз почувся стук. І здалося йому, що хтось стукає не в ці вузенькі дверцята, а просто в його серце. Забув про те, що ніхто з ченців не смів ходити цими дверцями, й повернув ключ.

Легко, без жодного звуку відтулились благенькі двері, а за ними стояв і трохи прижмурювався той — золотобородий чернець.

Пал і холод окутали Бертольда. Затремтіли ноги. Не міг би сказати, які почуття залили його душу. Не міг добути з себе слова, щоб привітати прохожого, навіть не згадав про звичайну побожну формулу.

А "вартівник", як тоді в лабораторії, всміхався й говорив очима: "Ну, поклич же! Як же я піду, не кликаний?"

Бертольд запросив рухом руки, й гість переступив поріг. Входив урочистим кроком, немов ішов у процесії. І знову десь тут же

задзеленчали срібні дзвіночки, аж Бертольд оглянувся: де гвардіянова сарна? Однак навколо не було нікого. Та гість зрозумів Бертольд і в рух і голосом лагідним, тільки трохи гортанним і ледве помітно детонуючим промовив:

— Це я, брате мій!

Злегенька піднісши полу довгої ряси, виставив уперед праву ногу. На ній на кісточці, на залізнім обручику хитались два маленькі дзвіночки.

— Трапилось якось роздушити кузочку,— глянули Бертольдові у вічі прозорі, як чиста криниця, блакитні, як небо весняне, два вогники: — То щоб більш не було безпотрібного смертоубивства, ношу оці дзвіночки.

Та Бертольд слухає й не чує слів. Не вухо, душа п'є звуки чеканого голосу. Не тембр, а сенс — глибокий, таємний, прихований сенс — ловить він у тих модуляціях й відчуває, що з цієї хвилини прихожий чернець є той близький, свій, єдиний, з ким він може почувати себе, як з рівним. І чого б тільки не схотів від нього цей чернець, все для нього він зробить, не роздумуючи й не вагаючись.

А той ніби чує ще не сказану думку: "Брате Бертольде!"

Червоним рум'янцем вкривається Бертольдове обличчя: отже, він навіть знає й пам'ятає його найменння!..

— Брате Бертольде. Маєш там за лабораторією малу келію для фамулюса. Та ж не вживаєш ти її, бо не маєш і фамулюса... Чи не так? — усміхається лагідно й ясно. І цим усміхом бере Бертольдову душу, немов теплими руками обнімає.

— Так... брате... брате...

Бертольд і досі не знає навіть і найменння гостя, і його становище в ієрархічній драбині.

— Досі...

Це "досі" раптом стає перед уявою Бертольда якоюсь лінією, що поділяє його життя. Там, по той бік тієї лінії, — там безповоротне, далеке й нецікаве минуле. Тут—по цей бік того "досі" — палаюче вогнями, сяюче іскрами — нове, прийдешнє. Але як звати його? Як звертатись до нього,— міркує Бертольд і чує:

— Брат Бертрам я. Бертрамом зовуть мене люди: не маю чого під тебе скривати,— і всміхається знову, а очі дивляться кудись в далечінь, немов за межі життя і смерті.

Тепер Бертольдові ясно: вони зійшлись, бо не могли не зійтися. Вони — найближчі до себе й шукають один одного, немов з часів одвічних. А Бертрам на те відповідає лагідно й просто:

— Так от ми й зустрілись нарешті. Але не здивуй мене, брате. Втомився трохи я. І безконечними мандрівками, і марною пошаною людською, якої — сам, здоров знаєш, не важко здобути.

Отож чи не дозволив би брат Бертольд, коли буде можливо, відпочити йому, Бертрамові, якусь часинку в тій келії, що для фамулюса за лабораторією? Перешкоджати в праці він братові Бертольдові не буде. А може, коли й думку нову підкаже, бо ж, не хвалячись, сказати може, що він, Бертрам, досвід деякий має, як з вогнем поводитись.

— Тільки ж, щоб мій відпочинок був правдивим відпочинком, зроби, брате, мені ласку й не кажи про це нікому. Ані братові Нарцисові...

Тільки всього?.. Чому ж цього не може пообіцяти Бертольд?

— Звичайно.

IX. SULFUR FLORIBUS MORS EST

Задушливу сутінь ще тісніш згущало

Олійне сяйво синьої лампадки,

Що в пітьмі сій з'ясовувала все.

Є. Маланюк

І почалися для ченця Бертольда химерні дні. Дні захоплення, піднесення, напруження, мов після безнастанного оп'яніння. Думка не лише ожила, але ж справді стала мов туго наточена пружина. Працездатність неймовірно збільшилась. Обрії прояснились й на духовному виднокрузі щораз сяяла й притягала нова зоря. Праця мов горіла в руках. І в тім процесі праці, що захоплювала його цілком, понад усе виносила у недосяжні вершини ідей та мрій, не міг зауважити Бертольд одного, що в дійсності було найголовніше... Тільки тепер впізнав Бертольд безмежну радість щільного єднання двох душ, злиття докупи двох вишколених розумів, силу колективної логіки обдарованих умів.

Яка велика, яка прекрасна сила — друг, що на нього можна спертись, покладатись, як на самого себе, або навіть і більше!

Бертрамова ерудиція видавалась Бертольдові безмежною. Він був і алхімік, і філософ, і гуманіст. Знав також і речі світські, лицарські. Що ж до логіки та діалектики, то Бертольд твердо вірив, що другого такого немає в світі. Безперечно, в товаристві такої незвичайної істоти будуть одкриватись несподівані й осліплюючі обрії!..

Але ж у тім єднанні з італійським ученим було й щось, що часами, бодай на хвилину, неначе набігало грозовою хмаркою на цих сяючих обріях. Хто був брат Бертрам? Який зв'язок існував між ним і тим таємничим портретом в замку Анклітценів? Що було те, що з дитячих літ в'язало їх докупи, дарма що лише тепер Бертольд довідався про існування реальної істоти, котра раніш видавалась йому тільки згадкою про когось, вже не існуючого.

На всі обережні Бертольдові питання була хоч ніби й докладна Бертрамова відповідь, але ж відповідь така, що з неї не лишилось жодної окресленості. Дізнався Бертольд лише те, що рід Бертрамів так давній, що "майже вічний", та що Бертрамові родичі й кревники розсипались по всьому світі. Тож нема дива, що якийсь з його близьких міг появитися і поміж Анклітценовими попередниками. Бертольд мусив задовольнитись цими поясненнями й рідко повертав до думок про це. Та й справді: хіба ж йому мало того, що він тепер мав? А зайві думки та медитації лише перешкоджають праці, котра мусить привести його до таких наслідків, що ім'я його стане на віки вічні незабутнім. Бертрам це йому безперечно забезпечує.

Щоправда тепер, відданий своїм почуттям та думам, Бертольд майже забув, що він — у кляшторі. Коли ж і приходив до церкви на службу Божу, то лише на те, щоб ще якусь хвилину бачити брата Бертрама, котрий в хвилини загальнокляшторних побожностей ніколи не лишався в Бертольдовій лабораторії. Але Бертольдові нетерпеливилось: служби він не чув, як колись не чув капеланових казань, а, пильнуючи Бертрама, помічав, що й той у церкві, чи взагалі при людях, неначе зовсім мінявся, немов якось вицвітав, стаючи подібним на кожного звичайного ченця. Видимо, що й Бертрама мало притягали до себе побожності, бо ж коли при закінченні служби він виходив з костьолу, а Бертольд поспішав до лабораторії, щоб наздогнати його,— завжди спізнявся: Бертрам вже був там. Між братами й погляд Бертрамів був не той, такий самий, як і для всіх інших братів: і мова була сіра, безбарвна, не захоплююча, навіть не така досконала по формі та логічній концепції. Та що там, навіть і тембр голосу помітно

змінювався й не було в ньому отієї своєрідної детонації, до котрої так звик Бертольд і котра відразу переносила його ніби в інший світ. Ніколи не чував Бертольд при людях і милого дзвону ніжних Бертрамових дзвіночків. При людях, хоч щодо цього вони не домовлялись, ніколи й нічим жоден з них не виявив своєї взаємної близькості: навпаки, при погляді збоку здавалось, що між ними взагалі не було жодного знайомства, а більшість ченців були певні, що вони ніколи не сказали один одному й слова. Та це б і не видалось нікому дивним, бо брат Бертольд тепер став як схимник: він лише коротко відповідав братам на запити, сам же ніколи й ні з ким не починав розмови. І справді, що могла йому дати балачка з "одиницями з маси"? — як тепер часто в думці Бертольд називав братів, або ж і взагалі окремих людей.

Бертольд так привик бачити біля себе Бертрама, котрий, здавалось, ніколи й не виходив з його лабораторії, що інакше й не уявляв собі свого життя, як лише з ним в товаристві. Часами вони мовчки працювали кожен над своїм, часами Бертрам сидів задуманий біля вікна й уважно вдивлявся в небо.

— Бачить небо відслонене. Бачить і всі таємниці його,— міркує Бертольд і чує, як серце наповнюється невимовною любов'ю до єдиного й вірного друга. І за думками про нього Бертольд не помічав нічого й нікого довкола.

А тим часом безперечно дещо змінилось за цей недовгий час, що в кляшторі гостювали італійські ченці. І коли б Бертольд не був цілком заглиблений в своє дивне щастя, то він помітив би, як змінилось відношення братії до нього, зауважив би також, що брат Нарцис уже не носить йому квіток, та й взагалі ніколи не заходить до його лабораторії, побачив би й те, що брат Криспін та патер Сильвестр просто оминають його, коли з ним здибуються. Взагалі помітив би, що довкола твориться щось для нього прикре й неприязне. Та ж Бертольд не бачив нікого й нічого. Єдину явну прикрість робив йому жебрак Абель.

Ще раніш, як приїхали, з Пізи гості, появився він під кляштором. Тоді Бертольд навіть зрадів його приходові, бо ж дурник неначе приніс з собою частину його дитинства й замкових згадок. Але Абель швидко почав набридати йому тим, що, коли його — на заступництво Бертольдове — пустили до кляштора, він раз у раз вовтузився під вікнами його лабораторії та причитував якісь заклинання.

Коли ж приїхали гості, Абель став неначе одержимий. Тепер він вже ходив, як тінь, за патером гвардіяном, плакав, благав, повзав навколішках і кричав:

— Виженіть! Виженіть диявола!

Марно всі ченці намагалися заспокоїти дурника. Патер Герхард звелів навіть кільком отцям по черзі читати над ним екзорцизм, щоразу його переконували, що біса в собі він не має й що біс до праведного кляштора підступити не сміє,— не помогало нічого: Абель тягнув своєї.

Щоправда, це нікому не чинило шкоди, лихого нічого від нього ніхто не зазнав, юродивого ж тому й вважають за юродивого, що вчинки його не такі, як у людей нормальних. Тільки що патер гвардіян звелів принаймні на час перебування в кляшторі гостей примістити його в курені, де фра Нарцис ховав різне своє городницьке та садівницьке приладдя.

І Абель більш за всіх братів полюбив городника Нарциса. Слухався його, як розумний, звідусіль шкутильгав на його голос, навіть частинно помагав братові Нарцисові, виконуючи його нескладні доручення. І — не диво: дурник пристрасно любив квіти: розмовляв з ними, сміявся до них, співав і танцював для них. Пом'яті вітром пильно розгладжував руками, на тих, що перешкоджали рости іншим, сварився пальцем, поводячись з ними, як з дітьми. Та ж і поза квітами знайшов собі Абель у кляшторі іншого приятеля — славнозвісного на далеку околицю "Нарцисового" солов'я.

Давно вже виміняв старий садівник цю пташку у захожого пташника. Соловей же й справді був вельми цінний своїм сильним голосом та багатством модуляцій, "колін". До того ж співав і вдень, і вночі, бо нещасній пташці навмисне викололи очі, щоб вона жила у безнастанній пітьмі. Тоді ж, як фра Нарцис виміняв його, солов'ю було дуже кепсько: він хворів і пташник хотів уже викинути бідну тваринку на смітник. Чернець дуже уважно пильнував слабого, брав для нього ліки в аптекаря, як для людини, й поміг йому вичуняти. Йдучи ж працювати в садок чи в город, брав із собою коєць і привішував його поміж галузками дерен у затінку й біля квітучих рослин,— і соловей звеселяв старого своїми чудовими співами. Та ж цього було Нарцисові мало. Спираючись на те, що патріарх їхнього чину Франціск з Ассізі говорив проповіді про птахів, він випросив у патера гвардіяна дозвіл, щоб кожної великої п’ятниці приносити "свого" пташка до костелу. А що це бувало навесні, то звичайно сліпий пташок співав біля гробу Господнього й офірував Богові свою кривду, жалі й страждання, вчинені йому людьми, і виливав чудовим співом своїм хвалу Господові. Слухати його приходили й приїздили люди й з-за кілька десятків кілометрів.

От цього солов’я й покохав Абель усім серцем. Цілими годинами він розмовляв з пташкою, гладив її, брав у руки й годував комашиними яєчками, котрі навчився майстерно розшукувати скрізь, і на кляшторних землях, і поза кляштором. Не диво, що часом, коли соловейко довго не хотів співати, то Абель, починав сам дуже майстерно його наслідувати, ніби викликаючи на розмову. Взагалі дурник мав добру пам’ять до мелодій. Тому він швидко навчився й пісень Нарцисових й співав їх слабеньким, але приємним голосом, немов розумна дитина.

І з кожним днем фра Нарцис все дужче прив'язувався до вбогого Абеля. З часом же, коли фра Нарцис побачив зміну вдачі брата Бертольда, зауважив його байдужість чи навіть ворожість до себе, він все дужче переносив на Абеля свою любов, якою раніш так щедро наділював Бертольда.

Одного дня, назбиравши комашиних яєць для сліпого солов'я, Абель підходив до "сарніх дверцят", котрими фра Нарцис дозволив йому виходити в обору, й побачив Бертольда з Бертрамом, що йшли помалу й жваво дискутували. Дурник впав у такий неймовірний шал, що його несамовиті вигуки долетіли аж до Нарцисових городів. Однак, коли старий садівник придибав до ворітець, то знайшов під ними лише одного Абеля, що бився в траві, в захваті "чорної хвороби". Хворого віднесли до інфірмару, а патер Герхард звелів уважно пильнувати, щоб Абель ніколи не здибувався з чужоземними гістьми, бо ж, як запевняв отець фізикус-аптекар, "чорна хвороба" може легко перекинутись і на цілком дужих, що побачать захват немічного. Абель же, коли вже прийшов до тями, плакав і стогнав, що він бачив самого диявола.

Тим часом таки ніби й справді десь поблизу перебував нечистий. У всякому разі, в кляшторних стінах помітно збільшились його впливи. Між ченцями не було згоди. Почалися скарги, наклепи, переказування меншими старшим різних пліток. Патер гвардіян раз у раз мусив розглядати якісь суперечки, й це забирало мало не весь час. Не було також порядку і в кляшторнім господарстві. Часто виявлялась небувала недбалість ченців, що ставились до своїх простих обов'язків абияк. То брат конюх допустить, що майже всі кляшторні коні заслабнуть на коросту, аж виїхати за кляштор осудовисько. То брат-птахівннк не доглядить, що в курнику продрали куниці дірку й одної ночі — чи то вони, чи тхори передушили мало де всі несучі кури, аж довелося посилати в місто, "на торжище" за яйцями. То брат-економ, що мав одного часу висушити на ташах пшеницю і повичищати всі закроми від кузок, допустив, що останні неймовірно розвелись на велику шкоду кляшторних запасів. А тим часом раніш мовчазний і спокійний кляштор тепер до пізньої ночі гудів у зайвих балачках, суперечках і сварках, що цілком не сміли б бути в його стінах. Вправлена в стриманості й самовідмові чернеча вдача немов повертала знову до призвичаєнь невпорядкованої, бурхливої вдачі звичайної, світської людини. І хоч покути йшли за покутами,— справа не тільки не кращала, а гіршала: вже чимало ченців майже відверто почали противитись наказам

гвардіяновим, вважаючи його невідповідним керівником кляшторного життя.

Навіть найплохішого з плохих — брата Нарциса збаламутив спокуситель роду людського: брат городник прийшов до отця гвардіяна не дозволу прохати, але "оголосити свою волю", власне своє рішення, що відтепер "він не може й не хоче" спати під кляшторним дахом. Ночуватиме ж вкупі з Абелем в свойому садівницькому складі-курені, дарма що вже заходив підзимок, а старий Нарцис ледве волочив свої намоклі ноги.

За останній час старий брат Нарцис взагалі дуже змінився. Колись найрадісніший з усієї братії, він тепер здебільшого сумував, всіх сторонився, майже ні з ким не говорив, окрім Абеля, брата-шевця та найстаршого зі всіх ченців — отця Сильвестра. До Бертольдової лабораторії та бібліотеки не заходив зовсім, а з братом Бертольдом явно уникли зустрічі. Коли ж дехто з ченців, помітивши це, хотів подражнити старого й запитував, чому він не носить в лабораторію квітів, старий роздражнено відказував:

— Занадто смердить сіркою в тих лабораторіях. Ні я, ані квіти того духу витримати не можемо. Бо ж і в мене, як і у кожного християнина, від сірки голова болить... навіть аж до смерті.

— Бо ж таки фра Нарцис — і сам квітка з саду святого Франціска,— говорив на це добрий патер Герхард,— сірка ж квітам смерть,— і перекладав: Sulfur floribus mors est.

Але тепер, коли брат Нарцис, без огляду на чернечу регулу, з'явився у нього з "своєю волею", патер гвардіян стривожився.

— Що тобі трапилось, брате? — питав його наодинці. — Чи може ти... — аж був стривожився від такого здогаду — чи, може, ти чимось

згрішив? Може, Господа чим образив? То покайся швидше, сину любий. І Господь тобі вибачить. Et dimittet tibi dominus...

— Радий би, отче всечесний, — відтанув під теплим гвардіяновим словом фра Нарцис.— Радий би найтяжчу кару прийняти, та ж не наді мною грішником, а над цілим нашим кляштором гріх висить. Виразно чую, ясно чую я: ось він вже тут. Так близько спокуса страшна, що, ходячи, всі ми рясою її мало-мало не зачіпаємо. І всечесний отець гвардіян — також.

Патер Герхард зсунув брови.

— Буде з нас, брате, вже й Абеля з його наріканнями та пророцтвами. Занадто поприятелював ти, сину, з нерозумним... Сам від нього нерозуму набиратись став...-—і патер гвардіян навіть не повторив сказаного в мові латинській.

Але фра Нарцис не змовчав:

— Може, кому й нерозумним Абель видається, та ж душу він має праведну. Бачить він те, що інші не доглянуть... навіть і в окулярах!

Аж розсердився вже на те патер гвардіян: замість дати полегшу братові, сам у гріх упав. А Нарциса за ті слова грубіянські послав до "келії великої покути". Коли ж сам цілком заспокоївся, пішов і сам туди, щоб висповідати винуватця: може, хоч так виміркує, що братові Нарцисові трапилось і яким чином можна йому допомогти в тій пригоді.

А другого дня оповідав отцеві спіритуалові патер Герхард:

— Старий, старий вже став наш Нарцис — квітка патріархова. На дитячий розум сходить. Треба, щоб братія поводилася з ним обережно, щоб ні усміхом недоречним, ні жартом невчасним хтось його не вразив.

Ані у найменшому! Це душа дитяча, а до таких належить царство небесне...

І справді, що іншого міг собі помислити патер Герхард, коли брат Нарцис признався на сповіді, що власними своїми очима бачив він сліди спокусителя в кляшторному саду, чи, певніше, в оборі? А особливо брата Нарциса боліло те, що, видимо, нечистий ловить в свої сіті брата Бертольда. Бо ж на мокрому після дощу піску паркової доріжки було видко, як ідуть сліди фра Бертольда, а побіч них — витислись сліди інші, не людські, одна нога — взута, а друга босе копито. Щоб пізнати, якого саме ченця були сліди, Нарцис покликав фра Криспіна, шевця. А чоботар, тільки глянув,— ураз пізнав, що підошви були ті, які він братові Бертольдові недавно підшивав.

— А от, щодо другого сандалія чи чобота, то це,— говорив брат Криспін,— не наш!

Та прийшла йому спасенна думка: як патер Цірінус відпочивав по обіді, Криспін тихенько пішов у келію гостеву, ніби подивитись, чи має він справне взуття,— і на хвилину "позичив" його окуляри. І тоді вони обидва: і Криспін, і Нарцис сам в окуляри на ті сліди дивилися. Та ж нічого ясного не побачили, бо все було видко в тих окулярах, але ж коли вони наводили скла на сліди, то сліди у них в очах розпливались. І що ближче до слідів окуляри присували, то менші сліди робились, немов від їхніх очей тікаючи. Тоді ченці не повірили своїм грішним очам, а покликали безневинного, Божого юродивця Абеля, дитину безхитрісну. І той дивився у скла. Та ж і він ще менше побачив: сліди або ж манюсінькі стають і з окулярів утікають, або ж десь туман диявольський набирається, очі слізьми заходить і все в тій "імлі сльозовій" розпливається. В той час і патер Сильвестр парком проходив. І, хоч він же й в окулярах нічого не бачить, так принаймні його на нараду покликали: повний-бо днями старець сей і пахотами мудрої святості обвіяний!.. І порадив мудрий патер Сильвестр якнайдужче молитися, бо ж відомо, що "рід сей, якщо це дійсно "він",— лише постом і молитвою вигониться".

Так і вирішили, щоб іти за порадою патера Сильвестра: будуть щиро молитися та насухо постити всі три. Брат же Нарцис з Абелем в саду будуть ночувати й нечистого чатувати. А, вловивши, виженуть його, мов того пса шолудивого, за стіни кляшторні...

Патер-гвардіян не сперечався й дозволив фра Нарцисові спати в садовому курені, доки витримає.

Та ж з лукавим не легка боротьба! Як той слизький вугор — водяний гад та змій стародавній, лише крутиться, з рук хрещених вислизує. Але в що саму келію Бертольдову, тобто в лабораторію його, він входить і що на путь загибелі він брата Бертольда підштовхує, щодо цього у ловців диявола не могло бути найменшого сумніву. Звідтіль-бо тепер цілі ночі червоне світло виблискує. Та й то ще не все. Щоб нечистого перехитрити, брат Нарцис з Абелем нагромадили під вікном лабораторії велику купу землі, щоб там, під вікном, лежала ніби для потреби, нікому не заважаючи. А тим часом вночі не раз і не два Нарцис та Абель, а іноді то й Криспін-брат на ту купу вилазили й вікно брата Бертольда пильнували. А щоб дурний не кричав з ненависті до диявола, велів йому брат Нарцис повен рот води свяченої набирати. Коли б же нечистого угляділи, мав Абель на нього тою водою порснути. Інакше ж мусив її не розлити, не проковтнути, аж поки назад до куреня не приходили.

І хоч ледве-ледве була освітлена синім світельцем лабораторія, ченці бачили таке: стоїть собі посеред покою брат Бертольд, руками вимахує , губами ворушить, видимо, говорить, лише що — за вікно не чути. А потім спиниться, лише головою хитає, притакує неначе йому тепер хтось говорить, а він тільки уважно слухає, не сперечаючись. Так то б ще нічого. Але ж далі побачили таке: впав брат Бертольд навколішки, руки зіп'явши, навіть окремі слова можна було почути, лише розібрати й зрозуміти годі, бо якісь занадто мудрі слова ті були. Таж стало свідкам безсумнівним, що то браг Бертольд з нечистим розмовляв і йому, дияволові, сповідався!

і знову нараду скликали й старого патера Сильвестра раду слухали. І порадив мудрий патер Сильвестр фра Нарцисові:

— На всякий випадок подай братові Бертольдові скибку хліба, сіллю, що на водохрещі свячена, посипаний. Звісно-бо, що диявол жодної солі не любить, а свяченої — то просто жахається. І хто з ним приятелює, також сіль перестає вживати.

Довго носив у кишені брат Нарцис сіль, на водохрещі свячену, та й щоразу шматок свіжого хліба з собою брав, коли сподівався брата Бертольда зустрінути. Але ж, як навмисне, скільки не націлявся, ніколи брата Бертольда не зустріне. Коли ж, нарешті, здибались, то, як лише руку в кишеню застромив, то й прикипів на місці: замість солі — в кишені великий гвіздок.

Кишеня продрана, а сіль з ганчірочки вся висипалась, ані зернини не лишилося...

Але брат Нарцис усе ще вельми фра Бертольда любив, й дуже він хотів його з біди визволити, а тому нічим не зраджувався й пильнував та чатував далі.

X. САТАНА НЕ СПИТЬ

Хоч виріс я, мов кедр, що вінчає Ліван,

То душа в мені похила, повзка, мов бур'ян.

І. Франко

Зненацька впало на брата Бертольда велике нещастя і в чорну журбу впірнуло його серце. І сам не розумів, чому, власне, це видалось йому такою страшною несподіванкою, коли ж він мусив наперед знати, що інакше бути не може.

Від'їхали італійські гості, а з ними й Бертрам. І Бертольдові здавалося, що світ став порожній, занімів і оглух. А в тім німім і глухім світі — сам Бертольд, як ранений, забутий в пустині... Нема нікого довкола. Нема того, що один заповнював увесь Бертольдів світ. Ще так недавно... А отже, не побачить вже його живого Бертольд ніколи. Лише уві сні. Справді: у сні Бертрам при ньому раз у раз, невідступно. Щоночі здибуються вони то в лабораторії, як бувало, то ось — сидить на Бертольдовім ліжку, немов Бертольдів сон стереже й чомусь загадково посміхається. І Бертольд не може дочекатися години, коли до сну підходить братія. А щоб заснути швидше й довше та міцніше спати, приправляє грішні ліки з соку недостиглого маку. Аж потовщав від сну, запух. І в недрімному стані дивився па все оспалими очима, байдужими до всього навколо.

Та час минав, і здорове тіло вимагало праці. Не хотів починати нічого нового, а в старих паперах знайшов розпочату ще у Фрейбургу, у фізикуса, трактацію. Читав її — й не розумів. Немов була чужа, але щось таїла в собі принадне й цікаве.

"Світло, розливаючись у матерії, викликує в ній рух, тим самим готуючи її до того, щоб дух міг діяти в ній. Тому вона (матерія) й перестає бути нерухомою..."

"Від змішування матерії з духом утворюється водяність. Дух та світло дають залежність (відношення). Матерія та світло дають олійність,.. Що ж є відношення (залежність?... Сіль, що..."

Читав, повторюючи по кілька разів, і не міг збагнути. Думки кружляли па поверхні, як осінній лист, і перемішували власною рукою писані висновки та міркування, що заплутаними стежками немов зникали десь за обрієм, вкупі з літерами, котрі виходили поза поле зору. І щодалі, то швидше. Ось все мигтить перед очима, як рій таємничих духів—елементалів, що тікають і ховаються в незбадані хащі, де не може їх наздогнати жодна думка...

Шпурнув набік аркуші й зірвався на рівні ноги. Простояв хвилину й знову заметався по хаті, як вивірка в койці. Шалена жура гризла його серце, що стискалось мов у залізних щемках. Втрачав силу панувати над собою. Став перед горном і зіп’яв руки до неба!

— Бертраме! Бертраме! Бертраме! — простогнав уголос тричі, мов закляття. — На кого ти мене покинув? Чому не взяв мене з собою! Пішов би за тобою, як вірний пес, як твій раб тілом і душою. Я ж — ніщо без тебе. А от же чую в собі щось велике. Щось незвичайне можуть створити ці руки. Але... лише тоді, коли ти, вчителю мій дорогий, будеш моїм натхненням... Вернись! Прийди! Благаю!..

Була повна тиша. Чорна ніч мов поглинула не лише риси й барви, але й всі звуки. Вкрала всі надії, увесь запал. Ба, ні! Ось раптом блимнуло червоне сяйво зірниці... І несамовитий, стихійний крик жаху розтяв, пошматував нічну тишу кляшторного саду. Цей передсмертний покрик вирвався під самим вікном Бертольдової лабораторії.

Кляштор заметушився. Ліхтарики, смолоскипи, мов світляні пташки, замиготіли в чорній пітьмі. Братія шукала, хто це кричав так розпачливо, — й знайшла. Під вікном лабораторії конав добрий брат Нарцис. Непритомного, внесли його до найближчої келії — до брата фуртіяна.

Довго брат Нарцис не подавав жодних ознак життя. А все-таки братові костоправові пощастило опритомнити зомлілого. Якийсь час дрібно-дрібно тремтіли його повіки, аж нарешті він розплющив очі. Слабим рухом відсунув плащ, що ним прикрили його, покладеного згідно з ритуалом святого Франціска, на соломі, просто на підлогу, й поглядом покликав отця гвардіяна. Ченці, що стояли півколом навколішках й тихо співали літанію конаючих: sancti angeli et archangeli... sancte Abel... стишили голос. Отець Герхард підсунувся до нього, не встаючи з колін, й обережно, як мати хворій дитині, підвів голову слабому. Зігнутий віком патер Сильвестр скинув свій плащ, згорнув його сувоєм й легенько підсунув під голову Нарцисові. Гвардіян

перехрестив обох і щільно прихилися до конаючого брата, відмовляючи над ним молитву розгрішення:

— Indulgentiam, absolutionem et remissionem peccatorum...

Але брат Нарцис напружився, зібрав останні сили й досить голосно промовив:

— Бачив!.. Я бачив його!.. Тут він знову!..

— Кого бачив, брате? Кого запитав отець гвардіян.

— Дияво... — несамовито розпачливо зойкнув Нарцис, але урвав на півслові.

Піна пішла йому а уст. У грудях, у горлянці булькотіло. Він хрипів, як людина, котру душать за горло. Підкинувся всім тілом. Випростався й глибоко врився в товсту верству соломи, ніби сховався від незримого страхіття.

В святочній тиші пролунав тихий і рівний голос патера гвардіяна:

— Відійди, душе християнська, зі світу сього в ім’я Господа Отця Всемогутнього, що створив тебе. В ім'я Господа Христа...

Різкий удар молотка увірвався в тиху молитовну хвилю. За ним другий-третій. Хтось нетерпеливо й уперто клепав у браму. На рух гвардіянових очей двоє ченців підвелися і нечутно вийшли з келії... Всі інші, закаптурені й мовчазні, схилились над мертвим.

Бертольда не було ні серед тих, що схилились над небіжчиком, ні між тими, що вийшли відчиняти браму.

* * *

Для несподіваних подорожніх, що прибули до кляштора, брат госпітальєр попрохав у брата келаря лише два келихи гарячого, заправленого корінням вина та два шматки намащеного медом хліба. Відомо-бо, що й вино так не розігріє охололого, як липовий мед. Жодних інших підготов до прийняття гостей не робили: мабуть, подорожні завітали на хвилину.

На ранній службі Божій, першій по братові Нарцисові, ченці зауважили в темному закутку чужинця, не з їхньої країни. На вигляд це був слуга. Інших чужинців у церкві не було, хоч брат госпітальєр вночі брав підкріплення на двох... Це турбувало братію й заважало належно молитись за душу померлого.

По службі Божій покликано до патера гвардіяна брата Бертольда. І хоч байдуже дивився на старого Бертольд, все ж таки не міг не помітити, як за що ніч піддався патер Герхард, немовби повернувся до кляштора по кількох роках мандрівки.

— Прочитайте, брате! — подав гвардіян Бертольдові листа.— Читай вголос.

В листі; писанім розбірним почерком, доброю латиною стояло:

"В ім'я пресвятої Тройці й святої заступниці нашої Діви Марії — Ерентруда, абатиса й служниця Божа, високодостойному отцеві гнардіяноні, кляштору францісканському під Фрейбургом, привітання побожне посилаючи, молитвам своїм себе доручає.

Насмілюся ним листом своїм превелебність твою, всечесний отче, турбувати, бо інакше вчинити не смію. Сестра наша у Господі Адельвіна, що в світі злопам’ятної слави наймення Колумби мала, вчора ранком, з волі Всевишнього, земну свою мандрівку скінчила. А перед тим, як

відійти в життя вічне мала видіння не інакше, як Господом їй послане, ясно бачила. Праведного життя та чистого серця була ця невіста Христова. Не тільки ми, грішні сестри її в Господі, це стверджуємо, але ж і сам його милість пресвітлий єпископ наш, і навіть свята інквізиція це визнали.

У видінні ж своїм передсмертнім бачила сестра Адельвіна, як з вашого праведного кляштора дим чорний вихопився й стовп вогненний за ним у небо звівся. При тому тілесним носом своїм огидний і богомерзкий сморід, явно сірчаний, сестра чула. Чула ще й гуркотіння, як голос грому великого, мов тисячу громів, докупи злитих. І бачила — по тім громовищі страшнім — як стіни кляштора вашого, мов стіни стародавнього Єрихона, розпалилися й порохом розсипались. І лишилася тільки та частина нави храмової, де святий вівтар. Та на цвинтарі вашім нерушена зостала могилка свіжа, на котрій віночок з квіток немортики.

І ще казала сестра Адельвіна: бережіться! Пильнуйте уважно, стёжками покори Божої мандруючи. Супротивник відвічний не спить! Між вас він блукає. Між вас блукає! — так небіжка повторяла".

Далі йшли побожні формули на закінчення листа.

Гвардіян простяг руку за листом:

— Гріх і нерозум, брате, нехтувати попередженням Діви праведної,— проказав він,— Чи ж не так?

Бертольд мовчав, схиливши голову. Вчував досаду: певне, почнуться якісь перешкоди в праці, котра саме вчора вночі, нарешті, почала оживлюватись, захоплюючи його колишнім натхненням. Так отже ж, вирветься ота Адельвіна чи Колумба! Колумба, що її ім'я ще так недавно грало неокреслено-журливими струнами його серця, тепер була йому

більш як байдужа. І те, що вже вмерла вона, не відбилось болістю в його серці. Навпаки, в голові гадючкою звивалася зла й глузлива думка:

"Але ж і дався взнаки той диявол ченчикам!.. Чого ж йому, Бертольдові, той нечистий ніколи не заважає? Про мене: хай би сидів у моїй лабораторії... принаймні роздмухував би вогонь у горні".

— Так, брате, будь там з вогнем обережніше. Сказано-бо: сатана не спить, а, мов той лев рикаючий, блукає, готовий поглинути...

Ледве вловлювало Бертольдове вухо гвардіянові навчаючі слова. В душі ж він кпив по-хлоп'ячому над гвардіяновими навчаннями й пересторогами. І звідкільсь здалеку його обвіяло давноминулим. Ось перед ним — замковий "Пілат" — джерело безупинно текучих, премудро-нудних навчань. А він — Бертольд... ба, ні — тоді ще Константин — слухає його цілими годинами, але ж таки достомитно не чує й слова... Не чув і тепер, лиш чекав на звичайне Герхардове закінчення:

— Йди ж у спокою, брате!

Але чекав марно: схвильований гвардіян ніяк не міг спинитись.

"Ну й розмоталася стара ветушка! Чисто псальми над мертвим вичитує",— переступав Бертольд з ноги на ногу. — ...Знайшла вже безсмертя, життя вічне...— знов за якийсь час відбилося в його вухах, й він тяжко зітхнув, а в духу глум задиркувато вишкірив зуби: "безсмертя блаженних", безсмертя кляшторних рефектаріїв. Там про цих "безсмертних" день у день гугнявлять, поки братія давиться немащеним горохом. І на кожен день року — мало не з десяток їх, тих "безсмертних", припадає. Тільки ж що навіть і той, хто їх описував, напевне про них уяви не мав..."

Іронія переходила її сарказм і пересмикувала його думки. А гвардіян все ще "вичитував". І раптом Бертольдові стало так ясно й самозрозуміло, що правдиве безсмертя не те, що його здобули "вмерлі за свою правду". Ні, безсмертя належить тим, котрі за "свою правду" вміли й мали відвагу посилати на смерть інших, не зважаючи на всяку мізерію довкола, йшли вперед, до своєї мети, не помічаючи маси покірних їхньому наказові рабів. Герой Македонський... Цезар... Карло Великий... Це — справжні безсмертні — і поза чернечими рефектаріями. Це —— герої, напівбоги, що здобули собі вічне життя через смерть інших...

Барви, образи, рухи — як шум на водоспаді — бушували в Бертольдовій уяві. Мінились, миготіли, осліплювали. На хвилину перед очима зачервонів пурпуровий плащ, змучене, кротке, божеське обличчя. Зв'язані руки, терновий, закривавлений вінок. Тихим відгуком, мов тінню голосу, десь далеко зітхнуло: "Ecce homo..."

Але те шепотіння враз вкрила хвиля переможних вигуків, що злилися в один тріумфальний рев тисячоголового натовпу: "Ecce deus!"

І на темному небі, небі віщуючім громовицю,— засяяла розпеченою міддю, облита сяйвом, сліпуча, велетенська постать: міцний, голий боєць переможець. Залізні м'язи. Волова шия. Бездумне, низьке чоло, бездушні, гордо-злісні очі. Схрестивши масивні руки па широченних випнутих грудях, твердою ногою і стояв той атлет на земній кулі, сповненій безпросвітною темрявою. А з темряви ревло:

— До дідька милосердя страхополохів! Геть із почуттям слинтяїв!.. Варавву!.. Дай нам Варавву!

Бертольд хитнувся й вхопився за руку гвардіяна.

— Ти хворий, брате? Чи, може, не спав?.. Що тобі?..Ну, йди вже в спокою. Тільки ж— чуєш?— як отямишся трохи, то віднеси зараз же гадючнику з сіллю патерові Бертрамові, що повернувся до нас уночі...

"Бертрам" — мов вибух, вдарило Бертольдові в тимпанні перетинки.

— Бертрам тут!..— Метнувся, але ж тепер вже патер Герхард затримав його на руку:

— Мило мені бачити, брате, милосердя твоє, що рветься до послуги, як олень прагнучий до джерела водяного. Але дай же доказати... Пошкодив собі патер Бертрам ногу в дорозі, й костоправові — братові — не схотів її показати, дарма що видко по всьому страждання його. Аж в обличчі змінився — тяжко й пізнати: мов і він — і не він! Просить лише твого чудодійного ліку з гадючника, що ним ти поміг патерові Цірінусові.

Весняною повінню затоплювала серце Бертольдове бурхлива радість. Кров булькотіла в скронях, рум'янець залив оливкове обличчя, рожевіли думки. З великим зусиллям примушував себе стояти на місці, радіючи всім своїм єством, що тепер одверто, з наказу самого гвардіяна він буде невідлучно при найдорожчій для себе істоті.

— Не кидай його,— докінчував патер Герхард,— коли треба, то й уночі. Будь йому за янгола-охоронця...

* * *

Вхопивши слоїчок з готовим ліком, Бертольд притиснув його до серця в своїй лабораторії, як приятеля, що привернув йому втраченого друга. Поглянув на світло: лік був прозорий, мов учора приправлений. Сяючи радістю, мов серпанком прикрита ліхтарня, Бертольд швидким кроком вийшов на коридор. Було перед полуднем, але темні хмари затягли сонце й під довгими кляшторними склепіннями стояла напівтемрява. Дзвонили кляшторні дзвони. Тихими повільними кроками

в поперечнім коридорі посувались парами ченці. Каптури затуляли їхні обличчя, руки сховані в рукави, голови схилені. Бертольд, захоплений власними почуваннями, влетів у сумний провід.

— "Куди ж це вони? Таж на обід не ходять, і півдня ж ще нема?!"

Притримав за рясу останнього з проводу, що йшов сам, без пари. Був це патер Сильвестр,малесенький, зігнутий довгими літами. Він повернув свою суху, мов у мерця, голову, що трусилась на тонкій, жилавій шиї й трохи відсунув кобку назад. Безбарвні, колись блакитні очі глянули на Бертольда сумно й темно.

— Куди?.. Молитися за праведну душу брата Нарциса...

Нарциса, що саме тебе любив найдужче зі всіх братів,— зашамкав патер Сильвестр, поки похід на хвилину затримався, щоб дати першій парі ченців час ступити в присмерку на сходи.

Йдемо молитися, щоб душа Нарцисова праведна і за нас, грішних, заступилася перед престолом Всевишнього. Ставай, брате, зі мною в пару.

— Не можу. Поспішаю до слабого,— сухо відказав Бертольд.

Старий глибоко вірив в найбільшу силу молитви до тих, хто "в пахощах святості" закінчив своє життя й ще не був канонізований: в перші часи, коли ці праведні душі приходили в рай, їх ще не обтяжувало безліч прохань живих на землі істот, а тому саме на початку свого перебування в раю їхнє заступництво було, мовляв, найпевніше.

— Встигнеш, брате.. А такої нагоди пропустити не смієш. Брат Нарцис належить до святих, адже і сам добре знаєш.

Бертольд не відповів нічого й повернув в другий бік коридора, а патер Сильвестр лише зітхнув, насунув каптур глибше і поволік за походом свої застужені ноги.

"Брат Нарцис? — ворухнулось у Бертольда щось бліде й невиразне на самому дні душі. Але яка ціна й любові, й святості такого темного наївняка?" —й на тому розвіялась без сліду згадка про доброго садівника. Й, вже вийшовши з кляшторного корпусу в дворище, під голосом густих дзвонів, ще раз вернув думкою до небіжчика: "Моліться самі за "свого" брата. Анклітцен не має "братів" поміж темною челяддю". І радісний — він ступив у келію брата Бертрама, пожадливо шукаючи привабного погляду тих любих, сяючих блакиттю очей.

XI. БЕЗСМЕРТЯ

Дурно не дає дарунків ворог.

Леся Українка

Бертрам нізащо не хотів дозволити, щоб його оглянув брат фізикус. Казав:

— Офірую неміч свою і терпіння свої тому, хто послав їх мені.

Нога ж його, мабуть, була пошкоджена чимало, бо минув і великий піст, минув і Великдень, а Бвртрам все ще не вставав з ложа. Про те, щоб ходити не було й гадки.

Коли ж братія висловлювала йому співчуття, дивуючись його великій терпеливості, він з покорою говорив:

— Слаб чоловік і мусить все витримати, що посилає на нього дужчий.

Коли ж його хотіли запричастити бодай в ліжку, аж жахався, відмовляючись:

— Не припушу того, щоб, безвладно лежачи, творились речі такі.

Вже аж навесні, коли яблуневий квіт запашним сніжком перекочувався по широкому подвір'ю та садах кляшторних, тільки тоді вийшов уперше Бертрам з Бертольдом у сад. Довго йшли вони з перепочинками, поки дійшли до їхньої алеї, що вела в прозорий ще осиковий гайок. Бертольд підпирав, несучи на собі значну частину ваги Бертрамового тіла — несхудлого й незміненого хворобою, але, якогось неприродно легкого, як видавалося Бертольдові.

Йшли й продовжували почату ще в покої розмову.

— Не дивуйся щирості моїй, брате, але повторюю: так, я всією душею ненавиджу тих, що їх звуть пригнобленими, всіх тих, що на них кажуть: скривджені. — Але ні злості, ні обурення не було чути в його голосі, як в голосі проповідника, який ненавидить не зло чинящих, але саме зло.

— Бо ж треба зрозуміти, що не ті, котрі чинять так звану кривду, несуть за це провину якусь. А ті, що під ярмо шию покірливо підставляють, а потім стогнуть. Винна сама кривда, що вона існує в світі, а також і ті, що насильство приймають.

—Хіба ж не сказано, брате: "Прийміть ярмо моє"?

— Сказано. Багато дечого сказано. Але ж треба знати, що й про кого сказано! Тут мова про тих, хто в покірливім рабстві в ярмі своїм бачить своє щастя. А це ж проти природи, проти думок створителя. Бо ж всі, від праматері Єви починаючи, й до тебе самого, брате мій,— усміхнувся лагідно,— всі лише власного щастя шукають, не оглядаючись на інших.

І, помітивши протестуючий Бертольдів рух, посміхнувся ще приязніше:

— І це — слушно. І так мусить бути. Бо ж коли Бог створив природу й світ, то й всі закони світу того створив так само він. Як же можна сперечатись проти законів тих? Все, що людина потребує, є законне. А ви говорите: гріх! Хіба ж не віримо ми, що рай є місце радості вічної, щастя безконечного? Таж як же ми тікатимем від радості, від щастя свого? Щастя ж та радість лежить насамперед в задовільненні всіх бажань і всіх потреб наших. А самовідречення, так звані обов'язки всякі, на дозвіллі вигадані, однаково, як і страждання, неміч, смерть — це є лише кара за гріх первородний. Кара жорстока, нема чого казати, кара, що несправедливо падає не на тих, що її заслужили, а так собі — з нічого нич. Чому, наприклад, оця билинка, що я наступив на неї ногою, мусила загинути, а сусідня — ні? А тим часом все хоче й має право жити. Більше того — все хоче жити без кінця-краю, безконечно. Тобто прагне безсмертя? Ти, здається, казав мені, що колись думав про це. І слушно думав, скажу тобі! Слушно...

Бертрам довгим поглядом заглибився в Бертольдові очі. І здавалося Бертольдові, що бачить брат той і всю душу його, й всі думки його, аж до найглибших, аж до найпотаємніших. Бо ж напевне пам'ятав Бертольд, що нікому тих своїх думок "про нікчемність безсмертя в рефектаріях кляшторних" не казав, пам'ятав, що навіть вагався: чи торкнутись цієї теми в розмові з Бертрамом, чи ні. Й тому він відказав якось розгублено:

— Безсмертя... вчителю... часами здається мені, що його взагалі нема.

— Але... Але! Що ти говориш, брате мій?! Безсмертя не може не бути. Подумай логічно: коли є смерть, то мусить бути й безсмертя: це ж — антиподи, на яких тримається весь світ, життя вічне, це й є те саме безсмертя. Але треба збагнути, в чім воно. Треба йти до нього просто, справним шляхом. Для нього можна офірувати й варто офірувати все, бо

є, розумієш, брате мій, безсмертя в істоті своїй нічим не гірше за життя, тільки ж що воно довше за життя, а іноді може переходити аж у вічність.

Обидва спинились на кляшторному цвинтарі.

Рівні, всі однаково сірі кам’яні плити, лише з найменням та датою смерті накривали ще не зовсім зелені могили. Бертрам широким жестом показав на них:

— Ось перед нами зграя, що досягла свого безсмертя! — в його голосі була відверта іронія. Саме такого, як заслужили своїм життям. Прожили вони її духовному спокою, покорі, співаючи псальмів навколішках, без боротьби проти всякого насильства, яке на них накладали інші. І що більший був той тягар, то нижче схилялись вони, як верблюди, щоб насильник міг зручніше для себе наложити ту вагу їм на горби. За життя їх ніхто не знав поодинці, але всіх гуртом, й по смерті так само поховано їх рядочком в гурті, а моляться за них безіменно, мовляв — "наймення їхні ти, Господи, сам знаєш". Щоправда, наймення їхні десь записано до кляшторного "memento", але ж записано, власне, зовсім не їхні наймення, з якими зв'язане було попереднє існування їхнє, батьків і дідів їхніх, тобто всього їхнього роду, котрий уже в самій ідеї своїй містить й ідею безсмертності. Ні, їм одібрано той зв'язок, перервано родову їхню нитку й записано "псевдонімом чернечим". А ті псевдоніми були такою ж умовною одежиною їхньою, як чернеча ряса, що вкриває вдачу, особу, індивідуальність ченця, нищить в ньому "одиницю", одиницю, котра тільки й може бути чимось у натовпі й понад натовпом. Чи ж не так, лицарю мій, Константине Анклітцен?

Бертольда всього пересмикнуло: як давно вже ніхто не називав його так? Як давно вже були порвані всі зв'язки з його прадавнім славним родом, в якому також кожен був "одиницею", що стояла над масою, над натовпом?

— І що ж: ти тужиш за таким безсмертям, з записом у кляшторнім "memento"?— аж засміявся Бертрам.

Більш серцем, як вухом вловив Бертольд те глузливе запитання. Й рішуче труснув головою:

— Нізащо! Навіщо ж тоді жити?

— Істинно. За таке життя нема за що й нема кому дякувати! — підтвердив Бертрам. Обидва на хвилину замовкли й мовчки пройшли ще трохи вперед.

Коло останньої в ряді могили, майже на самому березі повного води потоку, розлились білою повінню сяючі зорі нарцисів. Білий килим вкривав чималий шматок луки, аж до природою видовбаної печери в скелі, що починалась зараз на кладовищем. Окремі гостряки й уламки цих скель потім переходили в гірський масив, вимальовуючись на темно-фіалковому тлі шпилькового лісу неясно закресленими постатями. Немов кам'яні ченці в рясах стояли тут на нічній молитві та в глибоко-непорушній контемпляції, серед темних сосон та щойно оживаючих ніжнолистих модрин.

І там, під тими постатями, на межі містичної луки, серед повені іскристих нарцисових хвиль, між сірими плитами, між світло-зеленою рослинністю, неначе вставав з домовини мертвяк, пригрітий теплим сонечком: то виринала й знову потопала розкуйовджена Абелева голова. Нехай хоч що діялось надворі: і в дощ, і в завірюху, й у хуртовину, і в заметіль Абель щоденно, не пропускаючи жодного дня, приходив до брата Нарциса.

Приносив невеличкі, виключно з самих солом'янок сплетені віночки. Заміняв припорошені чи пошматовані вітром новими, незмінно кладучи принесений вінок на те саме місце: "на серце брата Нарциса". І дарма що Абелеві руки немилосердно трусились і він не володів більшістю

своїх рухів, однак віночки для брата Нарциса сплітав він артистично. Ніхто не забороняв йому перебувати цілі дні на цвинтарі, чи в кляшторному парку, або садках. Навпаки, всіх зворушувала та велика вірність і відданість дурника до мертвого садівника. І новий садівник також нічим не перешкоджав Абелеві виявляти приязнь до покійного брата Нарциса й дозволяв йому брати, скільки схоче, квіток. Абель же, хоч його й тягнуло в постійні мандри, в яких проминуло все його попереднє життя, однак дуже рідко залишав кляштор, де його тримала з одного боку Нарцисова могилка, з другого — опікунство над сліпим соловієм, котре він перебрав на себе й нікому його не звіряв. Ще в добру годину, коли Абель був певен, що ні вітер, ні дощі не попсують його віночків на дорогій могилці, він з легким серцем покидав кляштор, але при тій умові, що йому дозволяли брати з собою й коєць з сліпою пташкою. Завісивши той коєць десь за сук дерева при дорозі, чи на рам'я придорожньої фігури-хреста, убогий Абель під спів соловейка злітав своєю нехитрою молитвою в захмарні простори, щиро молячись за всіх своїх доброчинців, а особливо за брата Нарциса.

Тепер дурник сидів напочіпках біля могили, сварився пальцем на великого слимака, що повз по плиті, й щось бурмотів, дорікаючи слимакові. Але не викидав і не проганяв, лише руками показував на свіжий вінок, щоб слимак обминув його й найкоротшою дорогою зійшов з плити. Перевівши очі на коєць з соловейком, що висів в кущі бузку, котрий щойно розпускався, Абель раптом спинився, затримався й прислухався, засміявся по дитячому й радісно заплескав у долоні. Потім увірвав спій сміх, кілька разів вказав на самого себе пальцем, доторкаючись грудей і в когось невидимого запитав:

— Я? Я?..Ще сьогодні?.. Зараз?.. З тобою?.. Й ще радісніше захитав головою, схиляючись над могилкою. Навіть став навколішки й приклав вухо до плити, ніби прислухаючись, що говорить йому небіжчик. Притому, не перестаючи, увесь час гладив поверхню плити.

Зненацька його зморщене обличчя з радісного стало схвильованим. Склав руки на грудях, повільно підвівся й обернувся саме в мент, коли

Бертольд з Бертрамом наблизились до містка. Несамовитий гнів скривив його й без того потворне лице. Вся його малесенька постать виявляла останній ступінь обурення. Він ступив кілька кроків до містка й, наказуючи, підняв руку. Підборіддя його тремтіло, увесь він трусився, мов у пропасниці, а з гнівного белькотання не можна було зрозуміти жодного слова, тим більше, що біла піна котилась йому з уст.

Перед стрункою, високою постаттю Бертрамовою потворний малик виглядав, як казковий гном. Бертольд відступив; огида, яку він дедалі більше відчував до Абеля, ставала просто непереможною. Але Бертрам озвався до каліки дуже лагідно:

— Чого ти, бідний? Йди вже, нарешті, до мене. Не тікай: я поможу тобі більше, як тобі могли допомогти інші. І він простяг до Абеля руку. Той увесь затрусився й відсахнувся до поручнів мосту, ніби до нього простягли шматок розпеченого заліза. Обличчя стало нелюдське, страшне, але ж одночасно й перелякане. Та, видимо, Абель не здавався, його налиті кров'ю очі вп'ялись у Бертрама, зуби вишкірились і здавалось, що він, мов хижий звір, зараз кинеться йому на шию. Ось каліка витягнув до Бертрама свої кощаві, порепані й чорні руки, й вже мав стрибнути.

Бертольд перевів очі на Бертрама. Той стояв нерухомо, жоден м'яз не затремтів на його мармуровому обличчі, але ж з очей раптом блиснув темний, невмолимо твердий і пронизуючий, як лезо шпаги, погляд. Такого погляду ще ніколи й ні в кого за своє життя не бачив Бертольд. Він одвернувся, неначе й сам зачеплений тим уколом, і побачив, як Абель незграбно розкинув у повітрі свої руки й упав обличчям додолу, впоперек місточка. Його руки занурились у воду й безвладно відпливали з прудкою течією потічка, що коливала їх, як шматки старого дерева.

Бертольд стояв, спустивши очі. Почуття страху пройшло по ньому й уперше ворухнулася злякана думка про нечистого. Невільним рухом взявся він за груди, й згадав, що вже з півроку, як втратив свій священний хрест з деревом з хреста голгофного. Зуби йому зацокотіли

й жовті круги пішли перед очима. Але вухо вловило спокійний і, як завжди, заспокоюючи голос Бертрамів, котрий продовжував попередню розмову:

— Коли ж так не варто жити, як живе всяка бездумна кузочка, то треба жити інакше. Ти даруй мені, брате мій, що говорю тобі такі речі, але ж ти не досить вправлений в питаннях теологічних, бо твій хист — в іншому.

Бертольд заспокоювався, але ж все ще не міг відірвати очей від мертвого каліки, що лежав тепер на дорозі, якою вони вертали до кляштора. "Як же ми його віднесемо відсіль? — майнула думка. І він знову здригнувся. — Ні, він не доторкнеться до цього страшного трупа, котрий тепер... неначе відділив його від кляштора..." І наче хтось, що стояв позад його, сказав йому просто в ухо:

"І гукала кров Абеля убитого до Господа з землі..." Тим часом Бертрам обережно підняв рясу. При цьому русі срібним сміхом задзеленчали маленькі дзвіночки на його ногах, нагадуючи Бертольдові щось безповоротне... далеке... забуте...

— Твій хист в техніці,— говорив тим часом Бертрам, переступаючи через нерухоме Абелеве тіло. — І в цьому — твоє безсмертя.

Бертольд дивився, мов стерплий, як переступає через труп його учитель, і його очі, мов у зморі, цілком ясно, спокійно й гостро вловили деталь: друга Бертрамова нога, без дзвіночків, була інша. Черевик на товстій підошві прогнутий всередині, з наближеним до п'ятки закаблуком, цілком нагадував тріснуте кінське копито.

Побачив, як Бертрам простягає йому свою білу, мов воскову, руку й згадавши, що вчитель — слабий — може втратити рівновагу, махом перескочив через труп і підхопив простягнену йому, м'яку, мов жіноча, гладеньку й теплу руку.

"А копито? Бачив же?" — ніби ще щось тихим шепотом запиталось в нього. "А якби?" — з викликом відказав сам собі, й з повною свідомістю слухав, що говорив тим часом певним, повчаючим голосом Бертрам:

— І я скажу тобі, що оце випадково я натрапив на справжню думку. Чорне золото, про яке ми говорили, мусить мати в собі сірку. Розумієш, сірку і то в такій пропорції...

Бертольд перетворився її слух. Думка вчителева захопила його цілком, заступала йому весь світ, ставала враз його власною думкою — рідною, викінченою, виношеною...

Вони вже відійшли досить далеко під містка. Але зненацька їх догнав подув вітру, що приніс аж сюди тужливий солов'їний спів та солодкий і ніжний аромат нарцисів. Той аромат немов містив у собі щось невимовно сумне: як пахощі ладану, до яких примішався легенький, але ж виразний запах тління. Як на похоронах...

XII. УЧИТЕЛЬ

Відчинені мені брами земні,

Відчинені мені брами пекельні...

Заклинання ворожбитів

"Достойні приятелі мої!

Плінієм і Гомером в одній особі треба бути, щоб словами описати, що трапилось передучора в нас, у Фрейбурзі.

Однак мушу це зробити я, не будучи ні одним, ані другим. Бо ж не тільки всі п'ять змислів мої збентежені, розум приголомшений, а тіло

потовчене значно, але й серце моє тяжко засмучене. І душа сумує, стурбована вельми. І не знайду спокою думкам моїм, аж навіть працювати не можу.

Друзі мої! Тілесним зором моїм довелось мені побачити палаючий Іліон... І більше за те: загибель Помпеї та міст везувіанських стародавніх, як про те розповідає нам Пліній. А може, Содому й Гомору, покарані дощем вогненним та вихором сірки палаючої, довелося побачити нам?!

Не маю образів мальовничих, слів повних бракує мені. Але ж мушу Вам про все розповісти докладно".

Старий фізикус, увесь перев'язаний бинтами, обкладений подушками, присипав написане пісочком й підхилився на фотелі від листи, що почав писати братам Міллсрам. Відпочивав по довгій передмові, думав, тримаючи в руці неначе мосянжове гиндиче перо, й блукав очима по своїй лабораторії. Оглядав її з ніжністю, все переконуючись, що страшна катастрофа не зруйнувала його — в котрий це вже раз? — відбудовану оселю. Ніколи ще не була йому такою милою його відновлена востаннє домівка, бо ж ніколи ще перед тим не мав він змоги відразу здійснити таку кількість своїх технічних мрій. На щедрий Константинів дар Брудерганс не тільки поліпшив і вдосконалив свою робітню, але ж відбудував наново знищену пожежею свою хатину. Тепер над її вхідними, новим кованиям прикрашеними дверима, в заглибині красувалась добре розмальована статуя святого Флоріана з цебром в руці. Коли ж цікаві хотіли дізнатись, чому саме поставив цього святого, а не патронові алхіміків віддав під охорону свій дім фізикус, Брудерганс відсував на чоло окуляри, бо ж і цю корисну, хоч і "нехристиянськи дорогу" новинку він мав змогу придбати,— й докладно висвітлював:

— Треба нам знати, добродію, що святих патронів алхіміків в два: святий Марцель, єпископ, та святий Іван, євангеліст. В гімні, на честь його зложеному, ясно стоїть:

Qui de virgis fecit aurum,

Gemmes de lapidibus.

(Що з дерева робить золото,

Самоцвіти з каменя.)

Не ставити ж двох. А коли вагаєшся між двома, найліпше звернутись до третього. Про святого Флоріана й кожній дитині відомо, що він обороняє люд хрещений від пожежі.

Після фрейбурзького процесу фізикус переконався, що вогонь створено не тільки на користь та службу людині, але ж і на превелику для неї небезпеку. Одначе тепер, коли він знову легально осів на старому місці, не впав у біду, а — навпаки — пішов угору,— у нього збільшилось приятелів. Уже ніхто й позаочі не взивав його "пекельним дідом" чи "печеним чортом"! Навпаки, кожен при зустрічі на вулиці привселюдно вітав його, звертаючись до старого в третій особі, як до доброго бюргера й поважного вченого. Бо ж Брудерганс не забував уділяти з своїх багатств і на вбогих, і на церковні потреби й на всякі міські фестини. На відбудову ж міської громадської криниці дав більше, як інші, а це ж, як відомо, дар, рівнозначний дарові на заложення нового храму, бо ж для життя людського криниця так само, як і храм, на цьому світі необхідна.

За хвилину легеньке алхімікове перо, хитаючись, рипіло по пергаментному аркуші. Фізикус вже, нарешті, описував катастрофу.

"З вечора заходила громовиця. Хто ж бо міг припускати, що це звичайне навесні явище природи перетвориться для нас у видіння апокаліптичне? Тому наші добрі міщани, уважні до здоров’я свого, як і звичайно перед громовицею, щільно позамикали вікна й двері в будинках своїх. А що було це вже за вечора, то, повечерявши, спокійно

полягали собі спати. За годину влада лагідного Морфея панувала вже над цілим нашим Фрейбургом, а рясний дощ, що бубонів по дахах, тільки дужче вколисував сплячих. Громовиця ніби перейшла осторонь, зачепивши місто наше лише довшим дощем з півночі, що у нас буває не частіш, як раз на шість літ, бо звичайні дощі приходять із заходу, як, певне, це помічали Ви й у Ваших околицях.

Аж оце нараз загуло. Затремтіло повітря саме. Будівлі, земля затрусились. Ніч ревла й стогнала. Неначе сама Геката Триформіс зчинила лемент надгробний над прадавніми Титанами... Але покину образи поетичні. Скажу ж просто: вікна, двері, так щільно зачинені звечора, в моїм же домі ще до того й цілком нові, — самі собою порозчинялися навстіж. Ніби легіони невидимих демонів лізли, вломлюючись в доми християнські. Зі стін зривались полиці. Падали важкі речі...

Щоправда: все це я сам бачив лише найкоротшу хвилину. А певніш: якусь лише частину хвилини. Бо я тоді працював перед горном. Ви ж бо знаєте, що людина, думаючи, потребує для праці тиші й спокою, а це буває лише вночі. Вночі й моя думка, подібно присвяченій Атені — сові, прокидається й буяє, живе повним життям. Так от, знову говорячи просто, коли почалося те, для чого поки що нема ще висвітлення, то на мене впав, зірвавшись з ретязів, великий мій котел, що я його охрестив, як дзвін церковний, покропивши водою свяченою та назвавши "Конрадом" в пам'ять мого доброчинця. Добре ж, що він порожній був, чистий та — додам тута: і не гарячий! Так і накрив він мене, як мишу горщиком. А фамулюс мій — і хто міг би сподіватись цього від мого Гото, не спритнішого за мій роздувальний міх, почав, як і слід було спочатку рятувати лабораторію: бо ж могла б неабияка пожежа трапитись, коли жар розкотився по всій підлозі! І тільки вже тоді, як з поміччю святого Флорина усунув Гото мій вогняну небезпеку, випустив і мене з темниці мідяної. Певніше сказати: не випустив, а витяг чи виволік з-під "Конрада". Мусив потім мене всього перев'язати й перенести на ліжко. Плече — ліве — розбите. Голова аж у трьох місцях потовчена. Нога ж —

права — пошкоджена в кістці, що аж не можна її вживати. Маю ще її в лубках, всю подушками обкладену, аж писати через неї незручно!..

На вулиці ж, поки я під казаном лежав, неначе брами пекельні відчинились. Потім і я дещо бачив, бо фамулюс, поклавши мене в ліжко та обв'язавши, як вмів, підсунув ложе моє до вікна, з якого раму (аж вигнуло її) так і висадило в хату! І от, бачив я за життя те, що Ви, друзі мої, лише по смерті в долині Йосафатовій побачите, як зійдемося там усі на суд останній!

Хто гукав, що налетіли вороги. Хто кричав: "Тікайте! Рятуйтеся!" Інші — що надійшов кінець світу й порятунку нема. Інші знов благали рятунку, гукаючи: загибаємо!

Люди бігали, хто куди, без напряму й мети. Зойки, виття псів, ридання жінок, плачі дитячі — все це мішалося з тріском розломаних луток, брязкотом скла, шаленим тупотінням коней, ревом корів та звуками незнаними. Наші лучники та й комонники метались по вулицях, шукаючи небезпеки. То тут, то там рвучка й тривожна звучала військова сурма, як голос архангелів у день суду! І в катедралі дзвонили на гвалт. І по інших костьолах плакали дзвони. І холод біг по спині від ридання металу в пітьмі. Громовиця ж,— начебто її прикликано знову тим гармидером пекельним, повернула ще раз, і була страшна: вогненними стрілами пронизувала й прошивала небеса.

Я підвів очі на небо й дивився уважно: провірити хотів, чи дійсно все так, як Пліній описує? Бо ж думав я: це — землетрус! І хоч недоречна була та думка моя, та ви мене за неї не осудите, бо ж: що знаємо ми з грізних законів природи? Де той, що може сказати: це я, що зрозумів їх?

Так вертаю знову до опису. За Фрейбургом, де кляштор Бертольдів — півнеба палало. Мідяно-металевим вогнем були облиті всі гори. Аж блискавиці в тім червонім вогні згасали. Ніколи досі не бачив я такого дивного світла. Однак, як по перевірці виходить, з Плінієвим описом

дуже згоджується. Над самим же кляштором висіла чорна хмара. Навалилась на нього, мов скеля, а в ній, як оливо в тиглі, клекоче, кипить! І — Господи, прости мене! — здалось не мені одному, що в тій хмарі щось злісно харчало, лаялось, хулило, загрожувало, тріумфувало вигуками нелюдськими. Жахливо! Справді, жахливе було це видовисько! Я— ні, але дехто з людей вірогідних чули на власні вуха глузливий регіт, інші бачили в полум'ї страшну постать, що загорталась вогнем, мов киреєю. Люди падали навколішки просто в болото, під дощем: молились, плакали, благали...

Сталося це передучора. Однак і за цілий день вчорашній ніхто не відважився ані за нагороду, ані страху ради перед наказом влади — підійти до руїн, Тліють-бо ще й днесь. Вибухають снопами вогненними, а їдкий дим душить тих, хто зважується наблизитись. Язики вогненні вириваються з-під грузів й по руїні перебігають, то виростаючи вгору високо, то ледви повзаючи по землі. Істинно, як кажуть люди, подібне це видовисько до того, що це шукають схованих душ чернечих ті, що їх. і погубили.

Над Фрейбургом же два дні висить рудаво-каламутна димова імла. І — друзі мої! — смаженим дуже чути...

Чи лишився ж хтось живий по льохах кляшторних? Ніхто ще про те не знає, бо ж були там цілі катакомби, Відомо, що врятувалося лише трьох ченців: придверник, що раніш, як замкнути головну браму, обходив кляштор довкола. Його — як сам він вже розповідає превелебному панові соборному канонікові, що забрав його до себе на лікування,— сила неземська пхнула спочатку штурханом гігантичним, аж, мов на крилах могутніх, він полетів з кляшторної гори й упав на стіжок торішнього сіна. Одначе таке було падіння, що хоч і на м'яке пощастило йому впасти, проте має кості поломані, інакше ж — у здоровому розумі перебуває. І це,— вже не мале чудо! Недурно він і наймення таке носить: брат Фелікс іменується.

Другий — брат Криспін, чоботар кляшторний, без небезпеки вив'яз. Ходив до міста умовлятись з чинбарнею відносно дубової кори й, дощем застуканий, перечасував у костельника. І найстарший з ченців — отець Сильвестр, котрого ради старечої немочі його перед кількома днями до термів відвезли, де він свої хворі ноги вигрівав. Цей і не чув навіть нічогісінько, що в його кляшторі сталось...

Ще розкажу Вам про одну істоту, що потерпіла на пожарині. Хоч Ви не любите її — це вірний, бідолашний пес Локі. Тепер сидить він, поклавши голову на мою скалічену ногу. Дивиться сумно так, що я вірити готовий, що не лише сарна лісова плакати вміє. Не гавкає, не плигає, не їсть. Зажурився. Бо ж бігав він вчора аж на саме пожарище, й попалився там так, що тепер далеко більше нагадує "печеного чорта", як я сам. Ні, не кажіть, що нема вже приязні та вдячності на світі. І в наші недобрі, позбавлені всіх ідеалів часи, вони ще є. Дарма що це не учень мій, а лише колишній його пес доказав.

Серце ж моє болить за тим учнем невдячним, нещасливим. І тому я уклінно прошу пана Фрідріха негайно, як лише фамулюс мій привезе цього листа, давши коням потрібний перепочинок, враз до Фрейбурга їхати. Посилаю з Готом своїм ще й другого коня: знаю-бо, що коней не тримаєте. Я ж найняв у кіннотчиків-кондотьєрів, що відбули свою службу десь у Іспанії та нової нагоди збройної по світу шукають і до нас заблукали.

Знаю: скажете мені, а особливо достойний пан Фрідріх, що неблагої пам'яті Бертольд наш ані турбот моїх, ані жалів не заслуговує. Бо ж, як подивитись на його життя тепер, то виглядає воно так, ніби лише бавився всім у житті чоловік цей, як лицар соколом на полюванні. Бавився наукою. Бавився й рясою чернечою. За останній рік я все ще одного разу, в день на царя Константина, відвідав був його, хоч, як знаєте, ставився він до мене так, немов не я, а він мені вчителем був. Таж не всякий, хто рясу чернечу одягне та біля горна обернутись вміє, вже й Альбертус Магнус з Кельна зробиться. Хоч би був перед цим також ніби "з Кельна", й хоч, кажуть, також свого "гомункулюса"

металевого вигадав, щоб льохи кляшторні охороняти — а все ж таки був це лише — "Конрад"!

Давно вже відвернувся нерозумно Бертольд наш від серйозних приписів відвічно непорушних законів науки правдивої. Від часу ж, як приблудився до кляштора їхнього якийсь, нібито вчений, чернець з Італії,— цілком у забобони химерні занурився. Не бачив я того ченця славнозвісного, бо ж — кажуть — все він хворий був. Та признатись — й не намагався я його побачити, хоч нібито й був він учнем дом Алессандро-да-Спіна. Отож, можливо, що на окулярах він дещо й тямив, але ж, судячи по тому, чого він Константина навчив,— у правдивій науці не тямив він ні боба! Лише грався він наукою, як дитина грається люстерком на сонці. І от цього — скажу грубо — жонглера науки Бертольд мені у вічі називав своїм вчителем. Мало не за пророка його вважає, а мене ж зневажав тяжко, ще гірше, як тоді було в останній раз з Вами.

Я за себе не ображався ніколи. Бо ж дійсно: хоч і працював я багато, але знаю мало. Та шкода мені було Бертольда, бо ж здібності цей чоловік мав великі. І я все вірив, що він отямиться й правдиву науку зневажати різними химерами перестане, Бо ж повинні люди науку добру не менше шанувати, як і саму теологію. Бо ж наука правдива дає людині радощі великі, нічим не зрівнянні. Таж, здається мені, що й теологію в останній час наш Бертольд зовсім занехаяв... Бідний чоловік, та й годі!"

Фізикус так заглибився у свої жалі, що й не зауважив, як відчинились двері й в лабораторію увійшов Гото — його слуга й фамулюс в одній особі. Старий вчений дуже цінив його за дійсно надприродну здібність мовчати, хоч би й по кілька день. Мова була зайвим даром ній дивовижній людині, і за це алхімік вибачав йому всі його численні хиби. Тепер Гото приніс із сусіднього шиночку вечерю собі й своєму панові, бо пан рішуче не дозволяє приправляти їжі вдома, будучи певним, що неминуче помилково до їжі може втрапити якась з його солей, силу котрих перевірити на собі самому він не мав найменшого бажання. Слуга вийняв з кошика й поставив на край меншого, трохи вільнішого

від хімічного посуду, столу глиняний дзбан з пивом, окраєць хліба, шматок печеної свинини та два кислі огірки. Якусь хвилю дивився на фізикуса, ніби вагаючись: чи має йому перешкоджати, чи ні? — й потім, ніби відповідаючи сам собі, махнув мовчки рукою, вийняв причеплений до паса ніж, відбатував шматок хліба, врізав свинини й сів біля горна. Дивився у вогонь і не поспішаючи жував, уважно й серйозно. А фізикус тим часом писав далі.

"І от, вигадали ці двоє — захожий так званий "вчений" та наш, злополучної пам'яті Бертольд, якесь "чорнозолото". Чому — чорне? Це — їхня таємниця. Мало ж воно бути цінне тим, що нібито не тільки все золото світу воно дало б тому, хто його мав, але ж ще й славу, владу, і хто знає, які ще дурниці. Подумайте самі: яка безглузда ідея! Коли взагалі треба всіма способами змагати до того, щоб золото знищити, як причину всіх бід та лиха людського, вони були такі великорозумні вчені, що мимо жовтого природного ще завзялися вигадати штучне, чорне!

І щось таки, кінець кінцем, вигадали. Про те мені зволив сказати навіть сам Бертольд. Одначе, в чім саме річ, мене не втаємничив. Звісно, у них усе було таємниця, мало не окультна! Бо ж ці новітні вчені забули, що наука існує для блага широкого людства, інакше ж вона — лише зло! Здобутки правдивої науки вимагають якнайбільшого розголосу, щоб якнайшвидше стати загальним надбанням. Вони ж кажу, як псевдовчені, зробили з науки маєток окремих осіб. І навіть продавали її, як Симон Маг продавав свої чари.

Брати розповідали, що навіть сам патер гвардіян, цей найліпший з людей, з душею чистою та богобоязливою, ще й в науці чимало тямучий, і він на Бертольдові таємниці зловився. Дарма що ніколи золото його не цікавило, дарма що на жодні світські речі ласий не був, а от же тією лихою вигадкою так зацікавився, так Бертольдом чи тим другим зачарований був, що й сам бажав, щоб того чорнозолота було в кляшторі якнайбільше. Кажуть, чимало бочок його в кляшторних льохах стояло, а ті "золотарі" все далі й далі виробляли. Отож і бачать тутешні люди в небувалій катастрофі тій кару Господню на грішних ченців. За

останні-бо часи таки й всім стала помітною в них переміна. Як сказано в святому письмі: "Славу людську більш-бо як славу Божу возлюбили". Дійсно, всі вони про скарби все говорили, про славу марну думали, замість того щоб, як слід ченцям порядним, "славу Божу співати перед лицем анголів", як це й робили вони раніш, коли ще їхній кляштор далеко й широко мав славу кляштора праведного.

Отож, кажуть люди, бачив не один (і верхній вартмістр був серед тих, що бачили!), як архангел Михайло з неба у вихорі вогненному злетів. І вигляд його був грізний, а гнів — страшний. Мечем своїм по вежі кляшторній він вдарив. І від того удару кляштор розпався.

Сам я, як уже й казав, нічого того на власні очі не бачив, понеже лежав саме під своїм "Конрадом", накритий. Однак, гадаю, що це могло бути. Бо ж не один вже раз вогнем гнів Божий в історії людства проявляється, як пригадка людям, що міра Божої терпеливості може й переповнитись. По-друге, всемогутності Божій однаково легко й природно дати початок пожежі від вогненного меча архангельського, так само, як і від переверненого каганчика.

Але гадаю, що не могло добром скінчитись те, що робилось у Бертольдовій лабораторії. Бо коли голову полонить нездорова мрія, скажу просто: грубий забобон,— тяжко вберегтися, щоб не захопила вона всіх, як пошесть з зіпсованого повітря.

Грізна ж ця катастрофа могла з'явитися внаслідок звичайного збігу обставин. Природне-бо це явище там, де не наука панує, не тверезий погляд на закони природи признається,— лише самі забобони та самовпевненість неуків.

Константин занадто прямував до всього невідомого, нового, необгрунтованого. Бавився не тільки наукою, а й ясною логікою та висновками здорового розуму. Міняв при цьому свої захоплення і засади, як дівчина оздоби. Свої здібності, хоч і великі, занадто переціновував. Але

ж гордощі анклітценовські раз у раз засліплювали його й можна сказати, що просто диявольська гординя сиділа в людині цій. А це саме вченому ніколи не буває на добро. Бо ж із зарозумілості завжди виходить самий шпик або й щось гірше. В останні мої відвідини добросердий патер Герхард, гвардіян, з сумом казав мені знаменну, вельми знаменну річ, що вся завзята Бертольдова праця останніми часами або не доводила до жодних практичних висновків, або навіть витрачалася на те, щоб псувати вже раніш зроблені здобутки на різних полях його вигадливості. Тобто праця його Богом благословенна не була, а він, бідний, сам того й не помічав. Отож святий Марцел, патрон наш, може, й відає, чого він намішував у свої таємничі тинктури. І от винахід його, що ним він так був пишався, навіки втрачений, згинув. Ім'я ж Бертольдове, яке він так намагався вчинити несмертельним (він сам з погордою про це мені признався), чи буде воно комусь відоме?

Таж не це все мені гірко. А болісно мені, що от на що вже зійшов, може, найздібніший (після Колумби, звичайно) мій учень! Гірко мені тепер, що полюбив був я його, як сина. Він же й відносно свого кревного батька був лише "сином марнотратним". А все ж таки я дуже хочу пошукати його ще по льохах, а тому й прошу приїхати якнайшвидше: удвох-бо це зробимо ліпше".

Зітхання глибокого задоволення відірвало алхіміка від його довгого листа. Він різко оглянувся й побачив свого фамулюса, який тільки що проковтнув останній шматок своєї вечері.

— Звідки ти тут узявся?

Фамулюс помовчав хвильку, а тоді показав пальцем на двері.

— Увійшов. Дверима,— висвітлив спокійно.

Алхімікові ж здалося, що усміх заграв у Гото на губах.

Це роздратувало фізикуса:

— Знаю, що дверима, бо ж нема тобі потреби влітати комином. Але ж ти ані не привітався, входячи. Тому я й зауважив тобі!

Гото підніс на пана здивовані свої очі:

— Таж я й не прощався з вами, виходячи. То чого й вітатися?

Алхімік відмахнувся рукою й схилився знову над листом. Запечатуючи вже його воском, вияснював слугові, як саме та кудою він має їхати найкоротшим шляхом де Міллерів, у Найштадті...

XIII. "БРАТИ" ШВАРЦИ

В законі жодна літера не гине.

Леся Українка

— А може, й більше, як сто років минуло вже. Напевне! — Ветхий пустельник почав вираховувати: — От поміркуймо та помізкуймо! Батькові моєму тоді було, може, з п'ять, а може, з сім годочків. З пастушками він був за підпасича. У горах. Тоді ж ото й онімів був. А я народився, як батькові вже сповнилось... Не знаю, скільки, тільки вже на шостий десяток пішло, то — напевне. Тепер же мені поверх дев'яноста: дев'ять-десять і чотири маю...

Отож і кажу: саме тоді був батько в горах. Тоді ж і знищив пекельний вогонь той кляштор неправедний. Я сказав: пекельний? А от дехто знов говорить: не пекельний, а небесний вогонь то був, з небес на землю впав. Може! Одно правда: була то кара Божа, бо ж відхилилася братія від дороги спасіння. У мудрість лукаву чорної магії заглибилася. Найчорнішої,— підвів оповідач вгору сухий, чорний палець з кігтястим нігтем. — Най-чор-нішої! Бо ж двоє було їх там, не при хаті згадуючи,

між ченцями. Бертольд звався один, Бертрам — знов — другий. Обидва ж однаково Шварцами називалися, дарма, що один був — дійсно — з обличчя, як мурин, а другий, хоч і обличчя мав біляве, таж на прізвище — однаково — Негр. По-нашому отож обидва, виходить, були Шварци. Й було двох Шварців саме тих, що гнів Божий накликали, вогонь пекельний, а може, кажу, й небесний на кляштор привернули...

Кажуть люди...— чого ті люди не кажуть? — що принаймні один з них напевно був той, чиє найменння прокляте. Тільки ж котрий саме, ніхто не знає. Мабуть, той Чорний Шварц. А може, й Білий. Або й обидва. Га?..

Звуки духової музики, співи, сміх, вигуки долітали здалеку до пустельникової келії-печери й творили звукове тло до його оповідання. По вибухах реготу не тяжко було догадуватись, що пиво відіграє чималу роль у його вібраціях. Та це не псувало поезії свіжого весняного дня, бо тиха лагідність ароматних променів, що напоювала відживаючу землю, зм'ягчала людську грубість. Лагідний і величавий шум столітніх дубів, вкритих м'якими світло-зеленими шатами, часом покривав всі інші звуки за винятком віолончельного баска невдоволеного пухнатого чмелика, що не міг знайти дверей з анахоретової щілини. Та сонячні зайчики, що забігали аж в печеру, викликали його надвір і показали пестрий килим квітів на зеленій прогалині.

Пустельник ніби забув про своїх слухачів — фрейбурзького соборного каноніка та молодого, щойно висвяченого патера, недавно настановлених при катедралі. Були вони тут уперше й з цікавістю слухали самодивових згадок про легендарних Нігерів. А старий, помовчавши хвильку, розмірковував, думаючи вголос, і, не бачачи своїх гостей, оповідав далі.

— А який же кляштор був! Ай-яй-яй! Казали люди, що мав достояти аж до другого пришестя. Таж сказано: порох перед Господом — людська міць. І лише марний дим — людські обрахунки. Бо ж кажу, забули покору християнську, запишалися премудрі ченці. Такі-бо стали

мудрі, що вже й хвороби не було на людях чи на скотині, щоб на неї вони ліку не винайшли. Не було й праці чи там мистецтва якого, щоб вони не досягли досконалості.

А вже найбільше пишалися саме отими двома чорними братами їхніми, ченцями — не ченцями: Бертольдом та Бертрамом. І що люда ходило до кляштора?! Що того "приносу" постійного було?! І їжа, й речі дорогі, й злото щире. Пустельник простяг свою чорну руку в напрямі, відкіль долітали співи та музика.

— Ще й поднесь в день святої Тройці збирається на цей лисий горб — Кальбергом звуть його — натовп. Але ж це — ніщо, як рівняти з тим, що ходило до кляштора за часів давніх. Казали небіжчик тато: "Як ніч, сунуло люда!" Еге ж! Ішли-бо за доброю радою, за поміччю, за ліком тілесним і духовним. Сьогодні ж лише "того" тішити збираються. На збіговиська грішні приходять.

Зате ж гляньте-но. Ось вийдемо на світло. Бачите церковцю? Ба, ні: не церковцю, а таки гарну церкву із дзвіницею, з білим мармуровим порталом? Бачите? Неначе в місті, а не в горах, у пустині стоїть?!

І пустельникова тремтяча рука, мов лапа химерної птиці, вказувала на білу. прегарну будову на голому вершку серед фіалкових лісів. Церква здавалась цілком новою. Ні одна шиба в круглих як щільники, поділених вікнах не була вибита. Ніде не обвалився й шматочок облицьовки. Однак робила вона враження покинутої, самітньої, заклятої.

Такою й була. Лише раз на рік, саме в день святої Тройці, правилась в ній служба Божа. Була це згадка про часи минулі, що й тепер звалася "прощею", хоч і сходились на Кальберг люди не ради побожності, а на весняну розвагу. І тоді гуло на Лисому горбі день-два, а навіть і три. По них же — знову тиша й самітність панували довкола цілий рік без трьох днів. І в тій самоті під горою з давніх часів сидів сам-один пустельник. Не був це ні висвячений панотець, ні пострижений, регулярний чернець.

Eremiti, oblati, monachi, laid— звичайно звали таких духовні. І цей, як більшість, склав три головні чернечі шлюби, але дістав від свого кляштора дозвіл жити, як тебаїдські анахорети. Дехто мав таких пустельників за святих. Інші — за диваків, людоненависників, інші знов за чародіїв та зорезнавців, що "знюхалися з чортами й мавками". До перших приходили люди по раду й ліки, а околишні розбишаки часами трусили їхні схованки. До других не ходив ніхто й забобонний страх охороняв їх ліпше за найміцніші мури. Здебільшого й самі вони не охоче пускались до розмови з світським суспільством. Зате при зустрічі з особами духовними мали велике потішення в "розмові духовній"...

Цей пустельник, що мав славу святого, впродовж цілого року чекав на відвідини духовної особи й тепер не давав собі відпочинку. З малими перервами він ворушив синіми губами, а біла борода з жовтими смугами, немов злежала вовна, неначе живучи окремим, власним життям, задоволено здригалась і дрібно тремтіла, Надворі, під сонячним проміння, вона виблискувала полірованим сріблом.

Пустельник знову пірнув у свої спомини, мов спустився в глибоку печеру:

— Що вже й казати! — махнув рукою. — Не такі були раніш люди. Не такі!... Взяти бодай приклад. Бувало — раніше — з сусідніх замків або й господарі побожні пришлють тобі і хліба печеного, запашного, і крупи, й меду. І наказують лише пильно молитися, а про земні потреби не старатись. Або: хтось надумається за поминки душі усопшої привезти липівочку білесеньку капусти кислої. Відтулиш бочечку, а там — біла, соковита, запашна, як локшина, так і засміється вона на тебе. Немов голосом ангельським до тебе промовить: "Бачиш,— немов говорить,— бачиш, чоловіче грішний, які прегарні речі дає тобі, "нікчемному", Господь премилосердний на потребу?" Подякуєш Господові за дари його. Добродіїв добрим словом спом'янеш, поблагословиш капусточку та й візьмеш у пучечку. Голову закинеш — та й покладеш у рота. Ах! —— тяжко було — вірте! — дуже тяжко було не відкусити собі враз із тією капустою і язика чи пальця. Вельми вважати було треба!.. Га?!

Задоволена голова крутилась, посміхалась і облизувалась, немовби в беззубому роті вчувала ще "ангельські голоси" тієї легендарної капусти.

Але за хвилину лагідне обличчя старого здерев'яніло: замовк знову. Минуле, як вода над головою нурця, заманулось над ним і вирвало його з сучасності. Духовні знову мовчки чекали, оглядаючи залатану й позашивану різними нитками рясу, колись чорну, а тепер вже мінливу всіма барвами веселки. Пляшка з висушеної роповки, прив'язана до пояса, вилискувала на сонці, як і пустельникова лиса голова. Овечий смушок, причеплений на спину, захищав старому легені, а вовняні зелені панчохи, заплетені ремінцями від саморобних морщаків, оберігали від застуди ноги, що вже не могли нагрітись промінням травневого сонця.

Старий приклав руку дашком до чола й поглянув на небо. Зітхнув і перехрестився.

— Най панбіг мені дарує, коли сказав щось неправдивого про тих ченців. Слабим єсьм чоловік і не вільний від празномовності,— промовив покірно. — Якщо й згрішили вони, прийде й на них час пробачення, година милості Божої.

— А коли ж, отче? — не втерпів молодий панотець.

Канонік торкнув його під лікоть. Хай, мовляв, оповідає, що сам хоче.

Пустельник звів на юного патера свої виблідлі, але ясні, як у немовляти, очі, ласкаво оглянув усю патерову постать, лагідно всміхнувся, але не відповів. За хвилину запросив:

— Ходімо. Покажу вам стале чудо Боже. Чудо, на яке й дивитись не хотять от ті, що там грищами "того" тішать.

Човгаючи ногами, попровадив гостей весняним лісом. По дорозі продовжував оповідати, як саме онімів його батько.

— Кажу ж ото: у горах, з пастушками був він. Спав. Аж раптом вчув, що світ завалюється. Небо все вогнем-пожежею взялось: горить, як стіг соломи. Щойно рота розтулив, щоб кричати, аж воно як не загуркотить. ! в тій хвилі з неба так і впав просто на нього чернець. Спасибі, що не товстий був, а то б забив був на смерть батька, тобто малу дитину ще годі. І чернець той був увесь чорний, як вугіль, в огні опалений, звісно, не живий, а мертвий. От тут і одняло хлопчині, тобто моєму батькові, мову. Не говорив і не співав. Так минали місяці, а по них —— і рік за роком. Та надійшов час батькові й до першого причастя ставати.

Ну, що ж з німим робити? Наш панотець аж об поли б'є, бо каже: "Й висповідати тебе, тобто батька, не можу. Ані катехізму поспитати. Ну, яка з тобою поміч, хлопче?" — питає. А тато, німі ще тобто, й відповідають зненацька: — Господь святий поможе, панотченьку! — І з того ж ото часу заговорив, і заспівав, немов ніколи й не німував.

Вийшли на широку луку, що нею кінчався ліс. По свіжій мураві, мов на зеленому небі, скрізь розбіглись білі зорі нарцисів, а на узліссі, де скеля нависала, як дах над глибокою норою-печерою, квіти творили сріблясту, сяючу раму. Неначе хтось розстелив перед печерою зелений килим з білою габою. Середина ж габи була прикрашена віночком. Здавалось, вправлена рука доброго садівника штудерно висадила тут щільно, кущик біля кущика, густо й рівно, великий вінок несмертельників-солом'янок. Рослинки не тільки високо випнулись над срібними зірками нарцисів, але, незважаючи на ранню пору, викинули вже й пуп’янки.

З великих уламків насіченого каменя, з грузів старої стіни, на якій ще можна було розпізнати шматки мистецького карнизу, між зелених віт, кущів, моху та дикого золотого дощу самою природою збудований грот був перетворений в примітивну капличку. В глибині її кам'яний

вівтар був накритий дбайливо вив'язаною тоненькою матою, а поверх застелений чистим, селянським полотном. Образ святого Франціска з Ассізі був тут саме на місці: ця ідилічно вбога простота найбільш годилася до його вбогості. На вівтарі лежав якийсь стовбатий предмет, також дбайливо прикритий хустиною.

Чисте гірське джерело вибивалося з-під самого вівтаря й веселіш, говіркий струмочок вступав у маленьке, наскрізь прозоре озерце, що розпливалося тут же, за капличкою. Дверцят капличка не мала. Лише грубо зв'язані ликом білокорі березові віти відділяли гратами вівтар. Пустельник схилився на коліно й звів на образ очі.

— Благослови, отче! — промовив, немов до живого. Почекав з хвилину, ніби слухаючи формулу благословіння з уст патріарха, й тоді підвівся. Обережно підніс полотно, що затулювало таємні речі на вівтарі. Духовні побачили стару, напівзітлілу інфулу і такий же старий, шашелем поточений пасторал.

— Копаючи на себе могилу,— завжди з великим постом щорічно собі її поправляю та лагоджу, щоб на всяк час була в порядку,— знайшов я ці речі в землі. Давно вже,— оповідав пустельник, вельми давно, Ще ж за молодих літ виставив був я оцей вівтар й на нього поклав я оці речі. Чиї вони, хто ж те скаже?! Міркую так: може, ігумена того кляштора, Може, єпископа якогось, що знайшов вічний відпочинок на чернечому цвинтарі. Але — най лежать в порядку, бо ж в день воскресіння мертвих візьме їх той, кому вони належаться, щоб перед страшним судом стати слушно, як пастир, з ознаками свого сану. Для того невідомого й зберігаю я ті речі, для нього, що він тут — господар був і є, а я — лише в гостині в нього, А ось далі, маю я ще й друге мешкання. Часом ночую тут більше влітку.

Прихожі заглянули в іншу печеру, що була поряд з капличкою. Купа листя, вкрита кількома смужками, в стіні — дерев'яний хрест без фігури, під хрестом — пожовклий людський череп. Перед печерою — купа свіжої, приправленої на кошики лози, від якої йшов своєрідний

солодкавий аромат. На жердках, під кам'яною брилою висіли пучечки сушених трап, корінців, поморщених на галузках сухих ягідок.

-— Не замикаю ніколи ні капличку, ні хижки,— говорив господар,— а особливо взимку. Люди сюди, щоправда, і вдень серед літа майже ніколи не заходять, але зате звірі лісові, німа Божа твар,— ті від холоду та голоду до мене частенько навідуються. Сарни, зайці, а особливо вивірочки-чепурушки. Тваринки підкріпляться, нап'ються в струмочку,— "Божа вода" він прозивається й від багатьох немочей помагає,— й заглянуть до каплички, святому Франціскові хвалу й дяку віддаючи. Не дурно ж бо всіх їх своїми братами він звав! Знає про це вся німа твар. Знає!..

"Божа вода", накрита легеньким дерев'яним містком, срібною стрічкою витікала з озерця з лагідною пісенькою, яку й заносила в зелений присмерк лісу, що немов прикривав своєю шапкою нову чисту галявинку, котра нагадувала собою цвинтар. Рядками, в геометрично-справних лініях були вишиковані мініатюрні могилки, яких стояло одна біля одної понад сто.

— Бачите? — спитав пустельник.

— Мов кладовище, — не втримався молодий священик. — Але ж такого ніколи в житті ще не бачив.

— Напевне, — притакнув господар. — Це ж бо — "цвинтар непохованих". Кажуть-бо люди, що тіл чернечих, яких досягла кара вогненна, не знайшли. То ж гірко мені було знати, що їх навіть не поховано по християнському звичаю. Я й поробив усім їм маленькі могилки, квітки на них кладу, свяченою водою кроплю й молюся за тих, "імена їх же ти, Господи, віси". Най відпочивають до суду в спокою, а там Господь їх — "непохованих" розсудить. А що було їх сто дев'ять, відкрито мені у видінні...

Пустельник перехрестився широким хрестом й попровадив гостей до Нарцисового килима.

— Тут відпочиває якась свята людина. Гляньте уважно: я до цієї могили ніколи не діткнувся своєю грішною рукою, а отже, щорічно на могилці віночок безсмертників зеленіє й рожево цвіте. І цілу зиму ті квіти так і стоять. Хто їх насаджує? Господь відає. Але ж там, під ними, безперечно, праведний, тіло блаженного.— Став навколішки, молитовно зіп'яв руки до неба. Канонік вголос відмовив молитву за ту душу й за сто дев'ять "непохованих". Коли підвелись з землі, очі пустельника блищали від сліз.

— От тут знайшов я той череп, що там у келії моїй бачили ви. Весняні дощі розбурхали потік. "Божа вода" розмила грунт, лише могила праведника була не заторкнена, нічим їй повінь не пошкодила. Але при могилі блаженного об'явився кістяк і череп, та дивно: лежали вкупі, ніби від однієї людини останки земні, а тим часом череп великий, як у дорослого, а кістяк — манісінький, як у семи-восьмилітньої дитини. Хотів я був зібрати кісточки, поховати в землю свячену, так під руками в мене розсипались в порох. Але череп міцний. То й залишив я собі його "за друга".

Замовк. Звісив голову й замислився, не помічаючи, як весняний вітерець грається з його бородою, відгортає її, мов сторінку з книги. Раптом легенько торкнувся своїм гострим пальцем руки молодого священика.

— Коли прийде час змилування для тих нещасливих, що загинули тоді від вогню в кляшторі? — питалися ви, панотче...

Одного разу молився тут я вночі. І дивне вчулося мені. Над могилою праведника хтось хлипав і голос нерозбірний щось белькотав, ніби по-дитячому. Довго слухав я, але мало зрозумів. Та все ж таки збагнув зовсім ясно, що тоді прийде змилування Боже на тих ченців зарозумілих,

коли в цій церкві, що на Кальбергу, коли в ній буде за їхні душі відправлена остання служба Божа.

— Таж багато, дуже багато їх ще треба, служб тих, бо ж правлять там лише раз на рік, та й тож — не за їхні душі,— захитав головою пустельник.— Багато! Багато треба!

— А скільки ж саме їх треба, брате? — поспитав уже старший канонік.

І тихо злетіло з пустельникових уст велике число:

— Тисячу триста тринадцять!